પ્રેમભક્તિ—ગ્રન્થમાલા

બાદશાહનામું. ૪

જહાંગીર—નૂરજહાન

ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ

दिल्हीश्वरो वा जगदीश्वरो वा

વિ. સં. ૧૯૮૪ ઈ. સ. ૧૯૨૮

કીંમત અઢી રૂપીઆ

કર્તાને માટે રજીસ્ટર્ડ

પ્રકાશક : ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ,
ભદ્ર, અમદાવાદ

અલંકૃત આવૃત્તિ : પ્રત ૫૦૦
પ્રથમાવૃત્તિ : પ્રત ૧૭૫૦

મુદ્રક મુદ્રણસ્થાન :
કેશવ હ. શેઠ
ખડાયતા મુદ્રણકલા મન્દિર,
ચાર રસ્તા, અમદાવાદ

બાદશાહો જમનાને આરે વસતા ;
અગ્રવનમાં ને દેહ્લીના દુર્ગોમાં.
આગ્રા હતું બાદશાહીનું નન્દનવન,
દેહ્લી હતી ભારતની સનાતન પાટનગરી.
બાદશાહો દેહ્લીથી આગ્રા જતા–આવતા.

ને વચમા છે વ્રજની કુંજો,
મથુરાના મહાલયો, ગોકુળનાં ગોપમન્દિર.
જતાઆવતા જમનાના જલ પીના ,
સાથે સાથે ભારતના શહેનશાહો
ગોકુળમાં પ્રેમભક્તિનાં પાણી પીતા,
મથુરાની મોહનગરીના મોહ પીતા,
વ્રજની કવિતા પીતા
જમનાને આરે-વૃન્દાવનને ઘાટે
દિલતરસ્યા એ દેહ્લીશ્વરો
ગોપજનોના ગોપભાવ પીતા.

શહેનશાહો એ પીતા,
શહેનશાહણો યે એ પીતી
વૃન્દાવનની જગઘેલું કરતી કવિતા,
આત્મનજૂના રાસલીલાના રસભાવ.
પીતાં, ને ઘેલાં થઈ ઘુમતાં.
શહેનશાહીને ત્ય્હારે સાર્થક માનતાં.

પાણી પીધે તૃષા છીપે :
અમૃત પીધે કોઇની યે છીપી
જાણી છે આત્માની આત્મનતૃષા ?
અવનીની અમ્મર વાણુ ઉચ્ચરે છે કે
અમૃતપાનના ધરવ જ નથી :—કોઇને.
જીવનનાં એ અમૃત પીનાં પીતાં
શહેનશાહોને ને શહેનશાહણોને
ધરવ થતો જ ન્હોતો.

જમનાના જગજૂના ઘાટે
ઘણા રાસધારીઓ રાસલીલા રમે છે.
એક શહેનશાહ ને એક શહેનશાહણ
રાસલીલાનાં જાણે એવાં રાસધારી થયાં.
શહેનશાહ કહે ' હું કૃષ્ણચન્દ્ર ';
શહેનશાહણ કહે ' હું વૃષભાણદુલારી '.
બન્ને યે જાણે ધાર્યાં ન હોય સ્વાંગ
વૃન્દાવનનાં એ વ્રજવિહારીઓના :

સરચ્યાં કાશ્મીરની પુષ્પકુંજોમાં,
ને માણ્યાં પૃથ્વીની ઉપર સ્વર્ગ.
એ રસોપાસક શહેનશાહ જહાંગીર,
એ સૌન્દર્યાવતાર શહેનશાહણુ નૂરજહાન.

ને કોને નથી એ અભિલાષ
પૃથ્વીઘાટે સ્વર્ગ માણવાના?
કોના અન્તરમાં ઉગ્યાં નથી
માનવીઉરનાં સનાતન એ રસગીત ?
સંસારનાં ગોપગોપીના એ ગોપભાવ ?

તું યે, ઓ વાંચનાર !
ત્હારી નૂરજહાનનો જહાંગીર છે,
કે ત્હારા જહાંગીરની નૂરજહાન છે.
ગરીબ હો વા દ્દૌલતવન્ત,
તું યે છે બાદશાહોનો બાદશાહ,
ને શાહબાનૂઓમાં બાદશાહબેગમ.
નિજનિજની રસકુંજોમાં,
યથાશક્તિમતિ, ત્હમે યે ધાર્યા છે
કૃષ્ણગોપીના એ સનાતન સ્વાંગ ;
અંગે અંગમાં સંભર્યા છે
ગોપગોપીના કોડીલા એ ગોપભાવ.
પીઓ છો રસજમનાનાં નીર,
ને ખેલો છો જીવનના એ રાસ.

માનવીના હૈયાહૈયામા છે
રસવિહારીઓનાં વ્રજ ને વૃન્દાવન ,
માનવીના આત્મન્આત્મન્માં છે
ગોપગોપીની એ ગોપકુંજો :
ને સહુ માણે છે ત્હાં
જીવનની રસપૂર્ણિમાની રાસલીલા.

સમર્પણ હો ! સમર્પણ હો !
જગતયમુનાને રસઘાટે વિહરતા
ભવવ્રજના ઓ યાત્રાળુ !
ત્હને ને ત્હારી નૂરજહાનને,
જાહોજલાલીજ્વલન્ત તમ રસજહાંગીરીને
જહાંગીર–નૂરજહાનની રસબાદશાહીની
આદમઓપતી આ ઇતિહાસકથા.

બાદશાહનામાનો ઉપોદ્‌ઘાત

दिल्हीश्वरो वा जगदीश्वरो वा : સંસ્કૃત ભાષાના આપણા છેલ્લા મહાકવિ પંડિત જગન્નાથે જેની પ્રશસ્તિ એ અતિશયોક્તિ ગાઈ ઉચ્ચારી છે તે મુગલ બાદશાહી.

દિલ્હીના તખ્તનું બાદશાહનામું એટલે મુગલ બાદશાહનામું. દિલ્હીની બાદશાહત મુગલ બાદશાહોએ જગત્‌જાણીતી કીધી. બાદશાહીનો કીર્તિડંકો એશિયાયુરોપ વીંધીને પશ્ચિમઆરે ગડગડ્યો.

બ્રહ્માંડનાટકના પડદા પડે–પડે ને ઉપડે એવા ભારતીય ઇતિહાસના પડદા ભવ્ય છે. માનવકુલના પાંચમા ભાગની જન્મોત્રી એ પડદાઓ ઉપર ચીતરેલી છે. કાળના મહાલેખ એ ભવપટ ઉપર આલેખેલા છે એ એમના આંકડા ઉકેલણહાર ઉકેલે તો ઉકેલ, ને એ ઉકેલાવ

પૂર્ણચન્દ્રના અમૃતરંગો એ જ કનકચન્દ્રના અમૃતરંગો : ભારતીય ઇતિહાસ સમો મુગલાઇનો ઇતિહાસ પણ ભવ્યવર્ણો છે.

ભારતકુલ ભાગ્યમાં પ્રવેશ્યાની મહાવાર્તા વસન્તરાગનો કો મન્ત્રદ્રષ્ટા વેદમન્ત્રો ઉકેલીને કવિતાની પીંછીએ ચીતરી જગતને સમર્પશે ત્ય્હારે ભારતરામાયણથી અધિકડી ઐતિહાસિક કવિતા જગતમાં ફરી અવતરશે. સપ્તસિન્ધુના, કાશ્મીરની કેસરકુંજોના, ગગનચુમ્બન્તી હિમાદ્રિમાલાના, બ્રહ્મર્ષી બ્રહ્માવર્તના, ગંગાજમનાના યુગયુગજૂના આદેશ-મન્ત્રો એ મહાદ્રષ્ટા જગતને સંભળાવશે જગત્‌ઇતિહાસનું પોપચું

ઉઘડે છે ત્યારની એ મહાકથા ભારતીય ઇતિહાસના બ્રહ્મમુહૂર્તની એ બ્રહ્મવાર્તા ઇતિહાસના એ પ્રભાતથી માંડીને આજ વીસમી સદીના ન્હવાર સુધીનો ભારતીય ઇતિહાસ જગન્મોહિની કો અદ્ભુત માનવકથાનું મહાભારત છે ને આ મુગલ ગાદીશાહનામું એ મહા કથાનું ન્હાનકડું એક પર્વ છે

પૃથ્વી ઉપર, જળખંડ સમા, ત્રણ વડા મહાસાગર છે હિન્દી મહાસાગર, પેસિફિક મહાસાગર, ને એટ્લેન્ટિક મહાસાગર ભારતીય ઇતિહાસના યે, કાળખંડ સમા, ત્રણ મહાયુગ છે હિન્દુ યુગ, ઇસ્લામ યુગ અને આજનો ખ્રીસ્તી અથવા અંગ્રેજ યુગ આ બાદશાહનામું એ ભારતીય ઇસ્લામયુગના મધ્યાહ્નની ઇતિહાસકથા ગરી

ઇતિહાસ કહે છે કે દેશદેશમાં ને ખંડખંડમાં મહાપ્રજાઓના ને મહાસંસ્કૃતિઓના ભરતીઓટ ચ્હડે-ઉતરે છે ભારતમાં ભરતકુળ આવ્યું કુરુ આવ્યા ગાન્ધાર આવ્યા યવન-ગ્રીક આવ્યા ને ગયા શક આવ્યા, ગુર્જર આવ્યા ગઝનવી ને ઘોરી આવી ગયા મુગલ આવ્યા, ફિરંગી આવ્યા, યુરોપીઓ આવ્યા ભારતની આર્યપ્રજા કંઇ કંઇ મહાપ્રજાઓ આવી અને સનાતન સિંહાસનો ઉપર અધ્યુત માની ઇતિહાસની અમૃતવાણી લખી ગઇ કો મહાવૃક્ષના પત્રપુષ્પ વર્ષે વર્ષ આવે ને ખરે, ને નવપલ્લવ પ્રગટે પણ થડમૂળ એના એ હોય એમ ભારતના ઋતુ પાનાં યુગેયુગે નૂતન ખર્યા, ને નવપ્રજાઓએ નવપલ્લવ પ્રગટાવ્યા પણ ભારતીય સંસ્કૃતિના થડમૂળ તો આજે યે વેદના છે એ સહુ ભારતવાસિની મહાપ્રજાઓના મન્વન્તરોમાં મુસલમાનના કાળલેખની રાજ્યોત ઇતિહાસયુગમાં અનોખી જ છે બાબર બાદશાહ વિજયશાળી સિકન્દર હતો, સિકન્દરને ભારત જીતવાના સ્વપ્નાં હતાં બાબ ઝડે એ સ્વપ્ના નાનાં પાડ્યાં

અકબરશાહના પ્રજાસમન્વય, ધર્મસમન્વય, સંસ્કૃતિસમન્વયના મહામન્ત્રો ત્હારે યે ઇતિહાસમાં અદ્વિતીય હતા, આજે યે ઇતિહાસના આભમાં અદ્વિતીય છે. ત્હારે યુગના એ યુગધર્મ હતા; આજે ત્રિકાળના એ ત્રિકાળધર્મ છે. જહાંગીર—નૂરજહાનની ને શાહજહાન—મુમતાજની દામ્પત્યકવિતા તો જગતકવિતાનું સોનેરી પાનું છે. ઔરંગશાહની આત્મઘાતિની ઇતિહાસમાં હિમાદ્રિ પડે એવી ઇસ્લામપતનની મહાવાર્તા અને એક રાજસંન્યાસીને વિકટ વેળાએ સિંહાસને સ્થાપવાની વિધાત્રીની ભૂલની કથા છે. બાબરે મુગલાઇનો આંબો વાવ્યો, હુમાયુનશાહે એ બીજને હલમલાવી જોયું, પણ જડ વજ્રની પાંખી, અકબરશાહે એ આંબો જતનથી ઉછેર્યો—મ્હોરાવ્યો; જહાંગીર—શાહજહાને મુગલાઇની શાખો માણી; ઔરંગશાહે એ આંબાના રંગરૂપ ઉપટાવી નાખ્યાં, ને શીખના, શિવાજીના, દુર્ગાદાસ-રાજસિંહના હિન્દુસ્થાનની નૌબતના દુંદુભિદનાદગાજન્તી સાથ આરતીની મહાવેળામાં મુગલાઈ સલ્તની આથમી. ભારતીય ઇતિહાસનું એક પર્વ પૂરૂં થયું; પૃથ્વીપાટે બ્રહ્મલેખ આલેખીને કાળનો એક અભેદ્ય પડદો પડ્યો. ૧૭૫૭થી ૧૭૬૧—લીલુંઉછાળ રાજ્યની પેઠે દેહ્લીમાં હિન્દુપુનરુત્થાન 'થશે' 'થયું' થઈને ન થયું, ને ઇસ્લામ તો પડ્યો.

૧૧૯૩માં દેહ્લીની હિન્દુપાદશાહત પડી, છતાં હજી યે હિન્દુ સંસ્કૃતિ સજીવન છે. એમ ૧૭૦૭માં મુગલપાદશાહત આથમી, ત્હો યે ઇસ્લામી સંસ્કૃતિ આજે સજીવન જ છે. કાળબ્રહ્મનો બ્રહ્મમન્ત્ર એ છે કે બાદશાહી સ્થપાયે સંસ્કૃતિ સ્થપાય ખરી, પણ બાદશાહત પડ્યે ચેતનવન્તી સંસ્કૃતિ પડે નહિ.

ઇસ્લામે હિન્દુત્વને કે હિન્દુત્વે ઇસ્લામને, એક અકબરશાહીના સુવર્ણયુગ સિવાય પરસ્પરો સ્હમજવાનો સદ્યત્ન આદર્યો છે?

કબીર, નાનક, દારા શિકોહ એ અપવાદ હતા. એક હજાર વર્ષોથી બે મહાપ્રજાઓ ભારતીય કુંજોમાં પાડોશી થઇ વસે છે, છતાં બન્ને પરસ્પરને ઓળખતી—પારખતી નથી. આ બાદશાહનામામાં ન્હાની-મ્હોટી ભૂલો રહી હશે :—ભૂલથી કોણ પર છે?—પણ આ નાટક-માળાનો મધ્યવર્તી હેતુ તો બન્ને નથી જ કે એક હિન્દુનો ઇસ્લામને સ્હમજવા-સ્હમજાવવાનો આ એક સાચા દિલનો સદ્યત્ન છે. ઇસ્લામને ન ઓળખવો એ હિન્દુને કે હિન્દુત્વને ન ઓળખવું એ ઇસ્લામીને ક્યહાં સુધી પાલવશે? હિન્દુઓ ને ઇસ્લામીઓ ને ખ્રીસ્તીઓ પરસ્પરને ગુણભાવે પિછાનશે ત્હાર પછી સાચા પાડોશીઓ થશે.

इति+ह+अस= 'આમ ખરેખર! હતું' એનું નામ ઇતિહાસ. કોઇ પણ ચિત્રપ્રતિમા દોરતાં દેશકાળની રંગછાયાઓ અને મહાજનોની મુખમુદ્રાની સચ્ચાઈ ખરાં જ હોવાં જોઇએ. બારમી સદીને વીસમી સદીના વાઘા પ્હેરાવવા એ ઇતિહાસ નથી. દેશકાળની છાયા-સામગ્રી ખોટી હોય કે ચિત્રપ્રતિમાની માનવમુદ્રા જ સાચી ન હોય તો એ ઇતિહાસચિત્ર નથી, ઐતિહાસિક નાટકમાં, ઐતિહાસિક નવલકથામાં, ઐતિહાસિક મહાકાવ્યમાં **યુગદર્શન ને પાત્રદર્શન** સાચાં જ હોવાં જોઇએ. ઐતિહાસિક વાર્તાવસ્તુ કલાવિષય તરીકે સ્વીકારતાં જ કલાકાર એટલી કલાસ્વતંત્રતા ખૂવે છે, યુગદર્શન સાચાં ન ચીતરે એને ઇતિહાસને અડકવાનો અધિકાર નથી: પાત્રદર્શન સાચાં ન ચીતરવાં હોય ત્હેનો કલાપીંછીને હાથ ધરવાનો ધર્મ નથી. આ તો ઐતિહાસિક કલાસર્જનનાં સ્વયંસિદ્ધ સૂત્રો. પણ કલાધીશના કલાધર્મ ત્યહાંથી શરૂ થાય છે, ત્યહાં સમાપ્ત નથી. એ કલાકાર જો માત્ર ત્વચા કે છાયાનો જ રંગરસિયો ન હોય, કાળમન્ત્રોનો દૃષ્ટા હોય, ઋષિ હોય, ઈશ્વરી આદેશનો ઉકેલણહાર હોય, ઇતિહાસવાહી પ્રભુનાં એને દર્શન થયાં હોય: તો કલાવિષયક સ્વીકારેલા યુગના યુગઆદેશમાંથી ને એ યુગમોદવતા મહાજનોના જીવનસન્દેશ-

માંથી સનાતન મન્ત્રો સારવીને જગતને એ સંભળાવે, અને કલાકાર મટી કલાધીશ થાય : માત્ર ઇતિહાસનવેશ મટીને કાળબ્રહ્મના સનાતન મન્ત્રોચ્ચારનો એ ઉદ્‌ગાતા બને. રઘુવંશમાં કાલિદાસે એ કીધું છે. વાલ્મીકિ ને વેદવ્યાસે રામાયણમાં ને મહાભારતમાં એ કાળબ્રહ્મના સનાતન નૌબતડંકા વગાડ્યા છે. પુરાણોથી, મહાકાવ્યોથી, સંહિતાથી નિરાળા આજ પર્યન્ત રસમીમાંસકો એ યુગચિત્ર સમી મહાકલાકૃતિઓને ઇતિહાસ ભાખે છે.

ઇસ્લામ અન્ધકારયુગ ન હતો : જગતના સહુ મહાધર્મોની પેઠે ઇસ્લામ પણ ખુદાઇ નૂર છે. ઇસ્લામ માત્ર સમશેર ન હતો : ઇસ્લામ સંસ્કૃતિ છે. અને ભારતીય ઇસ્લામની મ્હોરી-પ્રફુલ્લી વસન્ત તે મુગલાઇ. જગીસખાન, હલાકૂખાન, તૈમૂરલંગ : એ ભીમકર્મા વડવાઓએ ઝાંખો પાડ્યો ન હોત તો બાબરશાહ જગતજેતાઓમાં ગણાત. ફરઘાનાનો એ દેશનાકો મીરઝા કાબૂલનો શાહ ને ભારતનો બાદશાહ થયો, રૂમશામની બાદશાહીના પ્રતાપી વિજેતા એલેરિક ને એટીલાનો વંશવેલો પણ મધ્યએશિયામાંથી ઉતરેલો હતો; અકબરશાહ તો જગતની બાદશાહનામાવલિમાં અદ્વિતીય છે. કર્નલ મેલિસન કહે છે કે માર્કસ ઓરેલિયસ ને અકબરશાહ દુનીઆની શાહાનશાહમાલાનાં શિખરો હતા. જગતઇતિહાસના કસોટીકાર ચોકસીઓ ઉચ્ચારે છે કે માર્કસ ઓરેલિયસ રૂપું હતો, અકબરશાહ સોનું હતા. જર્મન ઇતિહાસવેત્તા અને ડચ કલાકારે અકબરશાહનાં ગુણકીર્તન ગાયાં છે, અને હમણાં તાજેતરમાં મીસરના એક પાશાએ તો મૂસા નબીથી માંડીને જગતના અનેકદેશી મહાપુરુષો—કવિઓ, કલાકારો, મન્ત્રીશ્વરો, સેનાધિપતિઓ, વિજ્ઞાનશોધકો, જગતજેતાઓ, રાજરાજેન્દ્રો, ફિલસુફો, ધર્મપ્રવર્તકો-સહુમાં અકબરશાહને વિશ્વના કીર્તિમંડલચૂડામણિ ભાખ્યા છે. જહાંગીર-નૂરજહાનની ને શાહજહાન-મુમતાજની જીવનકવિતાની જોડ કાશ્મીરની

ને તાજમહેલની જોડ જગતમાં જડશે ત્હારે સાંપડશે. વર્ચસ્વી, ઓજસ્વી, પ્રતાપી ૭ બાદશાહોની મુગલાઈ સમી બીજી અખંડ પરમ્પરા જગતનું બાદશાહનામું બતાવશે ત્હારે જોઈશું. રોમ કે ફ્રાન્સ, ઇસ્તમ્બૂલ કે સમરકન્દ, બર્લીન કે મોસ્કોનાં પાયતખ્ત હજી તો એ ઇતિહાસશૂનાં છે. એ જંગબહાદુરોની વીરત્વગાથા એમની રાજ્યધુરન્ધરતા સમી કીર્તિજ્વલન્ત હતી. બાબરશાહે પંદર વર્ષની વયમાં તો બે વાર સમરકન્દ જીત્યું ને ખોયું હતું. અઢાર વર્ષે હુમાયુનશાહ પાણીપત ખેલ્યો અને હિન્દજીતની સેનાની એક પાંખનો સેનાધિપતિ હતો. છવ્વીસમે વર્ષે અકબરશાહે રાજસ્થાનના મુગટરૂપ ચિતોડગઢ લીધો. દશેક વર્ષની વયે સલીમશાહ પ્રતાપરાણાની સ્હામે હળદીઘાટમાં ઉતર્યા હતા. પચ્ચીસ પૂરાં થતાંમાં તો શાહજહાને હિન્દવા સૂરજને ને દક્ષિણના વૃદ્ધ રીંછ મલિક અંબરને નમાવ્યા હતા. વીશેક વર્ષના ઔરંગશાહે ચાલને જંગે બદખ્શાનમાં શસ્ત્રો મૂકેલી મુગલસેનાને નીમાઝ પઢવાનું ફરમાન કીધું હતું. મુગલ બાદશાહો કવિતા રચના ને કવિઓના શિરછત્ર હતા. ચિત્રકલા ને ગાનકલા એમના રાજદરબારોને શોભાવતી એવી કોકને શણગારતી હશે. એમના સ્થાપત્યના શોખની તો દિલ્હી આગ્રા ફતેપુર સીક્રીમાં આજે યે સાક્ષીઓ ઉભી છે: મુગબાગનાં ખંડેરો આજ ભારતના શણગાર છે. દિલસુફીના રસિયા, ઇતિહાસના જીજ્ઞાસુ, સંસારસુધારણાના એ બાદશાહો કોડીલા હતા. સોના–ટંકશાળો, મલમલ, કિનખાબ: ચિત્રો મહેલાતો દુર્ગો મસ્જીદો મકબરાઓ; મિનારાઓ, દેશમાર્ગો, પન્થચન્દરવા સમી વનરાઈઓ; યમુનાવિહાર, કાશ્મીરવિહાર: ગુલ ગુલાબાગી, ગુલનું અત્તર; નાનાવિધ કલાઓના કલાશણગાર; કાયદાકાનૂન રાજમહેસુલપ્રબન્ધ રાજદરબાર, અખાડા, શિકારબાજ, અગડ, સાઠમારી; ન્યાય દયા ઉદારતા દૂરઅન્દેશી, ફકીરો કલન્દરો ઓલિયાઓ પયગંબરો; સુન્દરીની સૌન્દર્યજ્યોત, રાજવીની રાજજ્યોત, સમગ્ર સંસ્કૃતિની વિધવિધ સંસ્કારજ્યોત: આવ્યા, જીત્યા, માણ્યું,

ને આથમ્યા ; અમર કીર્તિલેખ લખ્યા ને અમૃતમયું [illegible] મહ્તુ પી
ભારતની ધરતીને હૈયે મુગલ બાદશાહો મરતાં મૂંગા(?) જીવતા ;
અને મુગલ બાદશાહો ભારતવાસી હતા એક વિશેષ [illegible]
શાહોની પરધર્મસહિષ્ણુતા તો ત્હારના જગતને સ્મરમાં એ
હતી. ઇતિહાસ ઉચ્ચરે છે કે આગ્રાનગરી ત્હારના લંડનનગરથી ઉજળી
સમૃદ્ધ ને સોહામણી હતી ત્હારે અંગ્રેજોની [illegible] ઝનકાતા
મેડ્રીડ ને લિસ્બોન દેહ્લીની જાહોજલાલીથી ઝંખવાતા. અકબરશાહનો
નવરત્ન દરબાર એ અબુલફઝલ ને ફૈઝી, એ તાનસેનજી સુરદાસજી ને
ગગ, એ રાજા બીરબલ ને રાજા ટોડરમલ, એ વીરત્વમૂર્તિઓ રાજા
માનને ખાનખાનાન લોર્ડ બર્લે લોર્ડ બેકન લોર્ડ હાવર્ડ, સર વૉલ્ટર
રૅલે ને સર ફિલિપ સીડની, શેક્સપિયર ને સ્પેન્સર, ને લોર્ડ ઇસેક્સથી
એકમગાથે ભરેલો મહારાણી ઇલિઝાબેથનો કે રાજદરબાર ચીતરાય
ત્યાં પણ હિન્દુ યોગી શેખ મુબારક ફાધર એક્વેવિયા મહેરજી રાણા
ને હીરવિજયસૂરીશ્વરનો એ ત્યહાનો રાજદરબાર ધર્મસમન્વયની પરમ
દેવજ્યોતિવિહોણો જ ભાસશે **दिल्लीश्वरो वा जगदीश्वरो वा-**
ની અતિશયોક્તિમાના સત્યાંશનો ભાગ પડાવનાર રાજવીરત્ન ઐતિ-
હાસિક યુગમા તો કો જાગ્યો નથી

ત્હેમા યે મુગલાઇનો શણગારમૂર્તિ સુન્દરીસંઘ ! કોઈ પણ
મહાપ્રજાની સંસ્કૃતિ પારખવી હોય તો ત્હેના સુન્દરીરત્નોને પાર-
ખજો સુન્દરીઓ સંસ્કૃતિની અવતારધારિણી છે બાબરશાહની નાનીથી
માડીને બાબરની સુખદુ:ખસંગાથિણી કુંવરીઓ ને બ્હેનો, બાબરની
શાહજાદી ગુલબદન બેગમ, હુમાયુનની મહારાણી હમીદા બેગમ,
અકબરશાહની શાહબેગમ સુલ્તાન સલીમા બેગમ, નૂરજહાન, નૂરજ-
હાનની [illegible] માતા, નૂરજહાનની ભત્રીજી મુમતાજ-
મહાલ, મુમતાજમહાલની શાહજાદીઓ જ્હાનઆરા ને રોશન-
આરા, ઔરંગશાહની શાહજાદી ઝેબુન્નિસા એમના આત્મ-

રત્નોના સંસ્કાર ને તેજસ્વિતા એમનાં દેહસૌન્દર્ય ને અંગઅલંકારોથે અધિકાં હતાં. કવિતાની બેનો એ સુન્દરીઓ ચોપાટના પાસાની પેઠે ફેંકતી; શેતરંજના દાવની પેઠે દૂરઅન્દેશી ને ડહાપણથી તે જીવન-રમણાઓ ખેલતી. મુગલ શહેનશાહે પણ મુગલ સુન્દરીનો કીર્તિલેખ, માનવકુલની મહાપ્રજાઓમાંની કોઇ યે સૌન્દર્યમૂર્તિ કાજ નથી મંડાયો એવો, ઐશ્વર્યજ્યોત શો, આલેખેલો છે. તાજમહેલ સમોવરો દામ્પત્યપ્રેમનો કીર્તિસ્થંભ પૃથ્વીપાટે તો નથી.

મુગલાઇના કુટુંબકલેશ ને સંસારઅજંપા લોકવિખ્યાત છે. એમના સંસારસોહાગ હવે હૈયે ઝીલવા છે? પુત્રને માટે પ્રાણદાતા બાબરશાહ; ખૂશરૂસલીમના કંકાસથી આપઘાત કરતી પુત્રવત્સલ પતિવત્સલ માનબાઇ; નૂરજહાન ને મુમતાજ સમી સતીધર્મીલી રાજપત્નીઓ; ભાઇને માગી લેનો ભાઈ, વીરની સંતસમસહાયિણી બહેનો: બન્દીખાનામાં પિતૃશુશ્રુષા કરતી શાહઝાદી: કુલભાવનાં ...ર્વદેશીય સનાતન સત્યો ને માનવસંસારના પાયારૂપ મહાભાવનાઓ ...ધનાર સંસારશાસ્ત્રીને મુગલમહેલોમાંથી તરવરતાં જડશે. મુગલો ...સમશેરિયા કે રાજદંડધારી માત્ર ન હતા. એથી યે વડેરા, સંસાર...હવના સંસારધુરન્ધરો હતા. કુલભાવગર્વિલા સંસારશાસ્ત્રીનો ...ગલાઇનો ઇતિહાસઅભ્યાસ વૃથા નહિ જાય.

ને અકબરશાહના ઇબાદતખાનાનો સન્દેશમન્ત્ર માત્ર યુગધર્મ હતો, ત્રિકાળધર્મ–સનાતન રાજધર્મ છે. બાબરશાહની વિશાલ ...દષ્ટિએ હુમાયુન શાહઝાદાને જગત્શાન્તિનો રાજમન્ત્ર Religious ...leration–પરધર્મસહિષ્ણુત્વ ઉપદેશ્યો હતો. હુમાયુનશાહના ...હઝાદાને પરધર્મસહિષ્ણુત્વ અપૂરો લાગ્યો; એને તો સર્વસમન્વય ... મનોરથ થયાઃ કોમોનો સમન્વય, ધર્મોનો સમન્વય, સાહિત્યોનો ...ન્વય, સંસ્કૃતિઓનો સમન્વય. અકબરશાહના ઇબાદતખાનાના ...ઉપદેશ તો જગતના મન્ત્રીશ્વરોએ સાહિ...

ઓએ ધર્મધુરન્ધરોએ ઙઙ જીવવાના છે. મુગલાઇ યુગધર્મ માત્ર નથી ઉચ્ચરી ગઇ, સનાતન રાજમન્ત્રો, ત્રિકાળના કાળસૂત્રો મુગલાઇ ઉચ્ચારી ગઇ છે. મુગલ બાદશાહનામુ એ ત્રિકાળસૂત્રોનો મહા ઇતિહાસ છે.

મુગલાઇનો ત્રિકાળસન્દેશ અકબરશાહે ઈબાદતખાનામા ઉચ્ચાર્યો છે કે **જગતકલ્યાણ સંસ્કૃતિઓના મહાસંગ્રામોમાં નથી, સંસ્કૃતિઓના મહાસમન્વયમાં છે.**

ને મુગલાઇના વંશપરંપરાના રોગ હતા બેઃ એક તો શરાબબાઝી બાબર બાદશાહને અડધુ આયુષ્ય ઉતર્યે એ રોગે ઝડપ્યા હતા, ને શીરાઝી શરાબના શીસાઓ ફોડીને કહાનવાનો જંગ જીત્યા હતા એ ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ વાર્તા છે અકબરશાહના શાહઝાદાઓ એ હલાહલ પીને મૃત્યુશરણ થયા. નૂરજહાને ઉગારી લીધા ન હોત તો જહાંગીરશાહ પણ ભાઇઓને પગલે પળત અને મુગલાઇનો વંશપરંપરાનો બીજો રોગ તે જ્યેષ્ટાઇના વારસાકાનૂનની ગેરહાજરી એથી સર્વસમર્થની રાજસિંહાસને સ્થાપના થતી એ ખરૂ, પણ પ્રત્યેક બાદશાહની મન્દવાડશય્યા પ્રપંચખેલ ને બળવાખોરીની વિપકયારી બની રહેતી અકબર જહાંગીર શાહજહાનના ગાદીવારસો બળવા બુઝાવીને, ભાઇઓને સંહારીને, જયવન્તા રૂધિરખડ્ગે રાજસિંહાસને ચ્હડયા હતા

ઇસ્લામને કાશ્મીરના કેસરકસ્તૂરીના આમન્ત્રણ આવતા હિમાલયના મહાપ્રસ્થાનના નોતરા ઇસ્લામે માણ્યા નથી

મુગલાઈના મહાગુણો ને મહાદોષોનાં મૂળતત્ત્વો મુગલો મધ્યએશિયામાથી લઇને ઉતર્યા હતા મધ્યએશિયા એટલે માનવકુલનું પારણુ માનવકુલનું પારણુ એ જ મુગલાઇનુ પારણુ હતુ બાબર બાદશાહ પિતૃ

પક્ષે તુર્ક હતા, માતૃપક્ષે મુગલ હતા. અને દુનિયાના એ દેશની ત્હારની સંસ્કારિતા ઇતિહાસ ઘડનારી ને નરકેસરી સૃજનારી હતી. યૂરોપને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રો (Sciences)નો રસરસિયો કરનાર કાર્ડોવા સમી ઇસ્લામની પાઠશાળાઓ ને વિદ્યાપીઠો માત્ર કુરાનશાળાઓ ન્હોતી. સમરકન્દ બુખારા હેરાત ઇસ્પહાન શીરાઝ રૂમશામના રાજમ્હેલોમાંની ત્હારની સંસ્કૃતિ ઇતિહાસ ભૂગોળ ખગોળ જ્ઞાન વિજ્ઞાન ફિલસુફી ઉપરાન્ત સાચ્દી ને હાફીઝ ને શાહનામાના રસમિંચનથી પોષાયેલી હતી. હિન્દને હિમાલય છે એવો બાલહિમાલય ચીને મધ્યએશિયાના વીરત્વ સ્હામે માંડ્યો હતો. બાબરના દાદા ઉલૂધબેગ મીરઝાએ સમરકન્દમાં ખગોળમંડળ શોધવાને વેધશાળા સ્થાપી હતી. બાળ શાહઝાદો બાબર એના અમીરપિતા રોજ શાહનામુ વાંચતા તે સાંભળતો સાંભળતો ઉછરતો. હેરાત તો ત્હારે ઇસ્લામી સંસ્કૃતિનું શિખર ગણાતું, ને હેરાતની બોલી તો ફિરિશ્તાઓ બોલે છે એમ બોલાતું. તુર્કી ભાષાના બાબરશાહ નામચીન સાહિત્યકાર ને કવિ હતા. મધ્ય એશિયાની એ સંસ્કૃતિનો સંસ્કારવારસો લેઈને બાબર બાદશાહ ભારતવર્ષે ઉતર્યા. એ જમનામાં ભારતીય સંસ્કૃતિનો ગંગામંગમ થયો ત્હારે અકબરશાહ સમું સહસ્રદલ રાજપદ્મ પ્રફુલ્લી ઉઠ્યું. **હિન્દુઇસ્લામનો અજબ સમન્વય એ અકબરશાહ.**

અને મુગલાઇનો ઇતિહાસ આલેખતાં હિન્દુ તરીકે પણ હું તો ગૌરવશાળી છું. મધ્યયુગના હિન્દુત્વના મહાનામ મહાપુરુષો પણ ઘણાખરા મુગલાઇમાં થઈ ગયા. સુરદાસજી ને તુલસીદાસજી–મીરાંબાઇ ને તુકારામજી સમા ભક્તરાજો; ગંગ કેશવદાસ જગન્નાથ ભૂષણ સમા કવિવરો; રાજા બીરબલ ને રાજા ટોડરમલ સમા મન્ત્રીશ્વરો; રાજા માન રાજા જયસિંહ રાજા જસવન્તસિંહ સમા કાબુલવિજેતા સેનાધિપતિઓ; દુર્ગાદાસ ફત્તો ને જયમલ જેવા માનવદુર્ગો; રાણો સંગ, રાણો પ્રતાપ, રાણો રાજસિંહ, છત્રપતિ શિવાજી મહારાજ

સમા હિન્દુપતની પુનઃસ્થાપનાના મહાસ્થભો, શ્રી સમર્થ રામદાસ સ્વામી ને શીખગુરુઓ સમા નવનિર્માણના નવયુગસૃષ્ટા પ્રેરણાપુરુષો, એ સહુ મુગલયુગમાં થઈ ગયા. યશ હમેશાં વિજેતાને જ વરે છે એમ નથી, પરાજયની સમશેર ફરતુ કીર્તિમંડળ તો કેટલીક વેળા સૂર્યમંડળ સમુ મહાતેજસ્વી ઝળહળે છે. હારેલા લિયોનિડાસને ને હારેલા કાર્થેજને વિજેતા ઝર્કસિસ ને વિજેતા રોમન કરતાં ઇતિહાસ અધિક કીર્તિઅર્ઘ્ય સમર્પે છે. કાળની યુગવહીના આદેશ ઉકેલણહાર હિન્દુપુત્રે મુગલયુગને સંભારતાં શરમાવાનુ કારણ નથી.

મુગલાઈ એટલે ભારતીય ઇસ્લામના મુગટનું આભામંડળ. મુગલાઇ ન હોત તો ભારતીય ઇસ્લામ કીર્તિકળાસૂનો હોત. ઇસ્લામના આગમનથી ભારત પાછો જગતઝળહળતો થયો, ને ઇસ્લામ ઉદાર હૃદયનો થયો. જગીમ હલાકૂ ને તૈમૂર અકબર જહાંગીર ને શાહજહાનને સંસ્કારસ્વરૂપે ઇતિહાસમોહાગિરા થઈ ઝળકયા અકબરશાહ જહાંગીર–નૂરજહાન ને શાહજહાન–મુમતાજની ઇતિહાસયશસ્વિની પૃથ્વીમોહામણી જાહોજલાલીમા કાળપ્રભુના ઉપાસક અભ્યાસીઓ વિધિનુ મહાવિધાન નિરખે છે કે વિશ્વસંસ્કૃતિઓના સમન્વયથી કેવી ત્રિકાળઅજવાળતી કાળજ્યોત ઝગઝગી ઉઠે છે. માનવકુલના સદ્ભાગ્યે જો હવે જગતનો સંસ્કૃતિસમન્વય થશે તો ભાવી ઇતિહાસ પણ મુગલાઈના એ મહાસત્યની નવસાક્ષી પૂરશે

અને આ નાટકમાંયે શુ ઇતિહાસ છે ? ના, કવિતા છે ? ના આ તો ઈતિહાસની કવિતા છે, કાળપ્રભુ ની ફોરમ છે. આમાં એક પ્રસંગ નથી જે ઐતિહાસિક કે ઇતિહાસછાયાળો નથી આમાં એક પ્રસંગ નથી કે જે કવિતાવર્ણો નથી. સત્ય ને કવિતાના સમન્વય જગતભરમાં વિરલ છેઃ એવી વિરલતા ચીતરવાનુ આ કલાવિધાન છે. મનોરથ તો એ મહાયુગના મહાપુરુષોના આત્મદર્શન ને એ મહાયુગનુ કાળદર્શન, અને એ ઉભય દર્શનદ્વારા ઇતિહાસઅધિષ્ઠાના

વિશ્વકલ્યાણનની મહામાજ્યશ્રનુ આનન્દદર્શન કરાવવાના છે પણ કવિકુલતિલક કાલિદાસની પેઠે હુ ય તે ચિત વદને ઉચ્ચારી રહુ છુ કે ' કયહા એ ગુરુમાગર વશપ્રભાવ, ને કયહા મુજ અલ્પમતિ! તરાપાથી સાગર ઓળગવાના આ સાહસ છે '

અને એક સાહિત્યસ્મરણ મ્હારે અહીં ઉચ્ચરવુ એ મિત્રધર્મ છે, ને એ સૌન્દર્યના પૂજારીને અહીં સભારવો એ સાહિત્યધર્મ છે ક્હાનો એ ઓવિયો હતો કવિઓનો ભક્ત હતો, હિન્દુ ઇસ્લામી સુરેહમ રીતો સ્થભ હતો તે હાજી મહમ્મદ અલારખિયા શિવજી એણે મ્હને મુગલપરસ્તી શિખવાડી અને એ આમ બન્યુ ઇ સ ૧૯૦૫ની દીવાળીની રજાઓમા ' રાજ્યરગ ને સમાગ ' નામનું મ્હારુ કાવ્ય શેઠને હુ મુનશી ગયો હતો હાજીએ એ વાચ્યુ ત્હેને તે ગમ્યુ અગમા ને આખમા ઉત્સાહ ઝળક્યો હિન્દને કહિ રાજ્યરગ ઉતરે તે જ તિથિએ છાપામા એ મા ર છપાય એવી ગોઠવણ એણે કીધી ને એ ગ્રન્થમાની મ્હારી અમ્મરભક્તિ પણ એણે નિરખી લીધી પછી મ્હને એણે Holden s Mogul Emperors નામનો ગ્રન્થ વાચવા આપ્યો વિશાળ દિનના ઇલિય ઇતિહાસ રીઓ ઇસ્લામનો ઇતિહાસગ્રન્થ સારો ખોધો છે પણ ત્હેમા ય તે હો ડન એ ગ્રન્થે તો મુગલપરસ્તી. મુગલમોહિની મ્હને હોલ્ડને લગાડી ભાઇએ પણ મુગલપરસ્તી શીખવી હોય ત્હણે હોલ્ડન વાચવો મુગલમોહિનીની પ્રેરણાજન્મી બાબરશાહ ને અકબરશાહની, જ્હાગીર ને શાહજહાનની ફનોગ એની સ્ત્રીની ચાર નવલકથાઓ Errant Knight અને Prince of Dreamers Mistress of Men અને Builder છે પણ એમા ઇતિહાસની મૂળ નવલમ્થાના જેટલી ગભીર જીવનકવિતા ને ઇતિહાસપર્યેષણા નથી Rulers of India ગ્રન્થમાળામા ત્રણ મુગલ બાદશાહોના જીવનચરિત્ર ઝળઝળતદીપ્ત પીંછીથી આલેખાયેના છે લેનપૂલ,

કર્નલ મેલીસન, લોર્ડ કર્ઝન મુગલાઈથી મ્હોયાં હતા; પણ થોડા થોડા. લોર્ડ એલ્ફિન્સ્ટન બુદ્ધિનું સુકાન સમતોલ રાખવાને મથે છે, ત્હો યે મોહપૂરમાં તણાય છે. અર્સ્કિને મુગલમોહિનીનો જનમ પૂરો પીધો હતો; હકીકત અભ્યાસ મનન કવિતા ફિલસુફી સહુ સાંપડ્યાં હતાં; ત્હારે એને આયુષ્યે યારી આપી નહિ. મુગલમોહિનીનાં પૂર તો ઉછળે છે હોલ્કનમાં. મુગલમોહિનીને તીરે હું ઉભો હતો: ત્હાંથી એ વ્હેણમાં મ્હને હડસેલ્યો હાજી મહમ્મદે. પછી ઇતિહાસો વાંચ્યા, તો એ યુગઇતિહાસમાં કવિતાના દેવભંડાર અટળક ભરેલા દીઠા. હાજીએ મ્હને મુગલપરસ્ત કીધો. કલાનો એ શહીદ મરતાં મરતાં યે ગુર્જર કલાભંડારને આ બાદશાહનામું સમર્પાવતો ગયો. એના 'વીસમી સદી' માસિકમાં જહાંગીર–નૂરજહાનનો એક પ્રવેશ છપાયો પણ હતો. એટલું જોઇને એ ગયો. પણ મ્હારી તો શ્રદ્ધા છે કે ત્હાંથી યે એનો કલારસિયો આત્મા આજનાં આ પ્રફુલ્લતાં કલાફૂલડાં ને પોતાની પ્રેરણાપ્રભાની સફળતા નિરખી નિરખીને આનન્દતો જ હશે.

અને છેલ્લે છેલ્લે વ્યુત્પત્તિશાસ્ત્રના ને પ્રાચીનઇતિહાસસંશોધન શાસ્ત્રના શાસ્ત્રીઓને એક ઇતિહાસપ્રશ્ન પૂછી લઉં છું. સાચો શબ્દ કિયો ? દિલ્લી, દિલ્હી, કે દેહલી ? દિલ્લી કે દિલ્લી કહી 'ઢીલી'— શેષમાથે રોપેલી જડ 'ઢીલી' પડી, માટે દિલ્લી: એમ ઉચ્ચારનારાઓને એમનાં મનનવિચારણને અર્થે મ્હારૂં યે એક એવું કલ્પનાસૂચન છે. ઇતિહાસ ભાખે છે કે દેહલી ઇસ્લામકાલનું નામાભિધાન નથી, હિન્દુયુગનો નામસિક્કો છે. હવે, આપણી ગિર્વાણ ભાષામાં **देहली** એટલે ઘરનો ઉમ્બરો. ઉત્તરમેઘમાં કાલિદાસકવિનો શબ્દપ્રયોગ છે કે **देहली दत्तपुष्पैः**. એ **देहली** ઉપરથી પ્રાકૃત હ્‌વેલી.

દ. ત. 'આતાભાઇની હ્‌વેલીએ દરબાર ભરાતો;' 'જેઠા પુમાણીની હ્‌વેલીએ ડાયરો જામતો;' વિ. એ જ દેવનાગરી શબ્દ **देहली**

ઉપરથી દેહ્‌લી નગર એટલે ' ભારતવર્ષનો ઉમ્મરો '–' ભારતેન્દ્રોની દ્‌હેલી ' એમ તો નહિ હોય ? આજે યે હિન્દી ભાષા બોલતી સકલ જનતા ' દિલ્હી ' નથી ઉચ્ચરતી, દેહ્‌લી ' ઉચ્ચરે છે. પ્રાચીનકાળથી હિન્દના રાજરાજેશ્વરો એ ઉમ્બરે–એ દ્‌હેલીએ વિરાજતા આવ્યા છે. રોમ ને એથેન્સથી પુરાણી, પૃથ્વીની પાટનગરીઓમાં પ્રાચીનમાં પ્રાચીન દેહ્‌લી એટલે ભારતની સનાતન પાટનગરી.

અને એ દેહ્‌લીના સનાતન રાજસિંહાસને વિરાજેલા કેટલાક ભારતેન્દ્રોની ઇતિહાસકવિતા એ આ બાદશાહનામું.

વૈશાખી શુક્લ પંચમી,
સં. ૧૯૮૪ ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ

પ્રસ્તાવના

જહાંગીર-નૂરજહાન એટલે દામ્પત્યની માણ. રંક કે રાય, દુનિયાનાં કોઈ દંપતીએ એટએટલાં જીવન માણ્યાનું ઇતિહાસ ઉચ્ચરતો નથી. શહેનશાહી જાહોજલાલીનાં સોળ વર્ષમાં એમણે સોળ અવતાર જાણે માણી લીધા.

દુષ્યન્ત-શકુન્તલા, પૃથ્વિરાજ-સંયુક્તા, ને જહાંગીર-નૂરજહાન: દિલ્લીનાં રાજસિંહાસનને એ ત્રણ બાદશાહી પ્રેમખેલડીઓ સોહાવી ગઈ છે. લયલા-મજનૂન, શિરીન-ફરહાદ, લાલારૂખની પ્રેમકવિતાઓની એમની ઇતિહાસકવિતા સગી સહિયર છે. જમનાજીને આરે શ્રી રાધાકૃષ્ણનાં પ્રેમયુગલે એ સૌને ઝંખવ્યાં ન હોત ને શ્રીમદ્ ભાગવત-માંની રાસલીલાની શરત્પૂર્ણિમાની કવિતચન્દની પ્રકાશી ન હોત, તો આજે જગતનાં સૌન્દર્યપૂજકો ને પ્રેમસંપ્રદાયીઓ કાલિદાસનાં, ચન્દ ગિરદાઈનાં, કેશવદાસજીનાં નાયકનાયિકાને વધારે ગાતાં-પૂજતાં હોત. પણ વૃન્દાવનના મોરમુગટે હસ્તિનાપુરના રાજમુગટને ઝંખવ્યો તે ઝંખવ્યો જ.

નિશાળમાં ભણતો પ્રત્યેક વિદ્યાર્થી ભણ્યો છે કે જહાંગીર બાદશાહ વ્યભિચારી ને દારૂડિયો હતો. મુગલાઈના મ્હોટા ઇતિહાસો મ્હેં તો વાંચ્યા; પણ જહાંગીર વ્યભિચારી હતો એવો આરોપ-એક

અનારકલીના કિસ્સા સિવાય–કય્હાં યે વાંચ્યો નથી. જ્હાંગીર દારૂડિયો હતો, રોજના વીસ પ્યાલા પીતો; તે નૂરજહાન સાથેનાં લગ્ન પૂર્વે. શાહબેગમ નૂરજ્હાને જ્હાંગીરને પાંચ પ્યાલે ઉતાર્યો હતો. જ્હાંગીર શાહ દુરાચારી ન હતા, વિલાસી હતા; ને એમના વિલાસ હતા એમની સ્વપત્ની સંગાથેના. જગતના સહુ વિલાસીઓના રમવિલાસ સ્વપત્ની સંગાથેના. થાય તો જગતમાંથી અડધઝાઝેરો અનાચાર અલોપ થાય. સ્વપત્ની સંગાથેના સૌના ભોગવિલાસ સૌનધા વાધજો.

ને પ્રત્યેક નિશાળિયો નથી ભણતો તે છે જ્હાંગીરની ન્યાયપરાયણતા. જ્હાંગીરશાહની ન્યાયઘંટાની સોનાસાંકળને લોર્ડ એલ્ફિન્સ્ટને વર્ણવી છે; ઇંગ્લાંડ કંપની સરકારના ડાયરેકટરોને અમદાવાદમાંથી લખેલા રિપોર્ટમાં સર ટોમસ રોએ જ્હાંગીરશાહના ન્યાયશાસનની ગુણપ્રશસ્તિ આલેખેલી છે.

ત્હારે સહજ પ્રશ્ન થાય કે અકબ્બરશાહની શાહેનશાહનના વારસને વિલાસ કેમ પરવડ્યો ? નૂરજહાન સમી સ્વામીભક્ત રાજકાજકુશળ બાદશાહબેગમ, મીરઝા અય્યાઝ ને આસફખાન સમા દાનેશમન્દ મન્ત્રીશ્વરો, શાહજહાન ને મહાબતખાન સમા ઝમાનાના દિલેરજંગ સિપેહસાલારો સુભાગ્યે જેને સાંપડે એ બાદશાહને વિલાસ પરવડે. જ્હાંગીરશાહે દેશો ઝાઝા નથી છત્યા; પણ ઇસ્લામ ન્હોતો જીતી શક્યો તે મેવાડનો મહારાણો ને હિમાદ્રિમાળામાંનો કાંગરાનો કિલ્લો જ્હાંગીરશાહને શરણે આવ્યાં હતાં.

જ્હાંગીરે સુન્દરી શોધી; સુન્દરીએ સૌન્દર્ય શોધ્યાં; કાશ્મીરની કેસરકુંજોમાં દંપતી જઇ બેઠાં; અને એમ દેહ્લી આગ્રાના રાજસિંહાસનને કવિતાના અલૌકિક ઓપ ચ્હડયા.

જ્હાંગીરશાહનો છવનપલટો તખ્તે આવ્યાની તિથિથી જ થયો. શાહઝાદો ને બાદશાહ નિરનિરાળા નીવડયા. શાહેનશાહે શાહઝાદા-

પણાના ઘણાખરા સોબનીઓને વિદાય દીધી ; અકબરશાહના ઉત્તરાધિકારીને શોભે એવો જીવનપન્થ ઝાલ્યો. જહાંગીરશાહનું એક પ્રથમ કાર્ય એટલે ન્યાયઘંટાની સ્થાપના.

પછી જગત પૂછે જ ને કે ન્યાયપરાયણ એ બાદશાહે શેરઅફ્ઘનને મરાવ્યો કેમ ? બાદશાહે શેરઅફ્ઘનને મરાવ્યો એને ઇતિહાસકારો ઇતિહાસભ્રમ ભાખે છે. ઇતિહાસની હકીકતો જરા વિચારિયે. શેરઅફ્ઘનની પત્ની કરાઇ તે પૂર્વે મેહેરુન્નિસા સલીમ શાહઝાદાની પ્રણયપ્રતિમા હતી. ડહાપણના દરિયાવ અકબરશાહની રાજનીતિની એ મહેચ્છા હતી કે સલીમશાહે કો વડા રાજપૂતકુળની રાજકુમારીને પરણવું. પ્રેમપ્રસંગમાં દુન્યવી ડહાપણ ઘણી વેળા ભૂલાવે ચ્હડે છે એવું અહીં યે બન્યું. અકબરશાહે વિછોડાવેલી પ્રણયપ્રતિમાને જહાંગીરશાહે પાછી વાંછી, પણ સ્હમજૂતિની આશાથી. એ સંસાર તલાકનો સંસારવિધિ હતો. પણ પ્હણે શેરઅફ્ઘન વિરલો વીરત્વરંગીલો ગાન્ધારદેશનો શેર હતો, એટલે સ્હમજૂતિ સફળ ન નીવડી. ઝપાઝપી થઇ; અને એ અણચિન્તવી ઝપાઝપીમાં શેરે બંગાળના સૂબા કુતુબને ખંજરથી વીંધ્યો, ને કુતુબના કાશ્મીરી નોકર અંબાખાને શેરને સમશેરથી વધેર્યો. અંબાખાન પણ એ વાતો કહેવાને ન રહ્યો. મેહેરને પછી રાજઅધિકારીઓએ દેહ્‌લી પાઠવી. પાંચ વર્ષ સુધી મેહેરે બાદશાહનાં લગ્નકહેણને કાન ન ઢાળ્યા. ઇ. સ. ૧૬૦૬ માં ૨૯ વર્ષની વયે દેહ્‌લી આવેલી મેહેર ૧૬૧૧ માં ૩૪ ની વયે નૂરજહાન થઇ. બાદશાહનું વય ત્હારે ૪૨ વર્ષનું હતું. ૧૬ વર્ષનું જગતઅનુપમ રાજસૌભાગ્ય નૂરજહાને ભોગવ્યું. પછી ૧૬૨૭ થી ૧૬૪૪ સુધી લાહોરમાં જહાંગીરશાહના શાહદરાના મકબરાની મુજાવરણ તરીકે એ બાદશાહબેગમે પ્રેમસંન્યાસિનીનું જીવન ગાળ્યું.

જહાંગીર-નૂરજહાનનો લગ્નયોગ યૌવનની ઉતાવળી ભૂલ ન હતી; પ્રૌઢોનો પુખ્ત વિચારણાનો પ્રેમપ્રસંગ હતો.

નૂરજહાનને માથે કેટલાક આળ ચડે છે કે તે મહત્વાકાંક્ષિણી હતી, સત્તાલોભિણી હતી, ક્યાંકજ મહાખેલાડી હતી પણ કઈ કઈ કેટલાય ખેલાડી સ્ત્રીઓએ પ્રભુપ્રાર્થતા બાદશાહો પાંચ-પાંચ વર્ષ ટટળાવ્યા છે ? કઈ કઈ સત્તાલોભિણીઓએ આયુષ્યના ઉગતા યૌવને બાદશાહબેગમ થવાની આનાકાની કીધી છે ? કઈ કઈ મહત્વાકાંક્ષિણીઓએ ગર્જરમાર્ગની પ્રથમ પચવીશી ને ઉતરી મોગરરી-સ્વતંત્રતા-ગર્જપ્રપંચ ખેલ્યા વિનાની વિતાવી છે ? નૂરજહાનના જીવનપ્રસંગો એ આરોપોને સદન્તર જુઠ્ઠા ભાખે છે

બાદશાહે નૂરજહાનને તખ્તે બેસાડી શાહબેગમ સ્થાપી સોના મહોર ઉપર નામ છાપ્યું બાદશાહી ફરમાનોમાં સહી કરાવી ત્રીશ હજારી બક્ષી નિશાનડંકા નિવાજ્યા નૂરજહાને શું ઓછું વાળ્યું છે ? શાસનના ચીમના પાંચ પ્યાલા કરાવ્યા નરગોરેના સુધાસના અત્તરે અત્તરે જહાંગીરી કર્યું ગર્જરમાર્ગને, રાજમહેલને, સલ્તનતને સમારમાહામણા કીધા નિર્ધ મજાઓમાંથી બાદશાહને વાર્યા, બાદશાહને રાજે જહેલમનો મન ખેની બાદશાહ સંગાથે રવાભિ પ્રાણે કેદી બની બાદશાહને સિન્ધુપરમાં મહાબતની કેદમાંથી ગણુરમન ખેની છોડાવ્યા કાશ્મીરની સૌન્દર્યકુંજોની જીવનસાણુ જમાડી, જીવનના પ્રેમમન્દિરે બાદશાહને અમર કીધો નૂરજહાન જીવન ભરની જહાંગીરશાહની ગુણઓશિંગણુ હતી એ ખરૂં જહાંગીરશાહ તો ઇતિહાસભરના નૂરજહાનના ગુણઓશિંગણુ છે નૂરજહાન એટલે દુખસુખની તડકીછાંયીમાં જહાંગીરની જીવનવિધાત્રી

જહાંગીર ઝડનું આગે ર હજુ ન્હા સુધી રાજમહુગમાં ને મહારાણામાં રૂપ હતો, સ્નરો ર ાની હતી, સુર ને કલ્યાણ હતા, જર હતો બાદશાહને ભરદર મન્દાડ આ ો, હદીવારસનો પ્રશ્ન ઉઠ્યો તે ઘડીથી કુળમાં કુસંપના અંગારા વરસ્યા, મ ાનનમાં બડની હોળી સળગી, રાજમહેલમાં યમરાજના પગલા થયા સુરના

દનો એ વંશપરંપરાનો રોગ હતો. નૂરજહાનને એમની એક પુત્રી
હતી. તેહેનું લાડનામ લાડિલી બેગમ. શેરઅફઘનની પ્રાણપ્યારીરૂપ એ
પુત્રીને શાહઝાદાને વરાવવાના નૂરજહાનને કોડ થયા. બાદશાહબેગ-
મના એ કોડ અતિરણા કે અસ્વાભાવિક હતા? પણ એથી બાજી
વધારે બગડી. કુટુંબમાં કુસંપની ઝાળ જાગી. બે શાહઝાદાઓએ જીવ
ખોયા. શાહજહાને બંડ કીધું. રણુગડે રઝળ્યો બાદશાહ, ને પછી
બાદશાહબેગમ, પોતાના સેનાધિપતિના કેદી બન્યા, સારી શહેનશાહત
ઘડીક ડોલી ગઇ. શાહજહાન જેવી આખરી અવસ્થા શાહજહાનને
હાથે શાહજહાનના રાજપિતાની ન થઇ એ નૂરજહાનના રણવીરત્વ
ને વિજયવન્તી રાજરમતને પ્રતાપે.

જહાંગીરના મૃત્યુ પછી નૂરજહાન સોળ વર્ષ જીવી. નૂરજહાનનું
પરમ પ્રેમજીવન એ હતું. એ જીવન જીવી શકે નહિ તે પ્રેમી નથી,
કામુક છે. એક વેળાની સર્વેશ્વરી સામ્રાજ્ઞીએ પ્રીતમની પ્રેમસંન્યાસિણી
થઇ રહી જીવન સંકેલ્યું. નૂરજહાં એને જહાંગીરશાહની પ્રેમજોગણ.

જહાંગીરશાહના સમયમાં ગુજરાતમાં જૈનોનો અને પંજાબમાં
ગુરૂ અર્જુનનો—એમ ધર્મદૃઢભક્તોના બે પ્રસંગો બન્યા હતા. શીખ
સંઘના ગુરૂ અર્જુન મહાપુરુષ હતા. એમણે તરણતારણનું તીર્થ
સ્થાપ્યું, અમૃતસરોવર બન્ધાવ્યું, ગુરુમુખીઓમાં મન્ત્રો સંગ્રહી
ગ્રન્થસાહેબ શીખસંપ્રદાયને સમર્પ્યો. એ ઉભય ધર્મદૃઢભક્તોના મૃત્યુ
મરણ જરા ઝીણવટથી પારખવા જેવા છે. અકબરશાહની છેલ્લી
ઘડીઓમાં ગાદીવારસો માટે કંઇ કંઇ પ્રપંચખેલ ખેલાતા, ને
ભવ્ય રચાતા. પણ ઉદારચરિત અકબરશાહની ઉદારતા છેક છેલ્લી
ઘડીએ વિજયશાલિની નીવડી. સલીમ શાહઝાદાના સહુ બળવા ને
ગુનાહ મૃત્યુપ્રોગે ઢળતા બાદશાહે માફ કીધા, ને સલીમશાહને
બોલાવી અમીરો સમક્ષ શહેનશાહતની સમશેર બન્ધાવી. આશાભંગ
ખુશરૂશાહે બળવો કીધો. ગુજરાતના જૈનોનો અગ્રેસર માનસિંહ

રીવડો કરીને હતો. ત્હેણે અને ગુરૂ અર્જુને ખૂશરૂશાહનો પક્ષ લીધો વળની જહાંગીરશાહે વખત આવ્યે એ બન્ને ય ધર્મગુરૂઓને દૂભવ્યા એ ખરૂ. પણ એ પજવણીઓનો હેતુ ધર્મપજવણી ન હતી, રાજ્યપજવણી હતી જહાંગીરશાહ તો અકબરશાહનો વારસ હતો અકબરશાહની ઉત્કટ ધર્મજિજ્ઞાસા નહિ, પણ અકબરશાહની ધર્મ-ઉદારતા જહાંગીરશાહમાં ઉતરેલી હતી.

ઇતિહાસની આવી આવી ધૂણો ને ગાંઠો ઉકલે તો જહાંગીર-નૂરજહાનનો કોયડો સરલ થાય. જૂના ઇતિહાસકારોમાંથી લોર્ડ એલ્ફિન્સ્ટન અને નવા મુગલાઇ ઇતિહાસકારોમાંથી પ્રયાગશારદા-પીઠના પ્રો. વેણીપ્રસાદ જેમણે વાંચ્યા નથી ત્હેમને જહાંગીર—નૂરજહાનના ઇતિહાસપ્રસંગો ચર્ચવાનો અધિકાર નથી. ઇતિહાસસંશોધનના વિચારકે એલ્ફિન્સ્ટનની પૂરવણી પ્રો. વેણીપ્રસાદ કનેથી શોધવાની છે, ને પ્રો વેણીપ્રસાદના ઉત્સાહને એલ્ફિન્સ્ટનની બુદ્ધિતુલાથી તાણી સમમમાં રાખવાનો છે. મુગલઇતિહાસ એટલે કવિતાનો ભર્યોભર્યો મહાસાગર એમાં ઉમેરણ તથા છે. સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાય ભાખે છે કે ' જ્ઞાન સાથે મહિમા સમજાય, ત્યારે જ સાચી ભક્તિ જન્મે. ' ઇતિહાસના સત્યો તારવવા અને એનો સાચો મહિમાસુગન્ધ પમરાવવો એ ઐતિહાસિક કવિતાકના અમલોના પાયા ઉપર ધજાગરા રોપવા એ ઐતિહાસિક કલા યે નથી કે કવિતા યે નથી

જગત જન્તુ ત્હારથી સૌન્દર્યને શોધે છે. પૃથ્વી પ્રગટી ત્હારથી પ્રેમપન્થીઓની અદ્દભુત કથનીઓ રમાય છે, ગ્વાય છે, ને ગવાય છે. મહુની યે પ્રેમકથાઓ કંઇક કંઇક અનોખા રસભરી હોય છે. ત્હેમા યે જહાંગીર—નૂરજહાનની બાદશાહી પ્રેમકથાની કવિતા કાશ્મીરની સૌન્દર્યલક્ષ્મી સમા અદ્દભુત છે. સૌન્દર્યોપાસનાના સંપ્રદાયના એ અન્ય સંપ્રદાયીઓ હતાં. દિલ્હી-ને રાજતખ્તે કે દુનિયાને સિંહાસને બીજા એવાં સૌન્દર્યસંપ્રદાયી પ્રેમપન્થી કે દામ્પત્યનાં ઉપાસક કોઇક જ બિરાજ્યાં હશે

સલ્તનતની સોનામહોરે, શહેનશાહી ફરમાનોમાં, બાદશાહી ઝરૂખે સજોડલે શોભેલાં સોહાગિયાંના નામાક્ષરો આ નાટકને યે બાખ્મદેશે સજોડલે અંકિત કીધા છે. વિધિ સમર્થ છે તે પ્રેમખેલડીઓને મેગવે, વિખૂટાં પાડે, ને વળી મેળવેઃ પ્રેમીઓને પ્રેમના પરમ પાઠ શીખવવાને. પણ એવાં પ્રેમખેલડિયાંને વિચ્છેદવાની મહાન અકબરશાહની ભૂલની પુનરુક્તિ કરવા મુજ સરિખડાની હિંમત નથી ચાલી, ને એ રાજદંપતીનું દામ્પત્યનામાભિધાન આ નાટકને દીધું છે. દામ્પત્યદેશમાં જહાંગીર–નૂરજહાનની અમર રસખેલડી છે.

મે ૧૯૨૮ ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ

અનુક્રમણિકા

જહાંગીર—નૂરજહાન

અંક પહેલો

(દેશમાંથી ગીતટહુકા ગાજે છે.)

ચાલોને સહિયર ! જમનાને કાંઠડે
જીવનનાં જલ ભરવા રે.

(જમનાજલની સહેલગાહે સંચરેલ બાદશાહ જહાંગીર, રાજનૌકામાંથી રત્નસ્થંભ સરિખડા, સહપરિજન પધારે છે: આગ્રાના રાજદુર્ગના બહાલડ્યા બાદશાહી સજઘાટને પગથિયે ઉતરી ઘાટની રાજદેવડીએ ચ્હડે છે.)

અમીરુલ ઉમરા : મુગલાઇની જાહોજલાલીના એ રાજમુગટ !
નિરખો આ બાદશાહી ન્યાયઘંટા.
બન્ધાઇ રહી ; સંભળાવશે દુઃખીનાં દુઃખો.
સલ્તનત શોભશે શહેનશાહી ઇનસાફથી.
મહારાજ્ય ઇનસાફથી સાફ રહે છે.

(ઘાટદેવડીએ જઈ સોનાસાંકળ ખેંચે છે. શિવમન્દિરે એક દોરી ખેંચ્યે સો ઘંટમાળ ગાજે ત્હેવી ન્યાયઘંટાની ઘંટડીઓ રણઝણી ઉઠે છે. ગુંજારવભર્યું વાતાવરણ ન્યાયડંકાથી ઘડીક ડોલી રહે છે.)

મીરઝા અયાઝ : બાદશાહના હૈયામાંના એ ટકોરા.
સો જીભે જગતને ઉચ્ચારે છે કે
બાદશાહત બાદશાહી ન્યાયસૂની ન હોય.
ગૂંથેલાં સૂર્યકિરણો સમી આ સોનાસાંકળ

શહેનશાહતના સૂર્ય સંગાથે
પ્રજાજનને જોશે.

જહાંગીર: ન્યાયઘંટાની ઘંટડીઓની જીહ્વાઓ
તો છે મહીતલના મહાજનની જીહ્વાઓ.
સો–સો છલે પ્રજા પોકારે ત્હો યે
શહેનશાહો ન્યાય નહીં દે પ્રજાજનને ?
પ્રજાજન પાદશાહનાં પુત્રો છે?
કે પારકાનાં સન્તાન ?
અમીરુલ ઉમરા ! શહેનશાહતના ઓ સ્થંભ !
મુગલ સલ્તનતના બેહસ્તી ગુલશનને
ઇનસાફનાં જલથી તાઝગી બક્ષજો સદા.
અકબરશાહને આંબાવાડિયે તો
ઇનસાફનાં અમરફળ જ ઉતરે.

(વિધવિધ ભાતીગર સોનારૂપેરી કિનખાબથી શણગારાયેલું મેહેરુન્નિસાનું દાસીમંડળ જમનાનાં જલ ભરવા જતુ પાણીપોળમાંથી રાજપાટે જીવનનાં જલનું ગીત ગાતું આવે છે.)

દાસીમંડળ: ચાલોને સહિયર ! જમનાને કાંઠડે
જીવનનાં જલ ભરવા રે;
જીવન ભરવા ને આત્મા તરપવા,
ઉરની લહરે લહરવા રે:
ચાલોને સહિયર ! જમનાને કાંઠડે.

(પરિજનને અંગુલિનિર્દેશથી બાદશાહ રજા આપે છે. ચમેલી બુરજ નીચેથી આવતા દાસીમંડળને જહાંગીરશાહ ચકિત વદને નિહાળી રહે છે.)

શ્રી કૃષ્ણે ભરિયાં, ને રાધિકાએ ભરિયાં,
ગોપિકાએ દિલ ભર્યાં ગરવાં રે;
જગનાં રસિક! સહુ આવજો એ આરે,
રસના વિહારે ત્હાં વિહરવા રે:
ચાલોને સહિયર! જમનાને કાંઠે.

જહાંગીર : જમનાને કાંઠે આ સૌન્દર્યની સેના
કોને જીતવાને સંચરે છે?

એક દાસી : જમનાને કાંઠે, રાજરાજેન્દ્ર!
શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રના રસયુગથી તો
સૌન્દર્યની સેનાઓ જ ઘૂમે છે.
શાહાનશાહથી શું અજાણ્યું છે?
સૌન્દર્યનાં દેવીની અમે સેના:
જગતને જીતવા નીકળી છીએ.

જહાંગીર : સૌન્દર્યમન્દિરની રૂપમૂર્તિઓ!
જગતને જહાંગીરે જીત્યું નથી શું?

બીજી દાસી : બાદશાહની બેઅદબી માફ છે?
જહાનના જહાંગીરને યે સૌન્દર્યદેવી જીતશે.
અમે તો અનુચરણો યે નથી એમનાં.

ત્રીજી દાસી : શું સમર્પીએ શાહાનશાહને?
શાહશોભતી સોગાદ નથી કાંઇ.
જળબેડલાનો ઉપરણો સ્વીકારશો આ?

જહાંગીર : અહેશાનમન્દીથી, સૌન્દર્યની પૂતળીઓ!
સૌન્દર્યનું દીધું કોઇથી યે નકારાયું છે?
—પણ આ તે જકાતખરચો?

કે લગ્નવન્તીનો સોનાસળિયાળો જાદરસાળુ?
ટાંકી—ના ટાંકી નિરખાય મંહીથી
રસવન્તીની રસરંગીલી દેહજ્યોત !
મંહી માંડી છે બુટ્ટીઓની તારકમાળ
એ રસસૃષ્ટિની ગુંજનારી કોણ ?

બીજી દાસી: સૌન્દર્યનાં દેવી, અમારાં મહારાણી,
વિધાત્રીનો અવતાર મેહેરુન્નિસા બેગમ.

(રાજમૂર્છિત ના બાદશાહ જહાંગીર જલમાર્ગમાંથી ખસતા નથી, એટલે)

પહેલી દાસી: રાજેન્દ્ર ! આ ફૂલકલગી.

જહાંગીર: (જોઈને)
હા, એ બાંકી છે રાજમુગટમાં.
પણ આ તે ફૂલકલગી ?
કે મયૂરનો મણિમુગટ ?

(ઘડીક નિરખી રહે છે, પછી શિરપેચમાં મૂકે છે.)

એક દાસી: (જનાન્તિકે)
આલમના શાહે તો મસ્તકે ચ્હડાવી
સૌન્દર્યની દેવીની કલગીને !

જહાંગીર: કોણે ઉતાર્યાં, આ અમરગીલીઓ !
આસ્માનમાંથી પૃથ્વીખોળે આ દેવરંગોને ?

પહેલી દાસી: એ તો મેહેરુન્નિસાએ.
ચમેલીમંડપની મધુગાહે .

સુન્દરીઓના સૌન્દર્યના સૂર્યને
કાંચનછત્રિયાળો પે–એ–લો સુવે
એ સુવર્ણબુરૂજમાં છે સૌન્દર્યને..

જહાંગીર : સૂર્ય તો એક જ છે જગતભરમાં.

બીજી દાસી : સુન્દરી યે જગતભરમાં એક જ છે ;
બીજી તો છે સૌન્દર્યછાયાઓ.
—શહેનશાહી રૂખસદ છે અમને ?
જમનાજલ ભરવાનાં બાકી છે હજી.

જહાંગીર : કૃષ્ણચંદ્રે ભર્યાં, ગોપીજને ભર્યાં ;
ભરજો જીવનની હેલ ભરીને એ નીર.
જાવ, સૌન્દર્યની શિખાઓ !
દઝાડતી મા કો પતંગની પાંખોને.
સહુનાં યે જીવન સફળ થજો.

(જલગીત ગાતી ગાતી મેહેરૂન્નિસાની સૌન્દર્યની સેના હસતી–રમતી સંચરે છે. જમનાને રાજઘાટે રાજમહેલને પગથારે એકલા ઉભેલા જહાંગીર બાદશાહ એ સૌન્દર્યસંઘને જતો નિહાળી રહે છે)

ચાલોને, સહિયર ! જમનાને કાંઠે
જીવનનાં જલ ભરવા રે.

જહાંગીર : કટારની પેઠે કાપે છે કાળજને
લીલટહુકાના આ આમન્ત્રણ.
મેહેરુન્નિસા !—સુન્દરીઓનો સૂર્ય !
દિલમાં ડંખે છે નિરન્તર એ નામ
ગમેલીમહેલની ચતુરાનું.

પાંચ-પાંચ વર્ષોથી અજીન
એ સૌન્દર્યના સૂર્યનું.
દિલ વીંધ્યાં ને વધેર્યાં,
ને ન કીધાં સજીવન પાછાં
જમનાતીરની એ જગતશોભનાએ.
મહેલની ને મનની મ્હારી એ મહારાણી ;
જીવનની એ જાદુગારણ.
શાહમાતાનાં યે નથી ગણકાર્યાં કહેણ
પાંચ-પાંચ વર્ષથી ન માનતી માનિની એ.
જાઉં, ને પામું એ સૌન્દર્યપુષ્પ.
બાદશાહી મુગટમાં કલગી અધૂરી છે.
જીવનમાં એટલી છે ઝાંખપ ;
અજવાળાએ વાદળમાંથી ઉતારેલી એ વીજળી.

મૂર્તિપૂજન જૂઠ મીં જગને મહલ:
હા; સિવા સૌન્દર્યની મૂર્તિપૂજન.

(જમનાને રાજઘાટ ચ્હડે છે.)

(અદૃશ્યમાંથી સૌન્દર્યની સેનાનો જીવનના જલ ભરવા જવાનો ગીત-ટહુકો ગગન ભરતો સંભળાય છે.)

જગનાં રસિક ! સહુ આવજો એ આરે,
રસના વિહારે ત્હાં વિહરવા રે:
ચાલોને, સદિયર ! જમનાને કાંઠે.

પ્રવેશ પહેલો

ચમેલીમહેલની ચતુરા

(ચમેલી મહાલના અ ચ્યળ શોભાશણગારની વચ્ચે પ્રકાશની પૂતળી જેવી, જીવનનો થાક ઉતારવા ઢળેલી સૌન્દર્યની હરિણી સરિખડી, મેહેગ્નિસા શ્વેત મલમલના વાદળઆછા અમ્બરમા, પ્રફુલ્લેલી ચમેલીની વેલી જેવી, અર્ધઢળેલી-અર્ધબેઠેલી ગાદીતકિયે પડી છે આજિયાના છોડ જેવી દાસીઓ ચમકારા મારતી ઘૂમી રહી છે ઝરૂખામા સાહેલીઓ ગીત ગાતી હોય છે)

સાહેલીઓ ઉરના બાગના ઉઘાડો મોહાગિયા!
ભાગ્યના બાગના ઉઘડે, મોહાગિયા!

વાગની કુંજ ઝમી ઝાડીઓ રે
ઝૂકી જમનાને વાટ,
ઝૂકી જમનાને ઘાટ
પ્રેમના પંખી ડાળે માણતા
જગે ઢોળે કિલકિલાટ,
જગે ઢોળે કિલકિલાટ
સુણજો ઓ સ્નેહના મોહાગિયા!
જાગો, ઓ સ્નેહના મોહાગિયા!

ભાગ્યના આગળા ઉઘાડો, સોહાગિયાં !
ભાગ્યના આગળા ઉઘાડો, સોહાગિયાં !

(લતા—રતની રમઝટને વધાવતા અણચિન્તવ્યા રત્નમાળ રસિ ખડા જહાંગીર બાદશાહ પધારે છે)

ભાગ્યના આગળા ઉઘાડો, સોહાગિયાં !

(જહાંગીરશાહ મહેલના ઝરૂખામાં વારાફરતી ઉત્કંઠી આંખોએ નિહાળે છે કવિતાના દેરા દેખે છે તે વલ્લરી શી પરેડી મેહેરુન્નિસાને નિહાળીને ઘડીક દર્શનમુગ્ધ થાય છે

ઝરૂખામાંથી એક રાહેલીનો ગીતકુમાર જાય છે)

જમનાને કાંઠડે કળાયેલ મોરલો
મોરલા રે ! તારા મનગમતા ...

જહાંગીર. ઝગપાંખડીઓનો જાણે પુંજ !
તન ઘૂમતાના મનો થ ઘડી
આરસિ ટળેલી વીજળીની પૂતળી !
મોગલની રાહમાં જાણે ખુવાબના હાથ
સ્વર્ગમાની માન્દ્યવેલ વસ્તીમાં ઉતરી
આસમાનપારે તે રખા આલેખીને
તાજ ! ખ ! નજમહેલમાં વિનાઉ
અપ્સરા છ ? ... માનવગાથા ?
... યથી મૃગાનમાવા ?
જગતમાં ના સાન્દર્યફૂલ ! વીંટી વીંટી જાઓ
નિધારીએ ચમેલી મહેલમાં ...
આ ... ... તો ...

પૃથ્વીલોકની એ પારસપ્રતિમા.
અમૃત પાઇ અમ્મર કરવાને
મ્હારે મ્હેલે જાણું ચન્દ્રમા ઉતર્યો.

(ગીતનો ખીલે ટહુકો નિર્દ્દ છે.)

ગજમહેલને કાંઠે કળાયેલ મોરલો,
મોરલા રે ! આપુ દિલનાંના ફૂલ.

(એક દાસી આવે છે, શાહાનશાહને ઓળખી ઓવારણા લે છે, ફૂલડે વધાવે છે.)

દાસી : પધારો સૌન્દર્યભવનમા.
આજ અમારે સૌભાગ્યનો સૂરજ ઉગ્યો.

જહાંગીર : શહેનશાહી મહેલને ખોળે
પોઢયું છે જગતનું સૌન્દર્ય !
સ્વનન્દ્રામાથી જગાડવું એ પાપ છે.
પોયણા પાખડીઓ બીડે
ને જલલહરીની નેત્રમા ઢળે,
એમ બીડી છે આખડીઓ બાનૂએ.

દાસી : શાહાનશાહ થોભશે ? કે જગાડું ?
બોલાવતા હોય જગતના પોકાર—

જહાંગીર : પોઢવા દે, બાઇ ! પોઢવા દે
પ્રકાશના કુંડમાં જાણે
પ્રફુલ્લેલું પ્રેમપદ્મ પોઢયુ
વિલાસભવનોમાં નથી સંભળાતા
જગતના પોકાર ગજવીઓને

મેહેરુન્નિસા (અટપટિયાળી આંખડીએ જ ઢળેલી તન્દ્રામાં હસે છે)
ઉગ્યો—ઉગ્યો મ્હારો પ્રારબ્ધનો સૂર્ય.

(મેહેરુન્નિસાને બોલતી સાંભળી દાસી જાગે છે, જહાંગીરશાહ દાસીને રોકવા આંખ કરે છે; ચોટ ચૂકાતી દાસી જાય છે, હડફટમાં ગુલાબજળનો કૂપો રેડે છે—ઢોળે છે. ચમેલીમહેલ મધમધી રહે છે. રાજ ને સુગન્ધથી મેહેરુન્નિસા જાગી જાય છે.)

દાસી. બાનૂ! શહેનશાહતનો સૂર્ય
આજે ઉગ્યો છે ચમેલીમ્હેલમાં

(ચન્દ્ર ઉપરથી ઉપડતા વાદળાની પેઠે ધીમેથી મેહેરુન્નિસાના પોપચા ઉપડે છે, ને શહેનશાહનો સન્મુખ ઉભેલો રત્નસ્થંભ નિહાળે છે. પછી આળસ મરડી વેલી જેવી ઝૂલતી ઉઠે છે, ને હંસપગલે પધારી મોગરાની માળા સમી ઝૂકીને વન્દન કરે છે, વસુન્ધરાના આરસપગથારે અડકાડી લાવણ્યદેહે અંગુલિનિર્દેશ માંડે છે. એ અલસગમનાને નિહાળી જહાંગીરને દર્શનમૂર્છા આવે છે, મહેલના આરસસ્થંભને અઢેલી ઉભે છે, ક્ષણ-બે ક્ષણ અમોલ આંખડીએ નયનમન પીએ છે)

જહાંગીર સૌન્દર્યની દેવીને નમન કીધાં છે
અપરાધી છું જગન્‌સિદ્ધાનો
આનન્દની ઉઠી ઉઠી નવકલ્પનાઓ
ભરી ગઈ ઉરે રૂપસુન્દરીની

(અટપટિયાળી આંખડીએ મેહેરુન્નિસા અમોલ હસે છે)

પાંચ-પાંચ વર્ષના અમોલડાં
ખોટાં છે કે ઠીક નહિ લાગે?
બાનૂ! નનહયાન. મેહેરુન

આજે ખૂલશે મ્હારે દાજ ?
શહેનશાહતની જાહોજલાલીની વસન્તમાં
આ એક વેલી વણપ્રફુલ્લી રહેશે ?
દાસીઓ તો જલાવે છે કિનખાબની જ્યોત.

મેહેર : જગતસ્વામિન્ ! એ છે દીવડાની શિખાઓ,
આ છે ચન્દનીનાં પરિધાન.

જહાંગીર : (ચમેલીમહેલના ફરતા શણગાર નિહાળીને)
રંગફૂવારાઓની રંગબેરંગી આ ધારાઓ—
જાણે રાજમહેલમાં મેઘધનુષ્ય માંડયાં.

એક દાસી : ચમેલીમહેલમાં સૂર્ય વસે છે :
સૂર્યકિરણનાં ઉડન્તાં એ તો સપ્તરંગો.

મેહેર : છોકરીઓ ! જાવ ઝરૂખામાં,
ને ગૂંથો સોનારૂપેરી કીનખાબ.

(ફૂલછાબડીઓ ને રેશમપાશો લઇને દાસીઓ જમના ઉપર ઝૂકતા ઝરૂખામાં જાય છે.)

જહાંગીર : જગતની કવિતામાં વાંચ્યા હતા
સૌન્દર્યના સિતમ :
આજ જીવનમાં અનુભવું છું.
આ આરસસ્થંભના હૈયામાં
ફૂલવેલ ડોલી રહી છે—

મેહેર : એ તો મહેલસ્થંભે માંડેલાં
સૌન્દર્યનાં સ્વપ્નાં છે.
રસતન્દ્રાની મીઠડી લહેકીમાં

મ્હને યે લાધ્યું'તું એવું સ્વપ્નું
કે અન્ધારદેશમાં સૂરજ ઉગ્યો
જાગીને જોયું જગતમાં તો
શાહેનશા'નનો સૂર્ય અસ્તમ નિરખ્યો

જહાંગીર : આ રંગમહેલમાંની રસમૂર્તિઓ—
પ્રેમરંગે રંગેલી પ્રેમીઓની છબિઓ.—

મેહેર આસ્માનના જે ઇતિહાસ આલેખનાર
જગસ્વામીઓની એ તો સૌન્દર્યસૃષ્ટિ.
આ ફકીરબાદશાહ ફરહાદ છે
ને આ પ્રેમનો લાલ શીરીન
આ લયલા અને આ મજનૂન
આ રમઘેલો હાફીઝ છે,
ને આ છે સાખે નિગાર
અમૃતની રાગણી શી નેહથી નમેલી
પ્રેમમસ્તોનો આ મહેલ છે
સૌન્દર્ય તો પ્રેમનો રંગ છે

જહાંગીર હું શાહેનશાહ જહાંગીર છું
નગર આ મહેલ જહાનથી ચડાન છે

મેહેર સૂર્ય તો પૃથ્વીથી આઘો જ છે ને ?

જહાંગીર પણ સૂર્યકિરણો પૃથ્વીને સોહાવે છે
તો સૌન્દર્યના સૂર્ય !
શાહેનશાહને એમ ક્યહારે સોહાવશો ?
જીન્દગીનો એક જ પ્રશ્ન
મ્હારે તો છે પૂછવાનો :
પ્રેમ ક્યહારે ઉગશે જીવનના ગુલઝારમાં ?

મેહેર : સૌન્દર્યના હ્રુદયમાં છે ખંજરના ઝખ્મ.
બર્દ્વાનમાં સમશેરથી ચીરેલ છે,
આશાને ઉચ્છેદી છે શાહી શયતાનોએ.

જહાંગીર : (મગજમાં ઘાલો વાગ્યો હોય એમ મસ્તક પકડીને સ્મરણો જાણે જાગતાં હોય તેમ)
ખાન્ ! એ શા આરોપ?
એ કારણે શું અવગણી છે
આજ સૂધીની મ્હારી પ્રણયપ્રાર્થનાઓ?
રાજમાતા સુલ્તાન સલીમા બેગમને મનામણે
એથી શું નથી મનાણાં માનિની?
હમણાં જ મળી ડહાપણની એ પુષ્કરણી,
ને ભાખ્યું: મેહેર અન્ધકારમાં છે હજી.
હું—જહાંગીર ન્યાય માગું છું
સુન્દરીઓના સૂર્યની પાસેથી.

મેહેર : ન સાંભળી હોય તો સાંભળજો,
લોકવાણી વદે છે, બાદશાહ !
સુન્દરીઓના સૂર્યને કાજે
બર્દ્વાનના સિંહપંજાળા તેહસિલદારને
સૂણાએ શહેનશાહી સમશેરથી વધેર્યો.—

જહાંગીર : સૂર્યની સ્હામે યે લોક
ધૂળ શું નથી ઉછાળતા?
લોકવાણે કોને-કોને છોડ્યાં છે?
આવ્યાં લોકવેણથી હું કમ્પું છું.
ચન્દ્રને ચીરી કોઇ અમૃતધારા વાંછે?

શહેનશાહની તલાકની સલાહ હતી.
ખૂનની આજ્ઞા ન હતી,
કુતુબુદ્દીનની હા, શેરઅફ્ઘનની ના,
—શેર પણ સુબ્રેમાની ગુફાઓનો શેર હતો.—
શેરે ખંજરથી કુતુબનું હૈયું ચીર્યું.
સિપાહીઓની પછી ઉતાવળી અવિચારિતા:
ઝપાઝપી, તેગના ઝણકારા:
અણધાર્યું ને અણચિન્તવ્યું પરિણમ્યું.
ખાન્ ! શહેનશાહી કોલ છે,
બર્દવાનના દિલેરજંગને
શાહી ખંજર નથી વાગ્યું.
જહાંગીરને ત્હેની જહાંગીરીના સોગન્દ.
સુન્દરીને છેતરીને, ખાન્ !
સૌન્દર્ય કોઈ પામ્યું છે ક્દી ?

મહેર : (સ્વગત વિમાસે છે.)
રાજમહેલો તો છે ખટપટની હવેલીઓ.
મ્હારા હૈયામાં વિષ ભરવા,
ચરણે ઢળવાતાં જગતસૌભાગ્યને ઠેલાવવા
કાં ન જોડ્યું હોય
જાદુગરા કોઈએ જાદૂણું એ ?

જહાંગીર : સારા જગતના સૌન્દર્યના શપથ,
જો શાહી ફરમાન ખૂનનું હોય તો.
રસિકાની રસસેરને કાપીને
રસધારા મ્હેં વાંછી નથી.
મ્હેં સુન્દરી માગી હતી;
ઝીન્દગી માગી ન્હોતી.

મેહેર : બાદશાહી બોલ સાચ્ચા જ હોય.
શાહાનશાહે એ ખૂન કરાવ્યું હોત
તો પ્રેમનું ખૂન થાત,
મ્હારા હૈયાનું એ ખૂન થાત:
ઇતિહાસ કાળે અક્ષરે આલેખાત.
એક ભાર ઉતર્યો મ્હારા ઉરનો.
શાહાનશાહે પ્રેમનું ખૂન નથી કીધું,
લોહીખરડ્યા હાથે સૌન્દર્ય નથી ઝૂંટવ્યું.
—પણ સુન્દરી માગવાના
શાહને શા હક્ક હતા ?

જહાંગીર : દિલે દિલના કોલનો હક્ક,
નારંગીબાગનાં આમન્ત્રણનો હક્ક,
પ્રેમની આપલેનો હક્ક.
મેહેર મ્હારી હતી,
શાહબાપુએ પરને દીધી.
કોડ હરી ગયો'તો મ્હારા જીવનનો સૂર્ય.
એ કોડ પરાયા પાસેથી
મ્હેં તો મ્હારૂં પાછું માગ્યું હતું.

ઓ પરાયો હતો મ્હારા પ્રેમદેશમાં.
મ્હારો ગુનોહ શો ? પાપ શું ?
સુન્દરી ! સ્હમજતવશો ?
મ્હારે સ્હમજવી છે મ્હારી ઝીન્દગીની ભૂલ.

(ભાગ્ય સમા આરસને પે ઉખેડવા મથની મેહેર ધરતી ખોતરતી મૌન ઉભી છે.)

હૈયાની ક્યારીએ ફૂલ ઉગ્યું;
શાહબાપૂએ તોડીને ઉછેરી દીધું.
અકબરશાહ કદ્દી કદ્દીક જ ભૂલ કરતા.
શાહબાપૂ ભુલભૂલામણીમાં પડ્યા.
મ્હારૂં હૈયાફૂલ ચૂંટવાનો
શાહબાપૂને શો હક્ક હતો ?
એ મ્હારૂં હૈયાવેલનું ફૂલ
પ્રારબ્ધ પાસે મ્હેં પાછું માગ્યું.
એને મ્હારો ગુનોહ કહેશે લોક ?
સારી આલમના પ્રેમીઓને પૂછો :
શાહનો ઇનસાફ પ્રેમકલન્દરો કરશે.

મેહેર : ત્હારે શાહે ખૂન નથી કીધું ?

જહાંગીર : પ્રેમનું ખૂન ? બાનૂ !
લૂંટીને સૌન્દર્ય પમાતાં હશે ?
જમનાનાં જલ સમશેરથી કાપો,
ત્હો યે જૂદાં પડશે ?
શાહબાપૂએ આપણને ઉચ્છેદ્યાં,

(નયનપાંદડી નમાવી સાક્ષી પૂરી જહાંગીરના મુખચન્દ્રને મેહેરુન્નિસા એક ટશે નિહાળી રહે છે)

પ્રેમપંખીઓને અળગાં કીધાં ઘડીભર :
કેટકેટલુંક એ અળગાં રહે ?
ઉડીને એક ડાળે ન બેસે ?
બાનૂ ! જૂનાં સ્મરણો સાંભરે છે ?
જહાંગીર બાદશાહ બાળક હતો,
મેહેરુન્નિસા યે બાળકી હતી :
સ્નાનગૃહના ચોકમાં—સાંભરે છે ?
આજે—આટઆટલે વર્ષે માગું છું
લાવો, પાછાં આપો, બાનૂ !
મ્હારાં એ કબૂતર ને કબૂતરી.

મેહેર : શહેનશાહને હૈયે વસ્યાં છે એમ
નાગ ગીબાગના એ પંખેરૂઓ
મ્હારા યે હૈયામાં સમાયાં છે

જહાંગીર : તો એ હૈયું આપો, બાનૂ !
એ હૈયા ઉપર મ્હારો હક્ક છે.
ત્ય્હાં છે મ્હારાં રસપંખાળાં પંખીઓ
એ હૈયું થશે આજથી
મ્હારા જીવનની આરામગાહ
એ હૈયું છે પીંજર મ્હારા પ્રાણનું,
એ હૈયું છે મન્દિર મ્હારા પ્રેમનું
બાનૂ ! સૌન્દર્યની કવિતાથી,
ઇસ્પહાનના વિદ્યાવિવેકની વેલીઓથી

શહેનશાહી મહેલને શણગાર્યો
જીવનની જ્યોતની ઝલકથી
શહેનશાહને એમ હવે શણગારો.
દેહલીના સિંહાસનને શણગારો,
જહાંગીરની સલ્તનતને શણગારો.
ચમેલીમહેલને શણગારો છો, મેહેર!
તેમ મારી જહાનને પ્રકાશો
જેમાનાં કાવ્યો જગત ગાય છે ને ગાશે
મુગલ વંશની સુન્દરીઓના સૂર્યને
ઇતિહાસ નૂરજહાનને નામે ઓળખશે.

મેહેર. ગુલે ગુલનું અત્તર શાહાનશાહ સ્વીકારશે?

(ગુલાબપાંદડી શી હથેળીએ મેહેરુન્નિસા બાદશાહના દેહસ્થ અને દયાપાટે ને વસ્ત્રને ગુલાબનું અત્તર ચોળે છે.)

જહાંગીર. મેહેર! અત્તર એટલે શું?

મેહેર. (અત્તર ચોળતા ચોળતા જ)
પુષ્પના પ્રાણનો પરિમળ

જહાંગીર. (મેહેરુન્નિસાને મસ્તકે પ્રેમહસ્તસ્થલિ સ્થાપીને)
મેહેર! મ્હારા દેહવૃક્ષેથી
પ્રેમના ફૂવારા ફૂટે છે.
હું ત્હને પામ્યો આજ:
આજ જીવનની ખુશબો મઘમઘે છે.
શીરાઝના બગીચા ખડા કીધા ત્હેં.
આ તે મુગલના લતામંડપ?

કે રુકનાબાદનાં પરિમલનીર ?
કે હાફીઝની પ્રેમકવિતાના ઉડતા પરાગ ?

(મેહેરન્નિસાના સ્કન્ધદેશે હસ્તપાંદડી મૂકીને)

સૌન્દર્યની ઓ જાદુગરણ !
કિયા નીરમાંથી સારવી ત્હેં
પુષ્પોના પરિમલની આ કવિતા ?

મેહેર : એ તો અત્તરે જહાંગીરી :
શાહાનશાહના હૃદયદેશે
પ્રફુલ્લેલા પુષ્પપરાગની એ કવિતા.
એ તો મ્હારા જહાંગીરને ધરાવેલા
આયુષ્યના અણમૂલા રસધાર.

(શાહાનશાહને સ્કન્ધપાટે કમલપુટ શું મસ્તક ઢાળી દેહલતા એ સાહકારસ્કન્ધે ઝૂકાવે છે. સુન્દરીના ભ્રુકુટિચાપને શાહેનશાહ પંપાળે છે.)

જહાંગીર : શાહેનશાહબાનૂ છે શીરાઝનું ગુલાબ.
મેહેર : ને શાહાનશાહ મ્હારા છે હિન્દનું કમળ.
જહાંગીર : (શીર્ષકમળને પંપાળતો—લાડતો)
અજબ લગ્નોત્સવ ઉજવીશું આપણો.
અકબરી મહેલને ઇન્દ્રધનુષ્યો ધરાવીશું,—
મેહેર : સમીપે જહાંગીરી મહેલ મંડાવીશું.
જહાંગીર : અંગૂરીબાગની કુંજો દેવકુંજો બનશે.
દેહ્લીનાં શાહેનશાહ ને શાહેનશાહબાનુનો
લગ્નોત્સવ નિહાળવા સૂરજે થંભશે ઘડીક.

શૂરવીરનાં સ્મરણો અમ્મર કરીશું,
બર્હીવાનમાં મકબરો બન્ધાવીશું.
આ ઝમાનાનો એ રૂસ્તમ હતો.
અક્લમન્દ હતો ; આગાહી ઓળખતો ;
આ સૌન્દર્યનાં મૂલ એ યે સ્હમજ્તો.
નૂર ! મ્હારા ચાળીશ પ્રાન્તોના
ચાળીશ મોતીની આ મુક્તામાળ
ત્હારે હૈયે ધરાવું છું :
એને ને મ્હને ત્હાં રાખજે સદા.
બાદશાહબેગમ સ્થાપું છું, નૂર !
નૂરજ્હાનને સૌન્દર્યનામે
સોનું એ શોભીતું થશે.
શાહાનશાહી ફરમાનો પણ
નૂરજ્હાનના નામાક્ષરે સોહાશે.
જે ફોરમ રાજમહેલમાં ફોરાવી છે,
આ દેહસ્થલે પ્રગટાવી છે,
સારી શહેનશાહતમાં એ ફોરાવો.
જહાંગીરે જ્હાનને જીતી છે :
નૂરજ્હાન નૂરવન્તી કરશે એ જ્હાનને.
સૌન્દર્યની તેજલ્હરીઓ ઉભરાવીને,
સુન્દરીઓના ઓ સૂર્ય !
જહાંગીરની સલ્તનતને શોભાવ:
બાદશાહની બાદશાહબેગમ થાવ.

મેહેર : પધારો ને વિરાજો દિલમંડપમાં'

ઓ દિલના દિલાવર દેવ મ્હારા !
સૂના હતા—સૂકા હતા હમણાં
નૂરજહાનના ગુલછોડના ગુલઝાર
મારી સગલાઇનું દિલ ચમેલી મહેલ :
મેહેરુન્નિસા એ મહેલની મહારાણી .
એના યે આત્માને તખ્તે
પધારો ને વિરાજો, જગતસ્વામિન્ !
દુનિયાના માર્ગદર્શક ઓ તારલા !
જીવનસફરના દાખવ મ્હને એ ગ્મપન્થ

(ફૂલઝાડર ને ફૂલમાલાઓથી એક મયૂરને શણગારતુ શણગારતુ સાહેલીમંડળ ગાતું ગાતુ ઝરૂખામાથી મયૂર સગાથે આવે છે)

સાહેલીમંડળ : જમનાને ઢાંકડે કળાયેલ મોરલો
મોરલા રે! મ્હારા મનગમના મૂલ
ગજમ્હેલને નાકે કળાયેલ મોરલો,
મોરલા રે! આપુ દિલમાંના ફૂલ

(મોરલાને ગુલાબના ફૂલ ધરાવે છે

નૂરજહાનની નેત્રપલ્લવીને ઈશારે પુષ્પમાળ ને મુગટના સુવર્ણ-થાળ લેઇને દાસીઓ આવે છે. જહાંગીરશાહને નૂરજહાન વૈજયન્તી માળા આરોપે છે શહેનશાહ જહાંગીર શાહબાનૂ નૂરજહાનને મસ્તકે શહેનશાહી સિરપેચ ધરાવે છે હિમાલયના શિખરહૈયે સરિતપૂર સોહાય એમ બાદશાહના હૈયાપટે મેહેરુન્નિસા સમાય છે

સાહેલીમંડળ મોરલાને શણગારવાનુ ગીત ગાય છે બાદશાહ-બેગમનુ અન્ય પરિજનમંડળ ચમેલી મહેલના ચોકમા ફૂલના સૌભાગ્ય સ્વસ્તિકો પૂરે છે)

ઘેરી કદંબની ઘટાઓ મનોહરી,
મોરલા રે! ત્હારી ઉંચી એ ટાગ;

ઉરની ઘટાઓ એ ગહન—શૈગમણી,
મોરલા રે! આવ્યે ઉર્મિને પાગ.

જમનાને કાંઠે કળાયેલ મોરલો,
મોરલા રે! ત્હારાં મનગમતાં નૃત્ય.

પ્રવેશ બીજો

લોહરગઢમાં મીજબાની

(લોહરગઢના રાજમહેલ ખ્વાબગાહના વાસ્તુનું આજે મુહૂર્ત છે, ને પંજાબના સૂબા ખાન આસફખાને એ સમારભપ્રસંગે શહેનશાહને મીજબાની આપી છે.

ગગનઘુમ્મટને તારલાઓથી શણગારે તેમ રાજમહેલને દીવડાઓથી શણગાર્યો છે. રાજમહેલની કોટકાંગરીઓ ફરકતી હોય ત્હેવા નેજાપતાકા ફરફરે છે, ટોડલાને અરીસે મણિમાણેકનાં તોરણ માંડયાં છે, મુખદ્વારની સમીપમાં બાદશાહી નિશાન રોપેલું છે. ફુવારા ઉડે છે, કુંડમાં હંસો તરે છે, કાંઠે સારસડાં રમે છે, લતાઓ ડોલે છે. મોગરાની ચાદરો બિછાવી કુંજછાયામાં ગાદીતકિયા ઢાળ્યા છે, વચ્ચોવચ્ચ એક ગાદીતકિયે ગુલાબનો ગાલીચો આચ્છાદ્યો છે. એ ગુલાબઆસને શહેનશાહ વિરાજેલા છે, આસપાસ અમીરમીરઝાઓ ઢળેલા છે. શીરાઝી શરાબભર્યા કાંચનમઢેલા ફૂલ ને ફરતા રતનપ્યાલા પડેલા છે.)

જહાંગીર : શીરાઝ ખંડું કર્યું છે, ખાનસાહેબ !
એ સ્વપ્નાં યે સાચ્ચાં કીધાં.

શાયર શાહ : જ્હાં જ્યંહાં છે ચન્દ્ર, ત્હાં છે ચન્દની ,
જ્હાં જ્યંહાં સૌન્દર્ય, ત્હાં આનન્દિની ;
બાદશાહી તાજછાયા જ્હાં જ્યંહાં,
ત્હાં ત્યંહાં મહફીલ દાનિશમન્દની.

જહાંગીર ગીનાઝ તો છે આજ
કવિઓના કમગભર્યું મનોવન

આસફખાન: ખ્વાબગાહ મહેલની વાસ્તુતિથિએ
શહેનશાહી સ્વપ્ના સાચ્ચા પડે જ ને?
સ્વપ્નાના કંઈ કંઈ શહેનશાહી ગુલઝાર
હજી તો પ્રફુલ્લશે પૃથ્વી ઉપર

જહાંગીર દેહલીને લાહોર લાવિયે તો?

આસફખાન: જ્યહાં પાદશાહ, ત્યહાં પાયતખ્ત
શહેનશાહત શહેનશાહનો પડછાયો છે,
પાયતખ્ત શહેનશાહતનુ મિહામન છે

જહાંગીર આ ગુલચાદગ્ર્યા ગુલ તો
નથી હિન્દના કો ગુલશનના

આસફખાન રુકનાબાદના જલતીરે ઉગ્યા એ,
બાદશાહની કદમબોસીને કાજ પધાર્યા છે
સુ કમશહૂર સુસલ્લાના લતામન્દિરોના
ગુલઝારના છે એ ગુલ.

જહાંગીર ત્યહાર જ મઘમઘે છે મદભર
જવાન હાફીઝની ગઝલો સમોવડા

(સિતાર વગાડતી ને ગાતી દેવબાલિકાઓ સરિખા લાલી બેગમ ને અર્જમન્દ બાનુ આવે છે પ્રથમ દર્શને પળેક શહેનશાહ ચમકે છે, કે જાણે શહેનશાહબાનૂ પધાર્યા)

જહાંગીર કોણ?—નૂર? ના, નૂરનો પડછાયો

લાડિલી બેગમ ને અર્જમન્દબાનુ (નીન્દ ને સ્વપ્નાનું ગીત ગાય છે.)
નારંગી આભ, મંહી ચંપેરી
આછેરી નીન્દ, મંહી સોનેરી
દેવદીધાં સોણલાં,
મીઠાં મીઠાં સોણલાં,
મોંઘાં મ્હારાં સોણલાં :
નારંગી આભ, મંહી ચંપેરી સોણલાં.

આછી—આછી નીન્દ, મંહી નયનજ્યોત ન્હાઈ છે
જગતથી જંપીને ઘડી ઝીન્દગી જંપાઈ છે
મેહુલિયાની પાંખ શી ત્હેં સ્વપ્નલીલા છાઈ છે
દેવોની આંખડી શી સ્વર્ગની એ વધાઈ છે

માનવી રે! ત્હારાં આયુષ્યનાં સોણલાં :
દેવદીધાં સોણલાં,
જીવનનાં સોણલાં,
આવજો એ સોણલાં :
નારંગી આભ, મંહી ચંપેરી આભલા.

જહાંગીર : સ્વર્ગનાં બુલબુલો સમું ગાય છે.
ગાવામાં તો સંગીતદેવીને યે હરાવે.

અ૦ બાનુ : શાહબાપૂ! સંગીત મ્હારૂં છે,
કવિત કલ્પનારાજવી શાયર શાદનું છે.

શાયર શાદ : મ્હારી એકલી પાંખ એટલી ન ઉડે
શહેનશાહબાનૂની સહાયતાની બીજી પાંખ [

એક ઉમરાવ: શહેનશાહબાનુ, શાયર શાહ, ને અર્જમન્દ બાનુ:
વીજળી, મેઘ, ને પવનલહરી :
પછી કવિતસંગીતની ઝડીઓ ન જામે ?

જહાંગીર: એઅદબી માફ છે ? ખાનસાહિબ !
સૂર્ય પામ્યા પછી કોઇને
તારિકાની વાંછના યે ન હોય.
સુન્દરીઓનો સૂર્ય હું પામ્યો ;
બાદશાહનાં ભાગ્ય મ્હોર્યાં-ફળ્યાં.
નૂરજહાનના સૌન્દર્યનો સુધાકર ,
ખુદા તાઆલાએ ઘડ્યો :
આકાશમાં નથી બીજો ચન્દનીભર્યો ચન્દ્રમા.
સૌન્દર્યચન્દ્ર બાદશાહને વરતાં
જગતમાં બાકી રહી છે
સુન્દરીઓની માત્ર તારલીઓ.
પણ અર્જમન્દ ! ત્હને નિરખી ક્ષણેક તો થયું
કે શાહબાનૂ બાળકીને સ્વાંગે પધાર્યાં.

અ૦ બાનૂ: હું યે એ ફૂલછોડનું ફૂલ તો છું, હો !

આસફખાન: બાદશાહ ને બાદશાહબેગમની
અર્જમન્દ તો બાળકી જ છે ને ?

જહાંગીર: સ્હારે જ પુત્રી જેવી ગાય છે પુત્રીની સંગાથે.
સુન્દરીસંઘનું સૌન્દર્યતિલક લીધું,
મ્હારે ભાગ્યદેવે વધાવ્યું.
મ્હારે તો હવે પુત્રીઓ જ છે
સલ્તનતની સહુ સુન્દરીઓ

જગતમાં તો નથી કો મોહાંગના
કે કામણ કરી મોહ પાય.
માગ, પુત્રી! માગી લે ચહાય તે :
પ્રસન્ન છું જવાબના હદારા ગીનશી.
બાદશાહી કોલ છે, માગ: બાનૂ!

અ૦ બાનૂ: બાદશાહી ફરમાનોની આણથી તો
જહેલમ ને જમના યે વ્હેણુ બદલશે.
માગું ? આપશો ? શાહાનશાહ!
કેટકેટલા બાદશાહ બોલેલું પાળે છે ?

જહાંગીર: બાદશાહબેગમનાં ફરઝન્દનાં અંજરે
ગુલે ગુલશનના જાણે કાંટા છે.
કેટકેટલા બાદશાહો દીઠા ? બાળકી !

અ૦ બાનૂ: એક આથમ્યા તે,
ને એક પ્રકાશ્યા છો તે :
શાહબાપૂ ! જે બાદશાહો દીઠા છે.
વીસરી ગયા, સાવ શું વીસરી ગયા.
કુઈઅમ્માને ને જહાંગીરશાહને
બાદશાહે વિયોગિયાં કીધાં'તાં તે?
એવું મા કરતા· માગું છું, હો!

જહાંગીર: પિતા પાસે પુત્રી માગે તેમ માગ.
મારખવા હોય તો પારખી જો.
અનોખા જ છે, ખાનઝાદી!
જહાંગીરના જહાંગીરી ફરમાન.

અ૦ બાનૂ: બાદશાહબેગમને બાદશાહ દીધા,

મ્હને આપો એક શાહઝાદા :
દિલવાડીનાં ફૂલથી વધાવું.

(બોલતાં બોલી, પણ્ પછી લજાતી લજાતી બુલબુલ જેવી બન્ને બાલિકાઓ ન્હાસી જાય છે)

જહાંગીર : (જતીની પાછળ નિહાળી રહીને)
ખૂબ કીધી, અર્જમન્દ બાનૂ!
ઈસ્પહાનઝાદીને શોભે એવી કીધી.

(બાદશાહને બોલતાં સાંભળી અર્જમન્દ બાનૂ અરધે મુખડે આવે—લતામંડપને દ્વારે ઉભી રહે છે.)

એક હિન્દુ ઉમરાવ : ઈન્દ્રદેવે પૂરે છે ને
દેવાંગનાઓના વર વરવાના કોડ?

જહાંગીર : શાહબાનૂએ કુમારિકાઓને પરણાવવા માંડી છે.
જહાંગીરે કૌમારનો દુશ્મન નીવડશે.
સુલ્તાન ખુશરુ તો બાળવાખોર છે :
પરવીઝ પરન્દો છે મુલ્કમુલ્કનો.
ખુર્‌રમ શાહઝાદા ત્હારા થશે, ખાનઝાદી!
શાદી કરીને મેવાડ માથે ચ્હડશે.

(હસતી—ઝલકાતી હરિણી સમી ગાતી ગાતી અર્જમન્દ બાનૂ ભાગી જાય છે : જીવનનો આનન્દ માયો સમાતો નથી.)

મ્હારાં સ્વપ્નાં સાચાં પાડયાં,
ત્હમારાં સ્વપ્નાં સાચાં પડજો.

નારંગી આભ, મંહી ચંપેરી આભલાં.

જહાંગીર : નૂરે પઢાવ્યું છે 'જીવોને આનન્દી કરો.'
એક જીવને આનન્દી કીધો આજ.

આસફખાન : સારા જગતને હજી
આનન્દે પ્રફુલ્લાવવું છે ને?

જહાંગીર : ફોરમ ફોરતી ફૂલવાડી સરિખડું.
જગત કેમ હજી આનન્દતું નથી?

એકઉમરાવ : બેઅદબાઇ મઆફ છે? તો કહું.
જગતના સહુ જહાંગીરોને
નૂરજહાન નથી મળતી માટે.

શાયર શાદ : જહાંપનાહ! ઝુલ્મ છે ઝમાનાના યે.
લૂલાઓને યાત્રાઓ કરવી છે,
બદસૂરતોને સુન્દરીઓ વરવી છે.
ઘણાખરા માને, પોતે જહાંગીર છે :
ઘણાખરા માને, બીબી નૂરજહાન નથી.

જહાંગીર : જેને નૂરજહાન જોઇતી હોય
તે નરજહાન કને જઇને માગજો.
દીવામાંથી દીવો પ્રગટાવે તેમ
નૂરજહાન નરજહાનો પ્રગટાવે છે.

શાયર શાદ : સૂર્ય જેમ ચન્દ્રને ઝળહળાવે છે તેમ.
નામવર! સાંભળ્યું છે કે કેશવદાસજીએ
વીરસિંહદેવ બુન્દેલાનું ચરિત્ર આલેખ્યું,
ને જહાંગીરનામું કવિતામાં ગૂંથે છે.

આસફખાન : બુન્દેલખંડની માટી ગંગા ધૂવે જ ને.
બુખારા ને સમરકન્દ, બલ્ખ ને ઈરાન,
ઇસ્ફહાન ને શીરાઝના ગુલશન
ગુંજાશે, ને પૃથ્વીમાં પથરાશે,
ત્યારે પૃથ્વી મઘમઘી ઊઠશે.
માનવીની માટીની મૂર્તિપૂજા
ત્યહાં આથમી છે ઇસ્લામથી ;
આત્મપૂજની ગંગાઓ ત્યહાં પ્રગટી છે
ઇસ્લામના જહદ દંડના ગેબી પચ્ચાથી.
ઘોડીલા બલ્ખબુખારાના,
ઇસ્મોદિલેરજંગી મર્વસમરકન્દની,
શાયરી તો બસ શીરાઝની :
ને ધર્મધ્વજ એ મક્કામદીનાનો,
—અર્ધચન્દ્રનો એ લીલો ઝુંડો.
બાદશાહી સત્તાવનના છંટકાવે છંટાય છે
દેશપરદેશની સૌ ઇસ્લામી વિદ્યાપીઠો.
જહાંગીર : તૈમૂરશાહનો વડલો જગતમાં ફરી વળ્યો.
ખડી વાવ્યાં વિદ્યાનાં ઉપવન
જગતજ્યોત સમોવડા ચગતાઈવંશજોએ.
શાયરો ફકીરો સન્તો વિદ્યાગુરુઓ
વસે છે શારદાના એ લતામંડપોમાં.
જગતના બાદશાહોની ફર્જ છે કે
સરસ્વતીના લતામંડપોને સજીવન રાખવા.
શાયર શાહ : અકબરશાહી સલ્તનતના આસ્માનમાં

બુલન્દઇકબાલ જહાંગીરશાહનો સિતારો
શાહતખ્તે બેઠો ત્હારે
મર્વની શાયરીએ વધાવ્યો હતો
જગજ્જેતાનો એ જન્મોત્સવ.
હેરાતની ભાષા ફિરિશ્તાઓ બોલે છે :
ફિરિશ્તાઓએ વરસાવ્યા'તા ત્હારે આશીર્વાદ.

આસફ્ખાન : શાયરીના શરબત વિના
ઝીન્દગીની લિજ્જ્ત લુખ્ખી છે.
જગતના જહાંગીરનાં ને ઝુંપડીના ખેડૂતનાં
મ્હોરે ને પ્રફુલ્લે છે હૈયાનાં ફૂલ
કવિતામેઘનાં અમૃતસિંચનથી.

જહાંગીર : સલ્તનતનો શાહ બાદશાહ છે,
સલ્તનતનો આત્મા શાયર છે.
શાયરને હૈયે સૌન્દર્યપૂજા છે.
સુન્દરી ને કવિઓ જગતમાં હોત નહિ,
તો સૌન્દર્યપૂજા જગતમાં હોત નહિ.
કવિઓ જ ઉજવાવે છે જીવનના ઉત્સવ ;
શાયરો જ છે સૌન્દર્યમન્દિરના પુજારીવર.
અને આ શીરાઝી શરબત—

શાયરં શાદ : દ્હીઓએ પાઠવ્યો છે દ્હીમહેલેથી.

આસફ્ખાન : સાંઢણી કાલે જ આવી છે,
શીરાઝી શરબત લાવી છે.
મંહી કાશ્મીરનાં કેસર ઘોળ્યાં છે,
કન્યાકુમારીનાં મોતી ચોળ્યાં છે,
હિમાલયનાં હિમમાં ઠાર્યાં છે.
અંગુર હાફીઝગાહના બાગમાંથી વીણેલી છે.

જહાંગીર : ત્હારે તો આજ
જીવનમાં કવિતા છલકાઇ જશે.
નિત્યે ને નિત્યે ભરીભરીને
દાહ્ણાનૃ યે કેટકેટલા પાય છે
સૌન્દર્યના રસછલકન્તા પ્રેમકટોરા !

આસફખાન : (એક લીલમલીલો શરાબદૂભે માણેકપ્યાલીથી ઢાંકેલો છે તે દાખવીને)
રૂમશામનો આ લીલમકૂજે છે :
રત્નજડેલો ને સોનાસળીએ બાંધેલો.
ગૌડબંગાલની યે પેલી પાર આઘે
છે કામરૂદેશ ને ત્રિયારાજ્ય.
ત્ય્હાંની મહારાણીનો છે આ કટોરો.
શાહાનશાહને નજર કરૂં છું.
એક જ માણેકમાંથી કોરેલો છે.

જહાંગીર : લીલમકોર્યો કટોરો તો રાજમહેલમાં છે.
મ્હોટો હીરો મળશે ત્ય્હારે
હીરામાંથી કોરાવીશું રત્નપ્યાલો :
જાણે ચન્દનીઘડેલી કો સૌન્દર્યકટોરી !
દુનિયાંની શરાબબાઝી એરટે
દેહને આનન્દરંગે રંગવી.

(કુંજમાંથી પરીઓ સરિખડું દાસીમંડળ આવે છે, ગીતનાચ આદરે છે, ને શરાબબાઝી મંડાય છે.

દેહ્લીની નાત એમની દરિયા ગઝરો યે જવાય છે. સીન્દગીની મદમસ્તી જામે છે.)

પ્રવેશ ત્રીજો

જમનામાં કિશ્તિગાહે

(સન્ધ્યાની સન્ધિકાનાં તેજપાન્થારિયાં વાદળ જમના ઉપર ઝૂકેલાં છે, ને મોતીઘાટને આરે એક ઝરૂખાના આરસઓટલા નીચે કિનખાબ મઢેલી ને રત્નશણગારી, હંસામુખી ને પીંછપૂચ્છની, કિશ્તી આવે છે. હંસલી સમી કિશ્તી ઉભી—ન ઉભી ત્હાં તો ઝરૂખામાંથી વીજળી શી એક નવયૌવના ખાનઝાદી હીરા રેશમદોર ઝાલી એક પાયપાંદડી નૌકાપતિના કરકમલમાં મૂકીને કટિદેશે બીજા હસ્તદલમાં ઝીલાઈ નૌકાહંસીને માથે પગ મૂકીને કિશ્તીમાં ઉતરે છે. મહેલો ને મિનારાઓ, અગાસીઓ ને ઝરૂખાઓમાં થઇ ઉડતી કિશ્તી સટસટાટ કરતી જમનાનાં મંજધારમાં સરકી જાય છે.)

ખાનઝાદી : (ફૂલ ઝરે એમ હસતી હસતી)
આજે કાંઇ વ્હેલા વ્હેલા ?

શાહઝાદો : (નયનપાંદડીએ નયનપાંદડીઓ ચાંપીને)
પ્રેમીઓની પ્રેમઅદાલતમાં
વ્હેલા યે ગુનેહ. ને મોડા યે ગુનેહ છે ?
મ્હારે મેવાડને મનામણે જવાનું છે.
આજની સન્ધ્યાએ આપણે સન્ધાશું ને ?

ખાનઝાદી : (ન સાંભળ્યા શું કરીને)
માગી લીધા, મ્હેં માગી લીધા,
આલમના બાદશાહ પાસેથી

ઝીન્દગીના બાદશાહ મ્હેં માગી લીધા.
—શાહજાદા ! હું સૂકાની થાઉં છું.

શાહજાદો: આ મ્હારા જીવનનાવની યે સૂકાની.
નિરખે છે આપણી જલરમણા
ઉંચી રેકે આશાના મહાલયો.
હું આપણા સઢ મ્હરાવું છું
સંસારની જમનામાં ઝીલવાને.

ખાનઝાદી: તો તો તું મધ્યે, હું છેડલે,
ને આપણી વચ્ચે અડધી કિસ્તી.

શાહજાદો: સુન્દરી સાળુછેડલો સંકોરે છે
એમ સઢછેડલો સંકોરીશ,
ને બેસીશ ત્હારી સ્હોડમાં.
હરિણી મરિખડી તું યે
એક જ છલંગે ઉતરી આવી હો !

ખાનઝાદી: શાહજાદા ! જીત્યા છો ને જીતશો.

શાહજાદો: હું તો આવ્યો'તો હરણ કરવા.

ખાનઝાદી: હરણ કરવા ? કોનું ? મ્હારૂં ?
દિલનું તો ક્યારનું યે કીધું ;
દેહનું હરણ આજ કરો છો, એમ ને ?
પણ સાવધાન, શાહજાદા !
હરવા જતાં હરાઇ ન જતા,
ઝડપવા જતાં ઝડપાઇ ન જતા.
—ને ખુર્રમ ! કહે, ક્યહાં જશું ?
આગ્રામાં તો મ્હેલેમહેલે છે કિસ્તીઓ.

શાહઝાદો: જમના વંકવોળામણી વળે છે ત્ય્હાં ;
આગ્રાને પેલે છેડે,
લેખડ ઉપરની વનકુંજોમાં :
રાજા જયસિંહના ઘાટની ઘટાઓમાં.
ત્ય્હાં સાધીશું પ્રેમની પરમ એકાન્ત.

(શાહઝાદાની જમણી પાયવેલમા ખાનઝાદી ડાબી પાયવેલ ગૂથીને શાહઝાદાના વિશાલ વક્ષઃસ્થલને ખોળે આરામગાહ રચે છે.)

શાહઝાદો: ત્હમે તો ગળાના હાર બની ગયાં ને ?
શું ખેલતાં'તાં એડએડલા ?

ખાનઝાદી: ગુલોની ગુલબાઝી.
નવરોઝનો વસન્તોત્સવ આવે છે ને ?
બાદશાહબાનૂનો પ્હેલ્લો વસન્તોત્સવ છે.
શાહબાનૂ ગુલની ગેંદો ગૂથાવશે,
ફૂલની ફૂલમ ડળીઓ ભરાવશે,
ડળીઓના મુગટ રચાવશે
અજબ ઉજવાશે આ વસન્તોત્સવ,
જહાંગીર–નૂરજહાનનો આ રસમહોત્સવ.

શાહઝાદો: જગત વસન્તોત્સવ ઉજવશે ત્ય્હારે
આપણે યે ઉજવીશું આપણો પ્રેમોત્સવ.

ખાનઝાદી : (જમનાનાં જલકણનો શાહઝાદાને અભિષેક કરતી કરતી)
રાધિકાનાં રસજલના આ અભિષેક—

શાહઝાદો : મનોહરા ! જીવનનાં જલથી
ક્ય્હારે અભિષેકશો એવું ?

ચન્દ્ર ઉગ્યો છે આકાશમાં,
પણ અમૃત નથી વરસતાં.

ખાનઝાદી: ક્યહાં છે ચન્દ્ર ? શાહજાદા !

(તોફાની આંખે આસમાનમાં ચોગમ ફરતુ નિહાળે છે.)

આપે તો સાધી છે અન્ધારી રાત.

શાહજાદો : (શેરડીના દંડ સરિખડી ખાનઝાદીની કટિવેલને વાળીને)
બે-બે આંખોમાં બે-બે પૂર્યા છે,
ને ત્રીજો માંડયો છે મુખડે.
ત્રણ-ત્રણ ચન્દ્રે ચન્દ્ર નથી દેખાતા ?

(વ્હાલપની મીઠડી કાનચીમટી ભરે છે.)

ખાનઝાદી: (હસતા હસતા ને મુખડું આવરી લેતા)
પેખું છું, ત્રણે ય ચન્દ્ર પેખું છું,
મુખડે ને નયનોમાં બે ઝગહળતા.
પણ શાહજાદાને વદનમંડળે વિરાજતા.
શાહજાદો અમૃત ન વરસે
એ-એ યે મ્હા-આ-રો-ઓ દોષ ?

(ખાનઝાદીના કરનો કમલછોડનો જલમાં તરતો આવતો હતો તે શાહજાદાને મુખડે તરછોડી શિકરો છાંટે છે. જલશિકરો નિવારવા જતાં શાહજાદાના હાથમાંથી સદ છૂટે છે.)

ખાનઝાદી: છટક્યો કિશ્તીનો સઢપાલવડો.
જોરથી મ્હાલો, શાહજાદા !
સુન્દરીના સાળુનો યે પાલવછેડલો :

છબિલી છટકાવી ન જાય.
એ ! ડૂબી; ડૂબી હો ! હોડલી.

(શઢનો પાલવછેડો સાહી પાછા આવી શાહજાદો સુકાન સમીપે બેસે છે.)

શાહજાદો ; હોડી નહીં ડૂબે, ખાનઝાદી !
પણ તું ને હું ડૂબ્યાં પ્રેમનીરમાં.
સનાતન જમનાનાં જલમાં.

(શઢનો પાલવછેડો ખેંચી–સંકોરી નગરકાંઠા આગરી શાહ-
જાદો સૌભાગ્યચુંબન કરે છે.)

ખાનઝાદી : (શાહજાદાની આંખડીઓમાં ઊંડું નિહાળી રહીને
હસતાં હસતાં)
ભલા, આટલાથી કાંઇ શરમાવ છો ?
નાચવા જ લાગ્યા તો ઘૂંઘટ શા ?

શાહજાદો : હા, લગ્ન સૂધી શરમાવાનું.
હું તો ઢાંકું છું મ્હારા ચન્દ્રને :
રખેને કો આશકના શાપ લાગે.
ભરી ભરી આ જમનામાં,
પંખીઓ શાં પ્રેમીઓનાં હોડલાં તરવરે છે ત્ય
સન્ધિકા જ છે આપણો અન્ધારપછેડો.

ખાનઝાદી: લજ્જા તો છે પવિત્રતાનો ઝરુખો,
પ્રેમગૃહનો પનોતો પડદો.
શરમ તો સતિયાં સહુને શોભે.
આસ્માનનો તારાજડ્યો તંબૂ—

શાહઝાદી: અર્જુમન્દ! હાફીઝની એક ગઝલ—
પ્રેમીઓના એ પાદશાહની—

અર્જુમન્દ: બુલબુલકી ઝીન્દગી ગુલે ગુલઝાર દેખના;
ઔર મેરી ઝીંદગી તેરા દીદાર દેખના.
(લોકગઝલ)

ખુર્રમ! ગાયે આગ્રા ગાજશે હો!
આ સહેલગાહો બન્ધ પડશે:
જીવનનાં સ્વપ્નાં ઓસરી જશે.
જમનાને હિન્ડોલે હોડલી ડોલે છે,
એમ આપણાં યે ડોલે છે આયુષ્યહોડલાં.
વહેવા દે, વહેવા દે, શાહ્ઝાદા!
સંસારનાં ભરજલમાં:
રસની અણુઆથમી ભરતીના મહાપૂરમાં.
પેલો રહ્યો જયસિંહનો જયઘાટ:
ત્ય્હાં સ્થપાશે આપણું પરમ પ્રેમમન્દિર.

(જમનાજળમાં ડોલતી-હિન્ડોલની હોડલી જલકુંજોમાં અદૃશ્ય થાય છે.)

પ્રવેશ ચોથો

સિકન્દરાની પિતૃયાત્રા

(એદરતાબાદમાં શાહાનશાહ અકબરની કબ્ર સન્મુખ જહાંગીર બાદશાહ એકલા ખડા છે.)

જહાંગીર : આજે એ મૃત્યુતિથિ છે,
જે તિથિએ મુગલાઈનો મહાનામ પડ્યો.
શાહબાપૂ ! કબ્ર પાછળથી સાંભળો છો ?
પરમ શાન્તિની આપની અખંડ નિદ્રા
આજ ખંડિત કરવા આવ્યો છું.
જહાંગીર આજે ક્ષમાનો ભિખારી છે.

(કબ્ર સન્મુખ ઘૂંટણીયે પડે છે)

શાહબાપૂની ખાકબોસી કરે છે.

(ધરતીને ચુમ્બે છે.)

હજારો યાત્રાળુઓ આવશે
સિકન્દરાના સન્દેશ સાંભળી જવાઃ
જહાંગીર અકબરશાહનો પહેલો યાત્રાળુ.

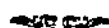
(આસમાનમા નીરખે છે)

શાહઝાદા : અર્જમન્દ ! હાફીઝની એક ગઝલ—
પ્રેમીઓના એ પાદશાહની—

અર્જમન્દ : બુલબુલકી ઝીન્દગી ગુલે ગુલઝાર દેખના,
ઔર મેરી ઝીદગી તેરા દીદાર દેખના.
(લોકગઝલ)

ખુર્રમ ! ગાયે આશા ગાજશે હો !
આ સહેલગાહો બન્ધ પડશે :
જીવનનાં સ્વપ્નાં ઓસરી જશે.
જમનાને હિન્ડોલે હોડલી ડોલે છે,
એમ આપણાં યે ડોલે છે આયુષ્યહોડલાં.
વહેવા દે, વહેવા દે, શાહજાદા !
સંસારનાં ભરજલમાં :
રસની અણઆથમી ભરતીના મહાપૂરમાં.
પેલો રહ્યો જયસિંહનો જયઘાટ :
ત્યહાં સ્થપાશે આપણું પરમ પ્રેમમન્દિર.

(જમનાજળમાં ડોલતી-હિન્ડોળતી હોડલી જહાંગીર અદ્દશ્ય થાય છે)

પ્રવેશ ચોથો

સિકન્દરાની પિતૃયાત્રા

(બેહરતાબાદમાં શાહાનશાહ અકબરની કબ્ર સન્મુખ જહાંગીર બાદશાહ એકલા ખડા છે.)

જહાંગીર : આજે એ મૃત્યુતિથિ છે,
જે તિથિએ મુગલાઇનો મહાનામ પડ્યો.
શાહબાપૂ ! કબ્ર પાછળથી સાંભળો છો ?
પરમ શાન્તિની આપની અખંડ નિદ્રા
આજ ખંડિત કરવા આવ્યો છું.
જહાંગીર આજે ક્ષમાનો ભિખારી છે.

(કબ્ર સન્મુખ ઘૂંટણીયે પડે છે)

શાહબાપૂની બાદશાહી કરે છે.

(ધરતીને ચુમ્બે છે.)

હજારો યાત્રાળુઓ આવશે
સિકન્દરાના સન્દેશ સાંભળી જવા;
જહાંગીર અકબરશાહનો પહેલો યાત્રાળુ.

(આસમાનમાં જૂવે છે)

જગતમાં જવાહીર છે, રત્નો છે,
અજગરશાહની ખાક એથી મૂલમોઘેરી છે
સર્વધર્મના આ ધર્મશાસ્ત્રો
એ વાચતો ને સાભળતો,
ઝગમગતા આ રત્નદીવડા
એના અકબરી મહેલને અજવાળતા
આ વજ્રકવચ એ ધરતો
અસ્માનતન ! એ દીવાને અજલ !
યમરાજને સત્કારી મહેમાની કીધી,
રાજમહેલનો એ મૃત્યુખંડ !
વજ્રપદની જયધ્વનિ જગમહાર્ણે
દુનિયાની દીવાદાંડી શું ફરઅન્દેલ મન્નીમડ?
જગતની અદ્વિતીય જીવનઋતુના—
અર્ધી સદીના વિજયનગાથાઓ
છેવી નજરા લેતા, ઠેરી તસલીમ ભરતા
કાતિલ ઝહેરના સ્હાગ વિરોધી,
અનેક યુદ્ધોના આપના જયસામન
રાબરપતિને મોકલી રહુને ન્હોતર્યો
દુ આવ્યો, ને આ આપે જોયુ તો
શાહોનો શાહ, પુરુષોનો પુરુષોત્તમ,
દુનિયાનો દાદાઓમાં દાદો રાજર્ષિ,
જગતને વિદાયના જુહાર કરતો હતો
નેકરો જંગોમાં છતેલી
બાદશાહી સમશેર [illegible] ધારી

દુનિયાદીપાવતો મુગલાઇનો મુગટ
મ્હારે માથે મૂકી આશીર્વાદ વરસાવ્યા.
મહાઅપરાધો મ્હારા માફ કીધાઃ
મુગલાઇનો મહિમા જાળવવા મ્હને સોંપ્યો.
સલ્તનતનો વારસો દીધો,
સર્વસ્વ સમર્પ્યું, શહેનશાહ સ્થાપ્યો.
હજી, 'કલ્યાણ' ભાખી, નમન કીધું
ભવિષ્યના બાદશાહને એ બાદશાહચૂડામણિએ,
ને લીધી પછી અનન્તની વાટ.
એ સર્વસ્વામીનો હું નાલાયક વારસ.

(વિશ્રામ લે છે)

શાહબાપૂ ! રાજમહેલનો એ મૃત્યુખંડ !
પ્રભુ ત્ય્હાં પધારેલા હતા,
નહિ તો આટઆટલી ક્ષમા ત્ય્હાં ક્ય્હાંથી ?
એ જ જગજ્જયવન્તી સમશેરથી
સલીમ શાહજાદાના ટુકડા કરી
ખીમા કુતરાઓને ખવડાવ્યો ન હોત !
સરાઇજંજનાં અન્ગુડોમાંનું એ ખૂન !
ઉન્હા લોહીના એ ખદબદતા કુંડ !
જંગલી ભુંડ જેવા વીરસિંહ બુન્દેલો !
દન્તુડી જેવું ત્હેનું ઝેરી ખંજર !
રાજવીરૂપે જગતમાં પ્રભુ અવતર્યો હોય

ત્રણ રાત્રી અપવાસ કીધા હ્હેઃ
ધરતીકમ્પ જેવી ભયંકર આજ્ઞાઓ આપી.
આશ્ચર્ય છે—આશ્ચર્ય છે એ કે
કેમ કોઈએ ન પાળ્યાં એ શાહી ફરમાન ?
ઓ જલાલુદ્દીન શાહ ! ત્હારા છેલ્લા દિવસો
અન્ધકારથી છલોછલ ભર્યા મ્હેં.
રૂધિરના પ્યાલા ત્હને પાયા.
બાદશાહનાં સુખ ને જાહોજલાલીમાં
વિષ ને અન્ધકાર મ્હેં વાવ્યાં.
ઓ જ્ઞાનભંડાર ખ્વાજા અબુલ ફઝલ !
શહેનશાહી સલ્તનતના ઓ ચિરાગ !
આસ્માનને આરેથી જહાંગીરને માફ કરજે.
તું દરવેશપુત્ર હતો.
સિકન્દરાની પુણ્યવિશાળ છાયાઓમાં
ફકીર કો ભૂખ્યો નહિ પોઢેઃ
સિકન્દરાના અકબરપવિત્ર આરેથી
સંન્યાસી કો સદાવ્રતસૂનો નહિ વળે.

(અંજલી કરી રટી આસ્માન ભણી નિહાળી યાચના કરે છે.)

મ્હારા ઈલાહાબાદનો બળવો !
ડુંગરે ડુંગર મ્હેં સળગાવ્યા,
નદી યે નદમાં વડવાનળ પ્રગટાવ્યા.
પિતા સ્હામે પુત્રે ખડ્ગ ખેંચ્યું,
શાહાનશાહ સ્હામે સિંહાસન માંડ્યું.

જગત્‌શાણા રાજા બીરબલને
આંતર્યા કાશ્મીરની કુંજો જીતવા જતાં.
એક ભાલો યે ન ઉછાળ્યો
એ ડહાપણના દરિયાવે.
ત્ય્હારે હું ન્હોતો સ્હમજ્યો
મ્હારા અઘોર કૃત્યની અઘોરતા.
શાહજાદા ખુશરૂના પંજાબના બળવાએ
ઓળખાવી મ્હને પાપની એ પ્રૌઢતા.
પુત્રોનાં અપકૃત્યોથી જ સ્હમજાય છે
પિતા પ્રત્યેના ગુનાહોની ગુનાહત.
એ તો શાહાનશાહોનો ચક્રવર્તી હતો:
એ તો પાદશાહોમાં પયગમ્બર હતો.
ઓ આભના ગુંબજ ! ઉત્તર દે:
મ્હને માફ છે મ્હારા ગુનાહો ?
ઓ સિકન્દરાના મકબરા ! માગ દે,
ને પોઢણમાંથી જગાડ પાદશાહને:
આજ રોઝે ક્યિામત છે.
ફતેહપુર સીક્રીના ઓ બુલન્દ દરવાજા !
દુનિયામાં છો ઉંચ્યામાં ઉંચ્યા,
અકબરશાહના યશદેહને આવવાને કાજ
પૂરતા ઉંચા નથી ત્હમે.
ગેબની કમાન એક એને સમાવશે.
પ્રભાતે ને સન્ધ્યાએ, દિવસે ને રાત્રીએ,
ઓ રતનદીવડા ! પ્રકાશો એનો પ્રકાશ.

ઓ નોબતખાના ! ચારચાર ઘડીએ વગાડજો
એના કીર્તિઘોષનાં ચોઘડિયાં.
જહાનને જાગતી રાખજો એના યશધ્વનિથી.

[શ્લોક વિરામે છે.]

શાહબાપૂ ! મ્હને એ સજા ફરમાવો
કે જે હું ખુશરૂને કરવાનો હતો.
નૂરે મ્હને વાર્યો,
જહાંગીર ખુશરૂની ખાલ ઉતરાવત:
નૂરે મ્હને અટકાવ્યો,
હું ખુશરૂની આંખો ફોડાવત.
લાહોરના દેહલી દરવાજે
ખુશરૂના સાતસો શયતાનોને શૂળી દીધી:
શાહજાદાને તેમનાં દર્શન કરાવ્યાં.
અબ્બાજાન ! મ્હને યે આપે
એ સજાઓ શાને નથી દીધી ?
એવી સજાઓ ફરીથી ન કરવાના
નૂરે મ્હને સોગન્દ દીધા છે.
જાઓ, ઓ બેગમની શુક્રાઓ !
વર્ષો વર્ષો ભાદ્રપદનાં
જમનાનાં નીર ગાજે છે:
ગાજો ઓ સિકન્દરના ઘુમ્મટ !
મ્હેં ને મ્હારા ત્રણ શાહજાદાઓએ

શાહજાદાઓએ ને સલ્તનતના સ્થંભોએ
પ્રેમયાત્રા દરાવી સિકન્દરાની કુંજોમાં.
એ તો ભૂલ્યા નથીને ? શાહબાનૂ !
શું શું સ્મરૂં ? શું શું સ્મરાવું ?
આપે મુગલાઇ મ્હોરાવી:
અમે મુગલાઈ માણિએ છીએ.
દુનિયા ભૂલકણી છે:
ભૂલે છે, ભૂલશે, ને હું યે ભૂલીશ:
પણ ઇતિહાસ તો અમર છે.
શાહાનશાહોનાં શિખરોમાં એ હિમાલય હતો.
અકબરશાહની યશકવિતાથી
મુગલાઇ સદા પ્રકાશશે પ્રથ્વીભરમાં.
એનો કીર્તિનો અક્ષયબુરજ
બીજા આસ્માન સરિખડો
આસ્માનના બુરૂજ સ્હામે ખડો છે.
શાહેનશાહો ત્હમને સંભારશે,
ને અકબરી કુરાનમાંથી સબક પઢશે
અજર અમ્મર કલ્યાણસિદ્ધ રાજનીતિના.
રોઝે કિયામતની પુણ્યઘડીઓમાં
જગતના શાહાનશાહોનો દરબાર ભરાશે,
ત્હારે રાજમુગટ અકબરશાહને ધરાવશે.
જગત જીત્યો ને મૃત્યુ એ જીત્યો તું,
ઓ ઇતિહાસમાં અમ્મરનામ અકબરશાહ !

[આસ્માનને ને આસ્માનની પારનાને હાથ જોડી નમન કરી ઉભે છે.]

શાહબાપૂ! નિરખો છો ને ગેબને આરેથી?
સ્વેચ્છાચારોની મ્હારી ખોળ ઉતારી;
સ્વચ્છન્દના મ્હારા સંગાથીઓને વિખેર્યા,
તૂટેલી મોતીમાળનાં મોતી સરિખડા.
બાંધ્યા છે ઇનિસાફનાં સદાવ્રત,
શપથ લીધા પિતૃપગલે પરવરવાના.
અડધા વર્ષની સલ્તનતની મહેસુલ
ખેરાત કીધી પિતૃશ્રાદ્ધમાં.
દેહ્લી ને આગ્રાના, સિકન્દરા ને સીક્રીના
સાંઇને સન્તોને સંન્યાસીઓને ફકીરોને
ત્રણ–ત્રણ માસ જમાડીને જમ્યો.
એ પ્રાયશ્ચિત્તે પૂરતાં નથી લાગતાં મ્હને.

[ઘડીક વિશ્રામ લે છે.]

એ પ્રાયશ્ચિત્તો યે ઊણાં–અધૂરાં છે.
શું શું સંભારૂં જીવનની દીવાનમાંથી ?
મ્હારી સ્મૃતિનો પ્યાલો ન્હાનો છે.
પાયકીધી સિકન્દરાની આ યાત્રાને બદલે
પાંપણોની પાયઅંગુલિઓ કરી
શિર આળોટતાં પિતૃયાત્રા કીધી હોત
ત્હો યે ઓછું છે આ આયુષ્યમાં તો.

[રોઝાની ઉંડાણગુફામાથી બાંગ પોકારતો ને ગાતો એક સાંઇ આવે છે.]

સાંઇ : ખેરાત કરો, ખેરાત કરો,
જગતના ઓ બાદશાહો ! ખેરાત કરો.

જાગે જગતમાં જોગીરાજ એક:
કાળી અન્ધારી રાત છવાઇ રહી:
જાગે જગતમાં જોગીરાજ એક. ધ્રુવ
દુઃખનો જોગી કોઈ, દિલનો જોગી કોઇ;
આતમનો રોગી જોગીરાજ એક;
કાળી અન્ધારી રાત છવાઇ રહી વિ૦
દુનિયાનો જોગી કોઈ, દેવનો જોગી કોઇ;
પ્રેમનો ભોગી જોગીરાજ એક:
કાળી અન્ધારી રાત છવાઇ રહી વિ૦

જહાંગીર : જગતના ઓ જાગતા જોગીરાજ !
બન્દ-યે-ખુદા ! આવ ને ભેટ,
અને હોલવ ખુદાઈ જલથી
જહાંગીરના હૈયામાંની હોળી.
એ ભડકાઓ ન્હાનાસૂના નથી.
દુનિયાના અગ્નિ તો હોલવાશે, વીર !
ફકીરોની એક બિરાદરીથી.
પ્રારબ્ધ મ્હોટાં છે પૃથ્વીવાસીઓનાં
કે જગતમાં ફકીરીના દ્વાર દોરે છે હજી.

[સાંઇને 'ભાઈ' કહીને જહાંગીર બાદશાહ ભેટે છે : ને પછી ફકીરોમાં પોતાને હાથે પચ્ચાસ હજાર રૂપિયાની ખેરાત ને કપડાં વ્હેંચે છે.]

પ્રવેશ પાંચમો

નિશાનબાઝી

[*જમનાનાં જલ ઉપર ઝૂકેલા જહાંગીરી મહેલના ઝરૂખામાં લાડિલી બેગમ ને સાહેલીઓ મધરાતમાં તારિકાઓ જેવી ચમકે છે.*]

લાડિલી બેગમ: અમ્માજાનની આજે
નિશાનબાઝીની રાત્રી છે.
શયદા! બધી તૈયારી છે ને ?

શયદા: જી હા, બેગમ સાહેબા!
સજ્જ છે સઘળો કાતિલ સરંજામ:
આપનાં નયનોની નિશાનબાઝી સમોવડો.

લાડિલી બેગમ: *હસતા હસતાં ગયદાને કાનચીમટી ભરીને*
ચૂપ; જીભની કટારને સંભાળજે.

શયદા: ગરીબની જીભ તે કટાર,
તાલેવન્તની જીભ તે ફૂલપાંદડી!
અલ્લાએ ગરીબ શાને સરજ્યાં સૃષ્ટિમાં?
—ને સુલતાન શાહઝાદાને સુખચન્દ્રે
તાણાં–કોણ–જશે–મા–આરવાને ?

(*શયદાના હોઠ આડી હાથેળી દઈ લાડિલી શયદાના શબ્દોને ચેરી-છરી નાખે છે.*)

બીજી સાહેલી: તેજના તારલા શા દીવામાંડ્યા ગરણા,

આભઆરે ઉગે ને આવે એમ,
જમનાજલમા તરતા આવશે
મગદાર ગોલંદાઝને હગાવ્યો હતો
તે બન્દૂક પણ સજ્જ છે
બાદશાહબેગમ પધારે એટલી વાર

શયદા : ત્હા સૂધી ગાવ નિશાનબાઝીનુ ગીત
નયનોના તીરની નિશાનબાઝીનુ

(એક સાહેલી દિલરૂબા વગાડે છે, બીજી ભાગ્યમધુર ઢોલક બજાવે છે નયનોની નિશાનબાઝીનુ ગીત ગાઇ સાહેલીઓ લાડિલી બેગમને ખીજવે-પજવે છે)

શયદા અને સાહેલીઓ :
હુ વારૂ છુ, મલૂણી ! એ આખડીને વાગ્જો
સોગન્દ છે, ગમતા ન બાણુ કોને માગ્જો
હુ વારૂ છુ મલૂણી ! એ આખડીને વાગ્જો !

નથી ખેલાતી દિલ દાઝ્યા વિના નયનોની નિશાનબાઝી
નથી ખેલાતી દિલ દઝાડ્યા વિના નયનોની નિશાનબાઝી
રસિયા હો ! મગર તુ મજ્જ હો તુજ દિલડુ ફૂલ જ્વા,
તો ખેલજે, નહિ તો ન ખેલીશ નયનોની નિશાનબાઝી

હુ વારૂ છુ મલૂણી ! એ આખડીને વાગ્જો,
સોગન્દ છે, ગમતા ન બાણુ કોને માગ્જો
હુ વારૂ છુ મલૂણી ! એ આખડીને વાગ્જો !

શયદા બેગમ સાહિબા ! અર્જમન્દ બાનૂ યે
એ જ ગુલઆરનુ ગુલ છે હો !
એમની યે નયનવીજળીઓ—

(એક સાહેલી હરિણી શી દોડતી આવે છે)

આવેલી સાહેલી બાદશાહબેગમ ફરમાવે છે કે
રાત્રીને યે વિરહવાધા ધરાવો
મહેલની દીપમાળ હોલવી નાખો,
ગોખલે ને ટોડલે રતનદીવડા માડો,
બને તો આસ્માનને યે બૂઝાવો
અન્તરિક્ષમાં અન્ધકાર એકલો ઊભો રહે
રજનીમાં રજનીરાણી પધારે છે

(જહાંગીરી મહેલના સહુ ઝુમ્મરોને હોલવી નાખે છે, માત્ર રતનદીવડા ઝાંખુ ઝાંખુ ઝગક્યા કરે છે રૂપેરી તારાટપકીથી ભરેલો કાળી મખમલનો રાત્રિવસ્ત્ર ઓઢેલી, મોતીપરોવ્યા મુ । ઝુલ્ફાવન્તી, રજનીની મહારાણી સરિખડી નૂરજહાન, અન્ધારા ઓરડામાં ધીરે ધીરે રહેતી ચન્દ્રકલા શી પધારે છે)

નૂરજહાન। કેવી છે અન્ધારી આ રાત ?
—ભાગ્યના ભેદ સંગોપતી ?

(મહેલઝરૂખેથી રાત્રિમાં નિહાળીને)

જીન્દગી યે શું અન્ધારૂ નથી ?
નસીબ કેવા ચમકે છે અન્ધકારમાં !
બાદશાહનું રત્નભર્યું જાણે વદનમંડળ
અન્ધારદેશની કો રાજકુમારીને હૈયે
જાણે ભાગ્યમોતીની માળા
આછીનીશી નયનચન્દ્રિકા સરિખડો
તગતગે છે રજનીશ્રીનો ગ્રહ

રૂપાટપકીગૂંથ્યો અન્ધારઅંબો
પરમેશ્વરે જાણે વિશ્વને ઓઢાડ્યો.
વિરહિણી રસિકાના ઉરચમકાર જેવા
તિમિરપૂરમાં ચમકે છે તારકકિરણો.
સ્વર્ગગંગાની ફૂલમ્હોરી વેલ તો
જાણે ગગનસુન્દરીના લલાટદેશની રતનદામણી.
ફરતા ક્ષિતિજ ઉપર ઝલન્તા તારલિયા
તો જાણે ઝુમ્કે ઝુમ્કે લટકતાં
રાત્રિરાણીનાં વેણપરોવ્યાં મોતી.
બ્રહ્માંડશહેનશાહતના શાહાનશાહી તંબુના
રત્નજડયા ઘુમ્મટનો આ ચન્દરવો
અદ્‌ભુત ને અદ્વિતીય છે.
સકલ બ્રહ્માંડના ઓ જહાંગીર!
નમન છે—વન્દન છે ત્હને
દેહ્લીશ્વર જહાંગીરની આ નૂરજહાનનું.
અકળ છે, અનુપમ છે, અનનુકરણીય છે
તું ને ત્હારી લીલા, ઓ પ્રભુ!

(દાસીમંડળમાં સંચર છે : જાણે ફૂલડાંમાં ફૂલરાણી સંચર્યાં.)

ત્હારા સુણપલ્લવમાંનાં ખુલખુલો
લાડિલી! ત્હેં છોડવા માંડ્યાં ત્હારે?
લાડિલી બેગમ: પણ, ઓ બ્હાલપનીતરની અમ્મીજાન!
શીરાઝનાં ખુલખુલ હિન્દમાં જીવશે?
નૂરજહાન: શીરાઝી ગુલના ગુલઝાર

તો પ્રફુલ્લે છે અહીં
ગીન્ઝના આબોહવા હિન્દમાં યે હશે
ત્હાં ત્હાં ઉગશે ગીન્ઝના બુલબુલો.
નીગઝી ફૂલ તો છે આસ્માનિયા
ને દુનિયાની છ યે ઋતુઓ
ને બારે ય પૂર્ણિમા
ઉગે છે હિન્દના લલાટદેશે
હું યે તુજ જેવડી હતી ત્હારે
બુલબુલ નમી ઉડતી જગત્કુંજોમાં

એક સાહેલી આજે ગરૂડ શા ઉડો છો
ગગનના ગુંબજ ભરી-ભરીને
નિકાહમાં યે ભાગ્યવન્ત ભાન્તવર્ણ
ત્હમારી સૌન્દર્યછાયાથી આજ છવાયેલો છે

નૂરજહાન શયદા[1] શાહાનશાહ જંગમાં પધાર્યા છે,
અસ્ત્રશસ્ત્રના ઢિયા ભંડાર મ્હારે કાજે—

શયદા જહાંગીરી મહેલના નહુ શસ્ત્રભંડાર
જોરદારને હણ્યો હતો તે,
પાતળી નજરની અચૂકનેમી બન્દુક ન્યો

નૂરજહાન. ના આજે બીજી બન્દુક સાધીશું
સુન્દરીને યે એક જ ડાબજાણું નવી
નયનોની હૈયાં વીંધવાને
જમનાજલમાં પડી પવનના
તારલિયાના પ્રતિબિંબના
ઢીંગાને યે ભૂમી નાખજો આજ

નયનવીજને યે ફરકવા દેશો મા.
તેજકુંભ સરિખડા ગરબાઓ
જમનામાં કિરણસ્ફુરન્તા વહવા દો :
જાણે જગનયનોનાં ન્હાનકડાં હોડલાં.
લાડિલી ! તું એ બન્દૂક લે :
હું લઉં છું રૂસ્તમ શિકારીની.

શયદા : જગતની સૌન્દર્યરાણી
ભાગ્યની નિશાનબાઝી ખેલે છે આજ.

(જહાંગીરી મહેલના ઝરૂખા નીચે જમનાના પાણી, મોંઢાના ઉરભાવ જેવાં, ધીરગંભીર વહે છે ; ઉપર અન્ધારી રાત્રીનો અન્ધકાર ઝઝૂમી રહ્યો છે. એ અન્ધકારમા ચોગમ કિરણો ફેંકતો ગરબો જમનાવ્હેણમા તરતો તરતો આવે છે : જાણે રશ્મિસ્ફુરતી અન્ધકારની તેજકીકી)

લાડિલી ! પ્હેલુ નિશાન મ્હારૂં.

(લાડિલી બેગમ નિશાન માડે છે ; જલવહેતા ગરબાને ફોડે છે)

નૂરજહાન : શાહબાગ ! જીવનનું નિશાન એમ જીતજો.

(જમનાજલમા તરતો તરતો બીજો ગરબો આવે છે.)

શયદા : બાદશાહબેગમને હવે જગતનિશાન
શાં પાડવાનાં છે બાકી ?

(બન્દૂક ઉપાડી નૂરજહાન વગરનેમે તત્ક્ષણ ગરબો ફોડે છે. ત્રીજો ગરબો તરતો આવે છે.)

લાડિલી બેગમ: શયદા ! એ લ્હારૂં નિશાન.
દિલ્લીના ઉમરાવનું નયન—

(ધારી ને ધારી નેમે શયદા નિશાન પાડે છે, એમ ન્હાનકડા દીપકુંડ શા ગરબાઓની પરંપરા જમનાજલમાં ઉતરી આવે છે, ફરીફરી નિશાનબાજી ખેલાય છે.)

નૂરજહાન: એક વેળા તો ગોલંદાઝોને યે હરાવે
એવી છે સાહેલીઓની મુજ સેના.
દિલસરોવરના પાથર્યા જલપગથારે
કાશ્મીરનાં કમળો પાડતાં હતાં.
એવા ડૂબે છે દીવડા જમનાજલમાં.
ગિરિપાથરી ત્ય્હાંની બરફની જાજમ ઉપર
સાંભરે છે કસ્તુરીમૃગની મૃગયા ? શયદા !
કે તખ્તે સુલેમાનની સમીપના
પૂર્ણિમાના તેજસાગરમાં તરતાં
ચતુર ચકોરના ચન્દનીશિકાર ?
પાડ્યો, લાડિલી ! શાહબાશ ! પાડ્યો ત્હેં.
જીતજે એમ જીવનભરમાં.

લાડિલીબેગમ: પણ બાદશાહ જીતવા ક્ય્હાં જીજી કે છે તે ?

નૂરજહાન: જો, શયદા ! જો આવ્યો :
શ્રીમેશથી, જલની લહરીલકડીએ ડોલતો :
નાચે છે પાણીની પગલીએ–પગલીએ.
સોનાની સળીઓ સરિખડાં કિરણો
પરોવાયાં છે જમનાનાં જલમાં.
અલ્લાહ ! સચોટ છે એ નિશાન.

શયદા : જહાંગીરશાહની જાહોજલાલી જેવું.
પે-એલો કિનારની ઝાડીમાં સન્તાયો છે :
શોધો ને ફોડો ત્હેને, શાહબાનૂ !

લયલા : એ સન્તાય છે ને ઢંપાય છે
લજ્જાળાં કો લોચન સરિખડો.

નૂરજહાન : સન્તાય છે એ ? તો લ્યો.—
શરમના ખોટા પડદા ચીરાશે જ.

(નિશાન સાધી નૂરજહાન ગોળી છોડે છે. અર્ધસ્ફુટ કો માનવ-શબ્દ નો સિત્કાર જલ ઉપર તરતો તરતો સ્હામે તીરથી આવે છે.)

એ શબ્દ શેનો ? શયદા !
તીરને સ્હામે આરેથી આવ્યો એ ?
એ શબ્દ તો હૈયામાં વાગ્યો.
આ તીરે પુણ્ય ને એ તીરે પાપ છે ?
નિશાન તો નથી ચૂકી હું.
વેલનૂટ્યાં, પડતાં ને ફૂટી જતાં,
તુંબડા જેવો હતો એ શબ્દ :
જાણે બૂઢડા જોગીનું
જલભર્યું તુંબડું ફસ્કાયું !
રતનદીવડો ઝબકે છે ઝાકઝમાળ :
શયદા ! લે, જા, ને જો.

(શયદા રતનદીવડો લે છે ને જાય છે જતાં જતાં)

શયદા : જગત આવું—અન્ધારી રાત જેવું છે.
બાદશાહો, બાદશાહબેગમો,
પ્રજાઓ, [illegible]

છોડે છે ગોળીઓ આમ અન્ધારામાં,
ને કિસ્મતપ્રેર્યા જગતબહાદુરો શાં
ભૂલે છે કે પાડે છે ઝીન્દગીનાં નિશાન
ને એમ અભેદ્ય અન્ધકારમાં
જગતની જમના વહી જાય છે.

[રતનદીવડો લેઇને જાય છે.]

નૂરજહાન: જાવ, નીંદપાંખડીઓમાં પોઢો જઇને.

(સાહેલીસંઘ જાય છે.)

ઝીંદગી જ છે અન્ધારી રાત.
એ અન્ધારામાં જ ફોડવાનાં છે
સહુએ ઝીન્દગીનાં નિશાન.
આજ મ્હારા ભાગ્યની મધરાત.
આકાશ ઉપરે જાણે પડદો પડયો,
આસ્માન હોલવાઇ ગયાં.
એવી છે અન્ધારી આ માઝમરાત ;
અને એવા જ છે,
મિથ્યા – મિથ્યા – મિથ્યા,
જગતની નિશાનબાજીના સહુ ખેલ.
ઉપર તારલિયે ઝગમગતું આસ્માન,
નીચે જમનાને આરે હું જગવિહારિણી :
જાણે માથે આભના તાગ લેઇને
ઘૂમટી ઘૂમું છું જગને ઘાટ.

પ્રવેશ છઠ્ઠો

જહાંગીર બાદશાહનો દરબાર

(ચમકતા રતનનયનાળા સુવર્ણના સિંહશાળે ઉપર માંડેલા સહસ્તનતના મણિજડિત તખ્ત સાથે મુક્તામાળના ને હીરામાણેકના તોરણ ઝૂલે છે, ચારે છેડલે જવાહિરના અંગૂરી ઝૂમખા લટકે છે; ને સન્મુખ ત્રણ સુવર્ણકકેશાઓ છે. આગળ રેશમી ગાલીચા ને જરિયાનની જાજમો પાથરી છે. મંહી બાદશાહના અમીરઉમરાવો ખડા છે. સિંહાસનની પાછળ છત્ર ચમ્મર ને પંખાધારી રૂપવન્તીઓ ઉભી છે)

એક ઉમરાવ : શાહજાદા ખુર્રમ પધાર્યા છે
હિન્દવા સૂરજને જીતીને.

ગોવાનો એલચી · ઇંગ્લિસ્તાનના એલચી આવ્યા છે,
દરિયાવના મગરમચ્છ સમોવડો.

ચોથો ઉમરાવ : કહે છે લૂંટાયો છે બરહાનપુરને ઘાટે.

ત્રીજો ઉમરાવ : વિન્ધ્યાચળની પેલી પાર,
નર્મદાનાં ઘેરાં વન ઉતરીને,
એક જાગ્યો છે બહાદુર,
તે કહાવે છે પોતાને છોટો અકબર.

આસફખાન : સૂર્યાસ્ત પછી તારલા પ્રગટે છે ને ?

પહેલો ઉમરાવ: શાહજાદા ખુર્રમ ત્ય્હાં બિરાજશે.

(મોટાવરઘોડાના મદભર નાદનની ગતિએ મહાલતો, રત્નજડ્યાં પાદશાહી શોભાનો, શાહનશાહ જહાંગીર પધારે છે. દેવાણ્યુ ને દુરાન દેશોની મૂર્તિ સમો વઝીરે આઝમ મીરઝા ગ્યાસ અને દેવછોડ સરિખા શાહજાદા શહરિયારનુ રાજમંડળ સાથે હોય છે. સહુ ઉમરાવો ધૂંટણિયે પડી સીજદો કરે છે, આસફખાન રાજસિંહાસનના પગથિયા આગળ નમન નમે છે. બાદશાહ સિંહાસને જઈને બિરાજે છે. પહેલા કઠેરામા જમણી બાજૂ શાહજાદા ને ગારુ શાહ ને વઝીરે આઝમ ને સિપેહસાલાર ખાનેખાનાન ઉભા છે. ડાબી બાજૂ આસફખાન મહાબતખાન જિતેની ને રોશન સલ્તનત ઉભા છે. શેષ ઉમરાવોથી બીજો કઠેરો ઉભરાય છે. ત્રીજા કઠેરામા આમવર્ગ ઉભો છે.

આસફખાનની ઇશારતથી ગૌરવ જાળના નઝરબન્દીના ખેલાડીઓ આવી નઝરબન્દીના ખેલો આદરે છે; છેવટે છૂટે આસ્માનમા વિમાનો ઉડાવે છે)

જહાંગીર નઝરબન્દીના વિમાનોની સુવાક્કિ
કઈ કઈ સલ્તનતો ઉડી ગઈ,
ને કઈ કઈ ઉડી જશે આસ્માનમા

વઝીરે આઝમ જહાંપનાહ! સારી યે આલમ
નઝરબન્દીનો ખેલ છે ખુદાનો
આસફખાન! કોણ છે આ ખાન

આસફખાન (રાજસિંહાસનની સમીપ આવીને)
ડગમગાપના ડગ્યૂ પરોવેલી,
ભાગ્યદેશે પીયરા અર્પેલી
હું તાજલિમા ટુકમથા ઝીલેલી,
અગ્નિજ્વાળ નમોવદા દેવાન્યા વાઘામા
એ હિન્દ ઉમિયાળુ છે

બાદશાહ પાસે પરવાનગી માગે છે
સ્વામી પાછળ સતી થવાની.

[શિર ઝૂકાવી સન્મુખ ખડો રહે છે]

જહાંગીર : લયલાની પાછળ મજનૂને
ઘેલા થવા હક છે કે નથી ?
શીરીન પાછળ ફરહાદ પહાડો ખોદે :
તો મજનૂન પાછળ કોઇક લયલા
ને ફરહાદને કાજે કોઇક શીરીન
કાડ ઢહાડો તો જાનફેશાથી ફરશે ને ?
જ્યહાં જ્યહાં સાચો પ્રેમ છે
ત્ય્હાં પતંગ જ્વાલાનાં જ જલશે.

વઝીરે આઝમ : કોમનાં પગરખાંર સમોવડી
એ તો જયદલાંની કો જોડલી.

જહાંગીર . રહાપણના મેરૂ અકબરશાહનો
કાનૂન સાચો છે, પણ અધૂરો.
સતીના ઢોંગ છે, માટે મનાઇ કીધી ;
અપવાદિયણ આજ્ઞા કો માગે.
સાચા પતંગને જ્વાલામાં જલવું હોય,
તો પરવાનગી આપજો પ્રેમપંખિણીને.

સતી માતા : ત્હારૂં કલ્યાણ થશે, બાદશાહ !
સતીઓ બન્ધ કર્યે સંસાર સુધરશે નહિ.
ત્હારા જેવા તખ્તે વિરાજશે ત્ય્હાં સૂધી
મુગલાઇનો સૂર્ય મધ્યાકાશમાં તપશે.

(સિંહાસનને કુંકુમના થાપા દે છે, બાદશાહને કુંકુમઝાંઝર વધાવે છે; સારી રાજસભાને આશીર્વાદની કુંકુમઝાળથી ભરી 'જય બહાદુર' પોકારતી સની માતા સિધાવે છે;)

જહાંગીર : (દરબારભરની કુંકુમવાદળી શમી ગયે)

આ વૃદ્ધા ને વૃદ્ધ કોણ છે ?

(કંગાલ ચીથરેહાલ દંપતી ઘૂંટણિયે પડી ઝમીનઓસી કરે છે)

વૃદ્ધ : નિઃસન્તાન થયેલાં અમે માબાપ :
આંધળાની લાકડી, ઘડપણનો થાંભલો,
સંસારનો એકનો એક વિસામો, અમારો દીકરો,
બંગાળના સૂબાના હાથી નીચે ચગદાનાં
અમારૂં નખ્ખોદ ગયું તે.

વઝીરે આઝમઃ શાહી રુક્કો ત્હમને તો દીધો'તો ને ?

વૃદ્ધ : હા. નામવર! દુનિયાના દીવા !
દયા કીધી'તી બાદશાહઆપુએ.
વાટખરચી યે દીધી'તી.
ખાતાં ખાતાં બંગાળ પહોંચ્યાં.
શાહી રુક્કો સૂબાને સોંપ્યો.
તો સળગતી શગડીમાં નાંખ્યો.
ઘર લૂંટયાં, બાર લૂંટયાં હમારાં :
વાટેઘાટે ને વગડે વગડે
હરાયાં ઢોર જેવાં રખડતાં કીધાં.
માર્ગે ભીખતાં ભીખતાં આવ્યાં છીએ.

કહે, તખ્ત આગળ ક્રિયાદે કેમ ગયાં ?
કહે, શાહ ને હું બાલમિત્રો છીએ.
સુખદુ:ખનો આધાર પુત્ર ગયો,
ઘડપણનું ઘરનું ઢાંકણું ગયું.
પુત્ર પાછળ સર્વસ્વ પુણ્ય કીધું હોત
ત્હો યે ન દાઝત આટલું દિલ.

વૃદ્ધા : ને બાળકો યે ગતે જાત.

જહાંગીર : (આંખમાં રતાશ ને બાગારમાં દુર્ગંદ્વારની વજ્રકમાન ચ્હડેલા સમા)

અય દુનિયાના ડહાપણ !
મીર્ઝા સઈફુલ્લાહ દરબારમાં હતા ને ?

(બંગાળનો સૂબેદાર મીરઝા સઈફુલ્લાહ સન્મુખ આવે છે ; જમીનની ખાક લઈ મસ્તકે લગાડી ખડો રહે છે)

મીરઝા સઈફ: પૃથ્વીના પાદશાહ ! બન્દાની ભૂલ થઇ છે.
શાહી ફરમાનનાં અપમાનની બેઅદબી—

જહાંગીર . નિ:સન્તાન—પુત્રવિહોણાં એટલે શું ?
એ સમજ્તે છો ? મીરઝા !
પુણ્યશ્લોક બાબા અકબરશાહ સમજતા :
કે પૂછો બાદશાહબેગમને.
અકબરશાહના રાજમહેલોમાં
ઇનસાફની બાદશાહી હું સ્થાપીશ :
આંખને સાટે આંખ,
ને કાનને સાટે કાન.

(સિપેહસાલાર સામે ફરીને)

બાદશાહતના જયધ્વજ ઓ સિપેહસાલાર !
બાદશાહી હાથીહોદે બેસાડ
આ નિઃસન્તાન માબાપને.
મહેર ! તું મ્હારો બાલમિત્ર છે.
મ્હારી કબ્રને આંસુથી ભીંજાવીશ;
દેહલીઆગ્રા મ્હારો શોક પાળશે.
મિત્રને માટે રડીશ,
પણ પ્રજાને માટે ફરીશ હું.
વીસરી ગયો, મહેર ! તું કે
હાથી તેની બાજુ ચગદવાને નથી.
તૃણાંકિત ચરણાંગ કચડવાને નથી.
જાવ, સિપેહસાલાર ! જાવ
ખૂનીને લેઇ હાકનારીના અગડમાં.
મસ્ત બાળકના માબાપનો હાથી
છોડો એ અત્યાચારી પર.
વૃદ્ધ વિગલ્યા બાદશાહી હાથીપગે
ફરાવો એ મદનની મૂર્તિને.

(સજ્જડ મૌન થાય છે. મીરઝા મહેર વાત પીએ છે; બાદશાહની આંખમાંથી એક આંસુ પડે છે. મીરઝાને ને જંજીરોને દેખી સિપેહસાલાર વિચારે છે)

આસફખાન : (મંત્રણાના ન્યાયની પગલાં ઘડીક વારે વાતાવરણમાંથી આવી જઇ આ ન આવીને)

ઇંગ્લિશિયાનો એલચી
જહાંપનાહની પનાહે આવેલ છે.

જહાંગીર . છેક દરિયાકિનારના દેશમાંથી ?

બિહોની : મક્કા શરીફની યે પેલી પારથી.

જહાંગીર : (સહજ મુખ મલકાવી બિહોનીને)
મૌલાના ! હઝરત પયગમ્બર સાહેબના
પરમેશ્વરી ડહાપણનાં કિરણો
મક્કા શરીફની દશે ય દિશાઓમાં
શું નથી પથરી ગયાં ?
—આવવા દ્યો ઇંગ્લિશિયાના એલચીને.

(આસફખાનની ઈશારતથી બીજા સુવર્ણકઠેરામાંથી બે ઉમરાવો ઇંગ્લિશિયાના એલચીને તેડવા જાય છે. વઝીરે આઝમ જહાંગીરશાહ સમીપે જઈને પ્રવણમન્ત્ર કંઈક નિવેદન કરે છે.

સાંકડેમાં બે મિત્રો સંગાથે સર ટોમસ રો દેહલીના બાદશાહી દરબારમાં પધારે છે પાછળ ત્રણ પરિચારકો શાહી ભેટો લઈને આવે છે. બીજે કઠેરે પહેલી વાર, પહેલે કઠેરે બીજી વાર, ને પાયતખ્તે ત્રીજી વાર શિર ઝુકાવી નમન નમી રહે છે)

જહાંગીર : બિરાદર ઇંગ્લિસ્તાનના બાદશાહ
છે તો ખુશમિજાજમાં ને ?

સર ટોમસ : બાદશાહ સલામતે સલામ કહાવી છે,
નામવરની તન્દુરસ્તી પૂછી છે.
પૃથ્વીરાજના મુગલાઈના યશોગાન સાંભળી
મોકલ્યો છે મ્હને પૂર્વદેશમાં.
મૈત્રીનો ખરીતો પાઠવ્યો છે

વઝીરેઆઝમ : આપની શરીરવેલ તો ખુશમિજાજ—

સર ટોમસ : અમે તો સાગરના સફરી વહાણ

નાખીને તીર બરહાનપુરમાં
શાહઝાદા સુલ્તાન પરવીઝની
મહેમાની માણીને આવ્યો છું.

(બાદશાહી ખરીતો વઝીરે આઝમને આપે છે. ને પછી શાહી ભેટસોગાદો બધી નિહાળીને શત્રુમિત્રની કાંઈક દાખવતાં દાખવતાં)

ને દોસ્તીની આ ભેટો પાઠવી છે.
એક ચારક છે ચોકડી ઘોડીલાની.
મહાસાગરનાં મોજાં અમારે ગઢ છે,
દરિયાવની ગલીઓ અમારે મહેલ છે.

જહાંગીર : ભરતખંડની બાદશાહી સલ્તનતમાં
ખ્રીસ્તીઓ છે, પાદરીઓ છે, ખ્રીસ્તી દેવળો છે:
માણજો મહેમાનીની મોજ
ત્હમારી એ બિરાદરીમાં.

વઝીરે આઝમ: મુગલાઈની બિરાદરીના એલચી!
ત્હમે ત્હમારી રસમો પાળવા માગી.
મુગલ બાદશાહની ઉદારતા વિશાળ છે,
ને પરવાનગી ફરમાવે છે:
એવી બાદશાહી ઉમ્મેદથી કે
કદી યે કો હિન્દી સલ્તનતવાસી
સલ્તનતને ઇંગ્લિશિયામાં સિધાવે
તો ત્હેની યે રસમોને સન્માનશો.

[બાદશાહ બધી ફરીને]

જહાંપનાહ! એમના દેશફરના
દરિયાવના છે બહીયા.
ચાર ચન્દ્રગુપ્તના ગાદી દરબારમાં

યવનવનનો હાથી મેગેસ્થિનિસ હતો :
બાદશાહ જહાંગીરના રાજદરબારમાં
ઇંગ્લિશિયાનો એલચી આજ ખડો છે.

સર ટોમસ : અડધી પૃથ્વી ખેડીને, નામવર !
ફોગટ નથી આવ્યો હું આટલે દૂર.
અમે વેપારી છીએ,
વ્યાપારની છૂટ માગીએ છીએ.
ને એક કો બાદશાહી બન્દરને
કિલ્લાકાંગરાથી શણગારવાની રજા.

વઝીરે આઝમ : મુઝફ્ફરશાહ બાદશાહી સલ્તનતમાં
સહુ કોઇને પરવાનગી જ છે
વસવાની ને વ્યાપાર ખેડવાની.
ત્હમારી સલ્તનતમાં છૂટ જ છે ને
વ્યાપારની ને વસવાટની ?
વિશેષ શું વાંછે છે ઇંગ્લિશિયા ?

સર ટોમસ : જગતસફરી જહાજો આવી નાંગરે છે
એ પૃથ્વીપ્રસિદ્ધ સૂરત બન્દરે
કોઠી નાંખવાની પરવાનગી ને ઇજારો.

આસફખાન : જહાંપનાહ ! પહેલી અષ્ટવર્ષીમાં
બારસો ટકા નફો વહેંચ્યો છે.

મિહેરૂન્નીસા / મિદોની : તો ફોગટ આવે આટલે આઘે
મહાસાગરનાં તોફાન ખેડીખેડીને ?

સર ટોમસ : સૂરત ખંભાત ને અહમદાબાદમાં—

ફિરંગીએલચી : ફિરંગીસ્તાનનો વાંધો છે
જહાંપનાહના દરબારમાં,

વઝીરે આઝમ : જહાંપનાહ વિચારશે મહુની વિનતિઓ.

(સર ટોમસ રોને આસફખાનની પરોશમાં જઇ રહતા વઝીરે આઝમ ઈશારત કરે છે.)

જહાંગીર : ઝમાનાના દાનિશમન્દ વઝીરજી !
ઇરાની એલચીને યે આમન્ત્રી લેશો ?

વઝીરે આઝમ: જેવું નામંવરનું ફરમાન.

(વઝીરે આઝમની ઇશારત થતાં ખાન આસફખાન જતે જઈને ઈરાની એલચી મહમ્મદ રિઝા બેગને તેડી લાવે છે. બીજે સુવર્ણકોરે પહેલી ઝમીનબોસી, પહેલે સુવર્ણ કોરે બીજી ઝમીનબોસી ને પાયતખ્તે ત્રીજી ઝમીનબોસી કરે છે, શાહી બેગ સિંહાસનને પગથિયે ધરે છે, ને શિર ઝૂકાવી ઉભે છે.)

રિઝા બેગ : આસ્માનને અજવાળતા આજ
એ તેજગોલ છે, સૂર્ય ને ચન્દ્ર :
એવા છે ઈરાન ને હિન્દના શાહો.

જહાંગીર : બિરાદરે આલી શાહ અબ્બાસની
ગુલે ગુલઝાર સમી ખુશબો,
પ્રેમપાદશાહ હાફીઝની કવિતા શી,
જહાન ભરી ફોરે છે.
સલ્તનતે હિન્દ પણ
બેનસીબ નથી રહી
ફારસી ગુલઝારની ખુશબો ને શાયરીની.
અમારા દાદાજાને જીત્યું'તું હિન્દ
એ શૂરના શૂરા વડિલની સહાયતાથી.

વઝીરે આઝમ: ગઝલ, ગુલાબ ને બુલબુલની એ ભૂમિ,
સાકી ને હાફીઝનો એ ગુલઝાર.

સૌન્દર્ય ને કવિતાનાં એ ક્રીડાઉદ્યાન.
સારી જહાનમાં વરસે છે
આજ તો ઇસ્લામની સંસ્કૃતિનાં અજવાળાં.
(નેપથ્યમાં, અન્તરિક્ષ ડોલાવતા નાદે)
શશિયર ઉગ્યો આભ.

વઝીરે આઝમ: પધારો, પધારો, કવિરાજ !
સલ્તનતના મધ્યાહ્નના ચોકમાં.

[એક કુમારિકાને માથે કિનખાબવાળી પોથી છે; હાથમાં અતલસી નેતરો ભાલો છે; એમ વીરભૂમિ બુન્દેલખંડના કવિ કેશવદાસજી દરબારમાં પધારે છે. વઝીરે આઝમ કવિરાજના સન્માનાર્થે સ્હામા જાય છે)

કેશવદાસજી: (ઉંચા સપ્તકના સિંહનાદે)
નભ ઝગ્યો ઝગની ખીલી,
છટ્યા તિમિરના ગાભ
જહાંગીર દિલ્હીશ ! તુ
શશિયર ઉગ્યો આભ.
તુ શશિયર ઉગ્યો આભ.

જહાંગીર. પધારો, કવિરાજ !
શાર્યા-ભરેલા તો ગાજે છે ને
બુન્દેલખંડના એ વીરોનાં વન ?

કેશવદાસજી. વાઘને પગલે વીર ઘૂમે છે ત્યહાં.
બાદશાહના કિરણે અજવાળાં ઉગ્યાં :
અન્ધારા યે ઉજળા થયા.
ચન્દ્રદેવ રજનીને ચમકાવે,
એવી નગારાં કરે છે ત્હાં બાદશાહી

બાદશાહી ચન્દ્રરાજની ચન્દ્રજ્યોતથી.
ચરણે ધરૂં છું આ જહાંગીરચન્દ્રિકા
પૂર્ણિમા સમ પ્રકાશશે પૃથ્વીશરમાં
માગ્યા સરિતા ટળી,
ઢળ્યો નિધિ નદીએ.
નૂરજહાનજહાંગીરનો
અદ્ભુત મગમ એહ
નૃપ! અદ્ભુત મગમ એહ.

જહાંગીર: કવિરાજ! રત્ન છો હિન્દી સાહિત્યના
રસિકપ્રિયાજીની નવીન લેખાવલિમાં
મૂકજો મગમાલકારનું એ ઉદાહરણ
વઝીરે આલમ! ગોદાવરીતીરે પંચવટી હતી
સોંપજો કવિરાજ કેશવદાસજીને
ગગાતીરના પાચ ગામની એવી પંચવટી.
સ્વીકારશોને એ બાદશાહી નઝર?
આપશોને બાદશાહને એટલાં એહસાન?
બાદશાહીને ભૂલી જશે જગત,
પણ નહીં વિસરે ભૂલકણા જગતલોક
બાદશાહીને યે અમૃતછાટણહાર કવિરત્નોને.
બાદશાહતમાં બાદશાહોના માન,
એવા લોકહૈયામાં કવીન્દ્રોના સન્માન.

કેશવદાસજી: શાહનાનૂ મ્મહરી, ને
શાહ ગભીરધીર અર્થ,
મળ્યે-ભળ્યે મુગ્ધાદના
ગાજે નવિત ગમર્થ,
જગ ગાજે કવિત સમર્થ.

(શાહી : સત્કારનો શહેનશાહી ડંકો ગડગડે છે; જાણે કો બાદશાહ દરબારમાં પધાર્યા. ઉદયપુરના અમરસિંહ મહારાણાના પાટવી કુમાર કરણસિંહજીને લઈને શાહજાદો ખુર્‌રમ પધારે છે. રાજસભા બન્ને ય રાજકુમારોને સલામ ભરે છે. બન્ને કુમારો સાથે સાથે ને એકસરખું પાદશાહને નમન નમતા પાયતખ્ત સન્મુખ પધારે છે.)

કેશવદાસજી : શાહબાશ, અશ્વિનીકુમારોની જોડલીને શાહબાશ.

ખુર્‌રમ : અબ્બાજાન ! હિન્દુઓના પાટવી,
મેવાડના મહારાણાના આ યશવૈભવ
વીરમુગટ રાજયુવરાજ કરણસિંહજી.

જહાંગીર : પધારો, મેવાડકુમાર ! મુગલાઈના દરબારમાં.

કુમાર કરણ : દેહ્લીપતીને જુહાર છે મહારાણાજીના.

જહાંગીર : મહારાજકુમાર કરણ ને શાહજાદો ખુર્‌રમ
શહેનશાહતની બે આંખો છે.
રાણાજી દેહલી જોવા ક્યહારે પધારશે ?

કુમાર કરણ : જમનાજીના રાજઘાટ કરતાં
રાણાજીને ગમે છે આરાવલ્લીના આરાએ:
ને એકલીંગીજીનાં ગુફામન્દિર.
ત્ય્હાં—ગિરિમાળાઓમાં ઘૂઘવે છે
સિંહોનાં વનમાં એ સિંહઃ
આઠસો વર્ષની હમારી સ્વતન્ત્રતાના
સિંહનાદગાજન્ના રાજહલામાઓમાં.

જહાંગીર : ખુર્‌રમ ! ઘોડા ખેલાવજો, શિકારગાહે જજો:
આરાવલ્લીના યુવરાજને રીઝવજો.
આપો કુમારને બાદશાહી ભેટો:
રત્નજડી સમશેર, સોનાગઢ્યો ભાલો:

અરવલ્લી ઘોડીલા, ગીડવનનો ગજરાજ.
કુમાર ! શિકાર ખેલજે
શાહજાદાઓની સંગાથે સંગાથે.

વઝીરે આઝમ: સિંહનો યુવરાજ સિંહ છે.
સુબ્હાન અલ્લાહ ! મુગલાઇ મ્હોરી.
શુકરગુઝારી ! સદ હજાર શુકરગુઝારી !.
મુગલાઇના જયધ્વજે કલગી મ્હોરી.
હિન્દુ ને મુસલમાન તો
સલ્તનતની બે આંખો છે,
એ બે આંખે સલ્તનત દેખતી છે.

આસફ્ખાન: હાથીપોળે હાથીહોદ્દાની જયનોબત વગાડો,
ચિતોડ દરવાજે તોરણ બાંધો.
દિલ્હીઆઓને, જાવ, શણગારો
ને ઉજવો અપૂર્વ જયમહોત્સવ.
સલ્તનતનો અદ્ભુત છે આ વિજય.

જહાંગીર : મેવાડના મહારાણાનો રાજયુવરાજ
પાદશાહના પાદશાહજાદાનો છે સમોવડિયો.
આજ મુગલાઇનો મધ્યાહ્ન ઉગ્યો.
શાહજાદા ! ભારતજયનો જયધ્વજ
આજે ત્હેં રોપ્યો ભારતશિખરે.
ઉમરાવો ને આલમ આખી
ઓળખશે શાહજાદા ખુર્‌રમને
આજથી શાહજહાનને નામે.
ફરફરાવજે આ ત્હારો તમનનાયનો ઝુરો
મેવાડના મહારાણાથી દેહ્લીના બાદશાહ

ઉદારતામાં નહિ ઉતરે.
અય વઝીરે દાનેશમન્દ !
જીતેલો બધો યે મુલ્ક
પાછો વાળો મહારાણાજીને.
અમ્મર ચિતોડ તો છે
ક્ષત્રિયોનો ત્રિકાળનો કીર્તિસ્થંભ.
આવો, બન્ને ય રાજકુમાર પધારો,
ને વિરાજો મ્હારે સિંહાસનેઃ
મ્હારી જમણી ને ડાબી પાંખો છો

(બન્ને યે રાજકુમારોને સિંહાસને બેસારે છે.)

વઝીરે આઝમ: બુલન્દઇકબાલ અબ્બાજાનનો આત્મા
બેહસ્તમાં યે રાઝી થશે,
સિકન્દરામાં બીડેલી આંખો યે ઉઘડશે.

આસફ્ખાન· મહારાણાજીની સત્તર હાથીની મળી હતી
શાહઝાદાપાઠવી બાદશાહને ભેટ.
મેવાડનો આલમગુમાન હાથી !
જાણે આરાવલ્લીનું ચાલતું શિખર !
તારાગઢની છાયામાં આલમગુમાને ચ્હડી
બાદશાહે સવારી કીધી, સોનૈયા ઉછાળ્યા.

ખુર્રમ : જહાંપનાહ !—

(બાદશાહી ન્યાયઘંટાની સોનાસાંકળ એવે વાગે છે.)

જહાંગીર : શાહઝાદા ! ન્યાય પ્હેલો, મસલત પછી,
વિજયમહોત્સવો યે ઇનસાફની પછવાડે હોય.
જૂઓ, કોઇ ન્યાયની બાંગ પોકારે છે

અગ્નિ આફ્તમન્દે ઝમાના!
જોજો, મ્હારી પ્રજા ન્યાયભૂખી ન રહે.

(એક ધોબણ દરબારમાં આવે છેઃ દરબારીઓ તેને બન્ને કોરા-ઓની વચ્ચોવચ્ચ લઈ જઈને ઉભી રાખે છે.)

વઝીરે આઝમ: બાદશાહની રૈયતને કોણે પીડી છે ?

ધોબણ : દરબન્દેશ! શાન્તા ઓ વઝીર સાહેબ!
ન્યાયના કિયા કાનૂનોમાં છે
ગુનેહગારને શોધી કહેવાની એ
દબાયેલા દુ:ખીની ફર્ઝ ?
ગુનેહગારને હું શોધી આપું
ત્ય્હારે આપ સઝા ફરમાવશોજી ?
તો ઉઘાડી આપો રાજમહેલના દરવાજાઃ
ગુનેહગાર રાજમહેલમા છે.

જહાંગીર : (ન્યાયાધીશની ગમ્ભીર મુદ્રાથી)
બાઈ! ત્હારી કથા કહે

ધોબણ : અમે ધોબી છીએ,
દેહલીઆગ્રાના મોટા ગેઇએ છીએ.
ગયા અઠવાડિયાની આ જ રાત્રિએ.
અન્ધારી મધરાતના તારા
પ્રકાશતા'તા ત્ય્હારે,
જમનામાં ગરગા તરતા તરતા આવ્યા,
ને રાજમહેલમાની બન્દુકગોળીઓથી
ફડાફડ નિશાન ફુટવા માંડ્યાં.
ઓચિન્તાની એક ગોળી આવી,
તે છેલ્લી જ ગોળી હતી,

ને મ્હારા ધોબીના પ્રાણ લીધા
રાજા ! ગુનેહગાર રાજમહેલમાં છે

જહાંગીર : બાઈ ! ત્હારો પતિ ! ને રાજમહેલમાંથી ?

ધોબણ : હા, જહાંપનાહ ! મ્હારો ખાવિન્દ
આજે હું અનાથ છું,
બાળકી ભૂખે ટળવળે છે

જહાંગીર : રાજમહેલના ઝરૂખે ઝરૂખા હું ઢો,
આસફખાનજી ! ગુનેહગારને હાજર કરો
મ્હારી પ્રજાને પીડશે,
રાજમહેલ પણ ત્હેને શરણ નહિ દે

(બાદશાહી તખ્ત પાછળથી ઘુઘરુ બોલતું હોય એવો સુમધુર આવાજ આવે છે)

મંજૂર, ઓ શહેનશાહે આલમ ! મંજૂર

[સોનારૂપેરી કિરણસળીનો ગગનસિંહાસન પાછળનો, આસમાનનો ટુકડો આછરા સો, પડદો સરે છે રત્નાગર ગાજેતી, મેઘશ્યામ મોતી બુરખો ઓઢેલી, શાહાનશાહી મુગટ માથે મઢેલી, સલ્તનતની શાહેન શાહગાદી નૂરજહાન શાહી તખ્ત પાછળથી પધારે છે, પાયતખ્તે સીજદો ને ઝમીનબોસી કરી ધોબણ સમીપે જઈ ઉભે છે

આશ્ચર્યચકિત રાજદરબાર ચિત્રવત્ બને છે, આસફખાન પૂતળા શો થઈ જાય છે]

નૂરજહાન : જગતના લોક ! મેં સાંભળ્યું તે
{ જહાંગીરશાહનો ન્યાય અવખોડાય
{ તો નૂરજહાનનું નૂર અસ્ત પામે
શાહાનશાહી રાજદરબારમાં
ગુનેહગાર હાજર છે
મધ્યરાતની છેલ્લી ગોળી મ્હેં છોડી હતી

હંસલી ભોળી મ્હેં છોડી છે.

જહાંગીર : આસફ્ખાનજી ! લાવો, મંગાવો
નિશાનબાજીની એ જ બન્દૂક.

(આસફ્ખાન ચમકે છે થંભે છે, આખા જેવો ભેફટરો નિહાળી રહે છે.)

ઇશ્વરી ને બાદશાહી ફરમાનને
બે વાર બોલવાપણું ન હોય.
આસફ્ખાનજી ! એ જ બન્દૂક.—

નૂરજહાન : શરદા ! એ જ બન્દૂક લઈ આવ
મધરાતની નિશાનબાજીની.
બાદશાહી ફરમાન છે.
લાવ, નીરંદાઝને એ જ તીરે વીંધે.

[એ ભયંકર શબ્દોથી રાજસભા ક્ષણેક મૂર્છા ઉઠે છે.)

ખુર્રમ : આંખને માટે આંખ, કાનને માટે કાન.
અબ્બાજાન ! ઇનસાફની આંખ—

જહાંગીર ઇનસાફની એ સોનાસાંકળ નટશે.
શાહજાદા ! ત્હારે બાદશાહત કૂટશે.
ત્રિકાળયશસ્વી અકબરશાહનો યશસ્સ્થંભ,
બાબર બાદશાહના કલન્દરી વંશનો પાયો
પૃથ્વી ઉપર તો અદલ ઇનસાફ છે.

[લટપટતી પાંખે પણ પંખિણી જેવી ઉડતી શાયદા બન્દૂક લાવી બાદશાહબેગમને આપે છે. અંગોઅંગ મગટેલા દીવડાઝબકતી વીજળીની વેલ જેવી નૂરજહાન બન્દૂક લઈ બાદશાહી તખ્ત સમીપે સંચરે છે. રાજસભા ચમકે છે કે આજ કો મહાઅનિષ્ટ ઉતરશે: જહાંગીર મને બન્દૂક મારશે ?]

જહાંગીર : સુનન્દા ભિખારીઓથી તું ન્હેરે છે, નૂર!
જગતમાં આજે નથી ત્હારી જોડ.
આપો એ બન્દૂક ધોબણને.

(નૂરજહાન બેગમ સમીપે જઈને બન્દૂક ધરે છે. બાદશાહ તખ્તેથી ઉતરી ધોબણ નજીક પધારે છે પાછળ પાછળ વઝીરે આઝમ જાય છે.)

બાઈ! બ્હીતી મા; બન્દૂક લે.
નૂરને માર કહેતાં
જહાંગીરની જીભ કપાય.
ત્હને ઈનસાફ મળવો જ જોઈએ.
નૂરની ગોળીથી ત્હારો સ્વામી મૂઓ.
બાઈ! હું નૂરનો સ્વામી છું
ને આ છે એ જ બન્દૂક.
લે, ઉઠાવ, છોડ એ ગોળી
નૂરના સ્વામીની છાતીમાં.

(સિંહાસન ભણી છાતી રાખવી બાદશાહ ઉભે છે. સહુ ચકિત થાય છે કે શું થશે? નૂરજહાન બાદશાહની સ્હોડમાં તખ્તેથી સિંહાસન સમી ઉભે છે વળી એકમાં બેગમનાં અંગેઅંગ દ્રવી જાય છે. બાદશાહી ઇનસાફ, ઉદારતા, વિનયવિવેક, નરીનીની દાદ ને પત્નીપ્રેમની પરિસીમાથી તાજમના આનન્દાશ્રુ પામે છે; ઘૂંટણિયે પડીને બાદશાહ ને બાદશાહબેગમની કદમબોસી કરે છે.)

ધોબણ : લાખ્ખો વર્ષો. પણ
લાખ્ખોના પાલણહાર મા મરશો.
મ્હને ન્યાય મળી ચૂક્યો
જગતમાં જોડી વિનાનો

ખુદાવિન્દ! મ્હને તો ન્યાય મળ્યો.
અમ્મર તપો અવનીમાં
જહાંગીર બાદશાહનું આ ન્યાયાસન.
જહાંપનાહ ! જેવું મારૂં ભાગ્ય.
બાદશાહથી યે ભાગ્યરેખા બદલાય છે કાંઈ ?
મ્હારે કુંવારી દીકરી છે.
પરણાવી આપશો તો નિભાવ ચાલશે.

જહાંગીર : પોતે પરણ્યા પછી શાહબેગમે
પાંચસો કુમારિકાઓને પરણાવી છે.
બાઈ ! ત્હારી પુત્રીને યે પરણાવશે.
વર્ષે વર્ષે હજાર સોનામ્હોર આપજો, વઝીરજી !
બાદશાહી જીવનદાનની એ વાર્ષિક બંદગી.
દેહલીઆગ્રાના મેલ ધૂવે છે,
રાજમહેલના મેલ ધોવાનું ત્હેને સોંપજો.
પરિચરપુત્રીના વરને ઉમરાવ સ્થાપીશું.
રાજમહેલની સ્હામે દરિયાદલ
આ બાઈ બહાદુર છે.
બહાદુરના બહાદુર જ અવતરશે
આસફખાનજી ! દરબાર બરખાસ્ત કરો.

('બાદશાહ સલામત' ના જંગી પોકાર સાથે દરબાર બરખાસ્ત થાય છે. શહેનશાહબાનૂ નૂરજહાન બાદશાહ જહાંગીરના ઓવારણાં લે છે. તખ્તેથી મેવાડી રાજયુવરાજ કરણસિંહજી ને શાહઝાદા શાહજહાન આવીને બે પાંખો જેવા બે પડખે ઉભે છે. રાજમહેલ સિધાવે છે. જતાં જતાં વઝીરે આઝમને)

અય દાનેશમન્દે ઝમાના !

હવે તો થાઃ ન્હડયો સ્હત્તનતનો.
કાશ્મીર જવાને કેટલાક સમ્વાદ છે ?

વઝીરે આઝમ: બાદશાહી તશ્મીફમાંના ગેર જેટલા.

(વઝીરે આઝમ સીજ્દો કરી જમીનબોસી કરે છે. કોઈ ઉમરાવ કુરનસ કરે છે, કોઇ બાગ્યદેરો અંગુલિનિર્દેશ કરી ચૂમે છે.

સચરતુ રાજમંડલ સમીપમા આવતા ઘોળણ સન્મુખ નૂરજહાન ધૂંટણિયે પડે છે.)

નૂરજહાન : બાઇ ! તું મ્હારી સૌભાગ્યદાતાઃ
બાદશાહને ત્હેં આજ જીવનદાન દીધું.
ત્હારૂં સૌભાગ્ય ફોડનારનું—
નૂરજહાનનું સૌભાગ્ય ત્હેં ઉગાર્યું.
ઉરની ઉદારતાને અવધિ ક્ય્હાં હોય?
જગમશહૂર થશે ન્હારી ઉદારતાની આ કથા.
`મારી આતમ ઉચ્ચરશે કે
દિલની દિલાવરતામાં
બાદશાહબેગમ ધોબણથી હારી.

ધોબણ અમ્મર તપો, સૂરજ ને ચન્દ્ર સમોવડી,
જહાંગીર–નૂરજહાનની પ્રેમજોડલી.

(આશીર્વાદના કલ્યાણધ્વનિથી આત્માનો દિવાનેઆમ ગાજી રહે છે: બાદશાહી સિંહાસન ઉપર અદ્ભુત તેજ ઝળહળી ઉઠે છે) .

જહાંગીર-નૂરજહાન

અંક બીજો

પ્રવેશ પહેલો

ગુજરાતદર્શન

(અહમ્મદાબાદની પાસે સરખેજ નજદીક સાબરમતીની ઉંચી ભેખડને તીરે ખાનખાનાનની ફતેહવાડીની વૃક્ષકુંજોમાં ફળ ને ફૂલ, કુંપળો ને પત્રગુચ્છાઓ ઝૂમે છે દ્હાડમડી ને લીબૂડીના, સીતાફળી રામફળી ને કેળતા, જમરૂખ ને કમરખના ઝુંડ વિલસી રહ્યા છે વચ્ચે મ્હોરેલા આંબા વાડિયાની ઘટા છે વડમાં કેસૂડે પ્રફુલ્લનો પલાશ છે એક છેડે ઘેરગમ્ભીર વડલો છે, બીજે છેડે વિશાલપત્રો પારસપીંપળો છે મુખદ્વારમાં બે આસોપાલવ છે, સમીપમાં પ્રફુલ્લેલા લીમડાની હારમાળા છે વાડીના ફૂલમાર્ગને એક આરે લતામંડપ છે બીજે આરે મારમ ડી છે જાંબૂડા। પાંદડાઓમાં જાંબૂચણતા કોયલ ને મેના છે ડાળીઓની ગૂંથણીમાં પોપટ ને પારેવડાં છે, વડપગથારે બિસ્કોલીઆ ને ચકલાંઓ છે ઘુમ્મટશિખરે દેવ બેઠી છે ને વડી કુંજછાયામાં મોરલો કળા કરી ઉભેલો છે આવે વાધાના વાસની કુંજોમાં ઝમઝમતા ઝરણતીર ગુફા છે, ને ગુફામાં ગીરમાના બાવેલા સિંહ ને સિંહણ છે પાછળ સાબરમતીનો વિશાલ પટ પડ્યો છે

એક પાસે ફૂલવાડીના ઉઘાડમાં ફુલફુલો ઉડે છે, વચ્ચોવચ્ચ ફૂવારો છે, જલધારાઓમાં ફૂલડાં ઉછળે છે.

બાદશાહ જહાંગીર ને બાદશાહબેગમ નૂરજહાન, અંગત પરિવાર સંગાથે, હરિયાળી વૃક્ષઘટાઓમાં થઈને કુંજમાં ફરતાં ફરતાં આઘેથી પધારે છે, બાદશાહને પડખે ખાનખાનાનની ખાનઝાદી બેગમ ખૈરુન્નિસા છે, બાદશાહબેગમને પડખે અર્જુમન્દ બાનૂ સંચરે છે ખાનઝાદી બેગમ ખૈરુન્નિસા ગુજરાતની કુંજઘટાઓ દાખવે છે

કુંજોની ડાળીમાં હેલીને હીંચકે હીંચકતી એક ગુજરાતની કન્યકા ગીત ગાતી હોય છે,)

કન્યકા : મીઠો મોરલો રે ! મ્હારી દેશવાનો કન્ય.

ખેરુન્નિસા: આવી છે અમારી ગુજરાતની કુંજો.
અકબરશાહના જંગ
અંહી ઊતર્યા હતા ખાનખાનાનબાપૂ.

જહાંગીર પૃથ્વીને પગથારે
બેહુસ્તનો જાણે ટુકડો માંડ્યો.
ગુજરાત અજબ દેશ છે.
ગરબાડામાં હાથીઓના શિકાર ખેલ્યા.
માસના માસ મ્હેં ગાળ્યા
ગુજરાતનાં સૌન્દર્ય પી–પીને,
ત્હો યે છીપી નથી મ્હારી તૃષા.
ફરતી સાગરની અખંડઝમઝમતી મેખલા,
ને વચ્ચે વનલક્ષ્મી ભરી કુંજો:
સુન્દરતાનાં સન્તાનોનું જાણે ક્રીડાઉદ્યાન.
ગુજરાત એટલે ફળફૂલની કુંજ.
ને સાગર !–સાગરનાં પ્રથમ જ દર્શન કીધાં.
સાગર એટલે તો જાણે
આકાશ ઉતારી પૃથ્વીએ પાથર્યું.
દરિયાવનો હાથ લંબાઇને જાણે
ઝીલી રહ્યો છે જલહાથેળીમાં સ્થંભતીર્થને.
નર્મદા ને તાપી, મહી ને સાબરમતી
તો જાણે એની ચાર અંગુલિઓ.
મક્કાદ્વારનાં દર્શન કીધાં,
હાજીઓના આશીર્વાદ પામ્યો,

ને ઝૂક્યો સાગરને એ જલહિન્ડોલે.
એમ થાય છે, બાદશાહબેગમ !
પાયતખ્ત ગુજરાતખોળે માંડું.

નૂરજહાન : મથુરા નગરીને સંકેલી
શ્રી કૃષ્ણ પધાર્યા હતા.
નિરખ્યો ત્હેણે–આંબા નીચે,
સૌન્દર્યનો સ્વર્ગરંગી પંખો ?
મયૂરનો માંડેલો પીચ્છકલાપ ?
ખુદાઈ રંગોનું જાણે રંગફલક.

જહાંગીર : (આંબાછાયે મોર કલા કરી નાચેછ તે નિરખીને
ક્ય્હાં–ક્ય્હાંથી પડો છો, સુન્દરીઓ !
ત્હમે સૌન્દર્યના પાઠ ?
પ્રકૃતિનાં વૃક્ષવેલેથી વીણી વીણી
ધારો છો સૌન્દર્યનાં પરિધાન.
બાદશાહબેગમ ! સ્મરણે છે
ન્હાનપણની એ પ્રેમરમણાઓ ?
શાહબાપૂના ભર્યાભર્યા રાજચોક વચ્ચે
આપેલો મોરપીચ્છનો પેલો પંખો ?

નૂરજહાન : પ્રેમના પ્રથમ પાઠ
ભૂલ્યા કેમ ભૂલાય ?
શાહબાપૂએ એથી તો દેશવટો દીધો'તો
દૂર–દૂરની દુનિયાને છેડે.
ત્ય્હારે તો જહાંગીરશાહે
ઉઘડતા કમળ શા ઉઘડતા.

(મ્હોરની મંજરીઓમાંથી કોકિલા બોલે છે.)

ખાનઆદી! ત્હમારી સૌન્દર્યકુંજોમાં
મધુરપનો ધોધ ગડગડયો.

ખેરુન્નિસા : વસન્ત ન્હોતરતી એ તો કોકિલા :
આંબામ્હોર પ્રાશી કંઠ ખોલનારી.

જહાંગીર : એને વસન્તવૈતાલિકા કહે છે.
સંસ્કૃત કવિરત્નોની લાડિલી,
કુદરતની કલ્લોલતી રસખંસરી.
કો મહારાણીની પ્રતિહારિકા સરિખડી
પ્રફુલ્લ કંઠે પોકારે છે જગજ્જનોને,
વસન્તપંચમીની પ્રભાતે પ્રભાતે,
કે 'વસન્ત આવી,' 'વસન્ત આવી.'

નૂરજહાન જહાંગીર! બુલબુલની મીઠાશ,
ચુમ્બનના મધુરવા સિત્કાર સરિખડી,
જલટપકતી સેર શી, સુકોમલ છે.
ને કોકિલાની મધુરપ તો
જાણે રસધોધમાં હૈયાં ઠાલવ્યાં!

અર્જમન્દ બાનુ: એ શબ્દ તો આસ્માન ભેદી ઉડે,
માયો સમાય નહિ ગગનભરમાં.

નૂરજહાન : અખંડ ગાજતી હશે એમ, અર્જમન્દ!
ત્હારી યે સાભ્રમતીતીરની કુંજઘટાઓ.
પાણીમાંથી જ જાણે ઉગ્યો,
રાજકમલ શો, ત્હારો શાહી બાગ:
ભમરા-ભમરી શાં મંહી ભરાયાં છો ને!

જહાંગીર : આપણે બન્ધાવશું ચાંદાસૂરજનો મહેલ.
ગગનગાજન્તો કોયલનો બોલ બોલે,

બાદશાહબેગમનો સૌંદર્યનો શબ્દ
એવો જ બોલે છે અન્તરિક્ષમાં.
દેશદેશના આસ્માન ભરીને,
હૂરીઓને પણ હરાવતો.
ગુર્જરકુંજમાં કોકિલા ગાજે છેઃ
આલમની ઇતિહાસકુંજમાં એમ ગાજશે
નૂરજહાનની યે સૌન્દર્યકથનીઓ.

ખૈરુન્નિસા : બાદશાહે નામ દીધું નૂરે જહાન.
નામનો મહિમા ભજવાય
તો જ બાદશાહ સાચ્ચા પડે ને ?

નૂરજહાન : ને એ સૌન્દર્યકથનીઓની પાંખો ઉપર
જગતમાં પરવરશે મ્હારો જહાંગીર.

(ઊંડી કુંજઘટામાંથી બાલિકાનું ગીત આવે છે.)

મીઠો મોરલો રે ! મ્હારી ઢેલડ્યાનો કન્થ.

અર્જમન્દ બાનુ : ગુજરાતની કન્યકા ગાય છે
સુણશો ? બીજી કોકીલા બોલે છે.

બાલિકા : (વેલીહિન્ડોરે હિન્ડોલા ખાતી ખાતી ગીત ગાય છે.)

મીઠો મોરલો રે ! મ્હારી ઢેલડ્યાનો કન્થ

ઇન્દ્રનીલ અંગે ઓઢી, પીછડાંમાં ચન્દ્ર;
કંઠ ટહુક્યા આસ, એને કલગીનો આનન્દ;
પાય નાચે નૃત્ય, એવા છબીલાના છન્દઃ

મીઠો મોરલો રે ! મ્હારી ઢેલડ્યાનો કન્થ

જહાંગીર : શાહબાશ ! આ શેરડીની પૂતળી !
વાયુને ડોલાવે છે, વેલીને હિન્ડોલાવે છે
ત્હારી મીઠપની હલક.
તુજ સમા કંઠમાધુર્યે ગુર્જરરાષ્ટ્ર ગાજે છે
ત્ય્હાં સૂધી અદ્દભુત ઉછળશે
ગુજરાતની મધુરી કવિતગંગા.

(રાયદા આવી ઓવારણા લે છે.)

રાયદા : બાદશાહનાં દર્શને મહાજન આવ્યું છે.
જહાંગીર : નગરના નગરશેઠ ને મહાજન ?
આવવા દે, રાયદા ! મહાજનોને.

(રાયદા જાય છે)

શાહબાનૂ ! લતામંડપમાં પધારશો ?
એ લતાઓને યે ધરાવજો
સૌન્દર્યનાં પરિધાન.

[નૂરજહાન ને સુન્દરીમંડળ લતામંડપમાં સિધાવે છે, બાદશાહ આરસછત્રીને સિંહાસને જઈ વિરાજે છે.
નગરશેઠને પ્રમુખપદે અમદાવાદનું મહાજન શહેનશાહી દરબારે સલામે પધારે છે]

નગરશેઠ : જુહાર, પાદશાહ સલામતને જુહાર.

(સહુ સીજદો કરે છે: હીરા મોતી કિનખાબની ભેટો ધરે છે નગરશેઠ બાદશાહ સમીપે દંડવત્ કરી ચરણમાં પાઘડી મૂકે છે. બાદશાહ ખુશ થઈ જાય છે; નગરશેઠને દાગી, સેલી, માથે પાઘ ધરાવે છે.)

જહાંગીર : નગરના મુગટ છો, શેઠજી !
બાદશાહીની બ્હાંય છો સહુ.
આમ ન હોય, ને ન શોભે.

નગરશેઠ : સૂરજ આવ્યો ને અન્ધારાં રહેશે આંગણે ?
પૃથ્વીના પ્રકાશ ! અમારાં દુઃખો ટાળો.

જહાંગીર : નગરશિરે છત્ર બાંધ્યું'તું શાહબાપૂએ.
એ છત્રછાયામાં તાપ શો ? સન્તાપ શો ?
અહમ્મદાબાદ તો ગિરદાબાદ છે ;
પણ ત્ય્હાંના ઉદ્યોગઉલ્લાસી નગરજનો
ધૂળમાંથી યે સોનું સરજે છે.

નગરશેઠ : અમદાવાદને ઉદ્ધાર્યું બાદશાહબાપૂએ.
સોનાની ટંકશાળ દીધી,
બાદશાહીની ચાર નગરીમાં સ્થાપ્યું.
પણ અમારે શિરે જુલમના થોર ઉગ્યા.
ભોંયરામાં પૂજા ભણવાની,
ને ગુફામાં દેવસ્થાન સ્થાપવાનાં.
પૃથ્વીના પાદશાહ !

જહાંગીર : શેવડો માનસિંહ ત્હમારો ધર્મરાજ,
શાહઝાદો ખૂશરૂ ત્હમારો બાદશાહ ને ?

નગરશેઠ : અન્ધારૂં થયું ને ભૂલા પડયા :
એ ભૂલ સદા ગોખવાની ? ને ભોગવવાની ?
ને ઉભા રહો—ઉભા રહો :
એ ય પાટવી તો બાદશાહનો ને ?
બાદશાહી કુટુંબ બ્હાર તો નથી નમ્યા ને ?
કાળું આવ્યું છે કડકડિયું ;

પૂંછડું પછાડે છે પેલો પૂંછડિયો તારો :
ચારે દિશામાંથી ચાંપો
તો જીવવું કઇ ધરતી ઉપર ?

જહાંગીર : શેઠજી ! બાઝાર નગરશેઠનુ, કિલ્લો સૂબાનો.
એક શાહ, ને બીજો બાદશાહ.
જાવ, ત્હમે બાદશાહને ન પજવતા,
બાદશાહી સૂબેદાર ત્હમને નહિ પજવે

નગરશેઠ : અમારા શ્વેતાંબરી જૈન જ્ઞાનભંડાર
નિરખવા પધારશે પૃથ્વીના પાદશાહ ?
સાગરનું તળિયું દીઠું હોય
ત્હેને જ્ઞાનસાગરનું તળિયું દેખાય.

જહાંગીર : શેઠજી ! તમ શિરે લોકઆળ છે કે
જૈનોએ સરસ્વતીને તાળાંમાં પૂરી.
જ્ઞાનદર્શન તો છે દેવદર્શન :
કરાવશો તો આનન્દે કરીશ.
સ્તંભતીર્થમાં જોઇ ત્હમારી પાંજરાપોળ,
પશુપંખી પ્રત્યેના દયાધર્મ.
ખાનખાનાન ! પાંજરાપોળે મોકલાવજો
પેલો બન્ને હાથ કપાયલો ચોર.
પશુને પાળે તે મનુષ્યને નહિ પાળે ?

[રુદ્રદત્તની મૂર્તિ કચ્છના રાવ ભારમલને અમનગરના જામ શત્રુને
લેઈ રાજા વિક્રમાદિત્ય આવે છે]

ચોબદાર : બાદશાહ સલામત.

[બન્ને રાજાઓ સીજદો કરી નઝરાણાં ધરે છે.]

રાજા વિક્રમાદિત્ય : સાગરતીરના આ સિંહરાજો
રેતીની સમુન્દરપાળ ઓળંગાને
કચ્છ તો છે પેલે કાંઠડે.
કચ્છના ઘોડિલા, ત્હેવા કચ્છી શૂરવીરો.
ને આ કાંઠે છે જામનગરનો જામદુર્ગ.
જામદુર્ગના છે કંઇ અજબ ફૂલશણગાર !
ફૂલકંચુકી ને ફૂલચોરસા ને ફૂલચાદર!
એ માળણ આણી છે
બાદશાહબેગમને ભેટ ધરવાને.
ફૂલમંડલી ભરી, ફૂલવાઘા સજાવી,
ફૂલહિન્ડોલે ઝૂલાવશે આમ્રવનોમાં.

જહાંગીર : વીર છો ત્હેવા રસિક છો.
પૃથ્વીયશસ્વી અકબરશાહે ગુજરાત જીત્યો ;
પાણીઘેર્યો કચ્છનો જલકિલ્લો
ને પાણીપાળનો જયવન્તો જામદુર્ગ
ન્હોતા જીત્યા ત્ય્હારે જગજ્જેતાએ.
બે હજારી ને રાજાની ગજપદવીના
કમરબન્દ બાંધજો ને ભોગવજો.
બન્ને ય બહાદુરો છો યદુવંશના,
સાગરપાળના છો રખેવાળ.

રાવ ભારમલ્લ: હોજે કુન્ભમાં ઘટામંડળનો મહેલ છે
એવાં છે જલવીંટ્યાં મ્હારાં કચ્છનાં કુંડ.
મંહી ખેલે છે પાણીપન્થા ઘોડીલા

ને પવનવેગી સાંઢણીનાં ધણ.
બાદશાહ પધારશે મ્હેમાનીએ ?

રાજા જામ : જામદુર્ગમાં કુંકુમની ઉડે છે છોળ,
ને મોતીની ઉછળે છે ભરતી.
એકએક ખોબલો ધર્યો છે ચરણે:
મોતીનો આંગિયો નઝર કરું છું.
પધારશે પાદશાહ એ મોતીપાળે ?

જહાંગીર : જામ મોતિયુંવાળો સાંભળ્યો'તો :
એ જ આ રાજા જામ ? વિક્રમાદિત્યજી !
એમના કીર્તિઘોષથી તો ગાજે છે
બસ્ખશુખારાના બાઝારોના ચોક.

રાજા જામ : બાદશાહી સલ્તનતની વાડી છે,
અમે તો બાદશાહી વાડીના ફૂલછોડ.
બાદશાહતનો છે ખુશબોનો મઘમઘાટ :
અમારી તો સુગન્ધની એક સેર.

[બાદશાહી જયનાદમાં સદરા ગડગડે છે: સર્વ સભાજન આશ્ચર્ય-ચકિત થાય છે. સભામંડપમાંથી યે સન્નારીઓમાં થઈ નયનતારલા ચમકે છે.

નેજાએ ભાલો લઈ બખતરિયો એક દૂત આવે છે.]

બખ્તરિયો દૂત: (પાયતખ્તે ભાલો ધરી-સમર્પીને)
બાદશાહ સલામતનાં બુલન્દ ભાગ્ય.
આસ્માન સમોવડ ઉંચાં
ને સૂર્યમંડળ શાં અમ્મર તપો !
સુલ્તાન શાહજાદા દક્ષિણ જીની પધારે છે

બાદશાહી પાયઓસીને કાજ.

જહાંગીર : (વિરલ ઉત્સાહમાં આવી જઈને)
આવ્યો છે–આવ્યો છે એ
જયનોબતવન્તો સુલતાન ખુર્‌રમ
દક્ષિણના વૃદ્ધ વાઘ મલિક અંબરને જીતીને.

(બાદશાહ, ને બાદશાહની પાછળ રાજસભા, ઉઠી શાહજહાનના સત્કારાર્થે પધારે છે. ઘોડેક જતા ટોપકવચને વીરવેશે જમાનાના સિપેહસાલાર શાહજહાન, પાણીદાર મોતીવાની ગતિએ મલપતા, રહાગે મળે છે. બાદશાહ સન્મુખ શાહજહાન સીજદો કરે છે. મુક્તામાળની એક સેર તોડી ધૂટણીએ પડેલા શાહજહાનને માથે ઓવારી દિગદિશામાં બાદશાહ એ મોતી વેરે છે. શાહજહાનને ઉઠાડી ભેટે છે સનામંડપમાંથી જહાંગીરશાહ ને શાહજહાનની ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ થાય છે. સહુ આરસગની ભણી વળે છે.)

જહાંગીર : દક્ષિણના ગિરિદુર્ગો તો
જાણે ગયો ને લેવા, ખુર્‌રમ !

શાહજહાન : દક્ષિણમાં પર્વતમાળાઓ છે,
ખીણો છે, ગિરિદુર્ગો છે;
કુદરતની સહાય છે સુભટોને.
પણ શહેનશાહી પૂર ખાળ્યું ના ખળે.

જહાંગીર : શાહઝાદાઓને યે અપૂર્વ
ત્રીશ હજારી લે, નવાજું છું, ખુર્‌રમ !
ઘૂમાવજે આર્યાવર્તમાં જયડંકે.
નગીનાવાડીએ દીપાવલિ કરજો,
આસ્માન ઉતારજો હોજે કુતબને કાંઠડે.
નગરશેઠજી આજ નગરને જમાડશે.
ગરીબ ફકીર કે ગુણવન્ત કો

એનસીબ ન રહે બાદશાહી સખાવતથી.
રોઝાઓની ઝયારત કરીશું,
ઓલિયાઓની શુક્રગુઝારી ભણીશું
પહેર આ બાદશાહી શિરપેચ:
ને ફરજે મ્હાંજે રાજનગરીના રાજમાર્ગોમાં
બાદશાહી હાથી ઉપર વિરાજીને,
સોનૈયા ને રૂપૈયા ઉછાળતો ઉછાળતો.
ને જાહેર કરજે જગતભરને કે
સનાતન દેહલીનો બાદશાહ
ઉત્તરદક્ષિણ ભારતવર્ષનો બાદશાહ છે
ખાનખાનાન! દરબાર બરખાસ્ત કરો.

(નગારે ઘમતાનો મહારાજન બીજરો કરી વિદાય લે છે)

રાજા વિક્રમાદિત્ય (જતા જતા એકાન્તે શાહજહાનને)

ખુશરૂશાહને ગ્વાલિયર દુર્ગમાંથી છોડાવી
ખાન આસફખાનને સોંપ્યા છે સાચવવા.
ઘણી હતી શાહઝાદા ઉપરના
જુલમની ફરિયાદો

(બબ્બર નચાવતા રાજા વિક્રમાદિત્ય જાય છે)

શાહજહાન ગઢદુર્ગ કરડ ને જમદુર્ગ જેવા
સુભટ છો ન્હેતા સુલ્તાની છો .

(પુરુષમંડળ અદબ વળે બાદશાહ ને શાહજહાન ઉપર પુષ્પવૃષ્ટિ કરતું ને સંગીતનાં વેણુ સુન્દરીમંડળ દરામદમાંથી પધારે ; શાહજહાન જઈને બાદશાહબેગમ નૂરજહાનને નમન નમે છે)

નૂરજહાન : (ઓવારણા લેતા લેતા)
દુર્લભ છે પર્વતના જંગ જીતવા ,
દુર્લભને યે સુલભ કીધુ શાહજાદાએ.
બાદશાહતને એક કળશ ચ્હડાવ્યો
શહેનશાહે યે કીધો
મનભાવતો હાથીઓનો શિકાર
ગુજરાતની ઘેરગભીર વનકુંજોમા
જહાંગીર : હા, ખુર્રમ ! અવકાશે તુ યે પરવરજે
દાહોદ પાસેની રેશીઘડી વનકુંજોના
સોન્મેોના ત્રણ પકડયા છે હાથીઝુંડ
નૂરજહાન : શાહજાદે તો નિરખી છે ગુજરાતની કુંજો
જોયો આ ખંડ થયેલો પરસ્તાન
આથામા યે ઉગાડીશુ સ્વર્ગના ઉદ્યાન,
ને મહી રેવા ને કોયલ ને મોરના મેઘ ગાજી
જગાડીશુ પોઢેલા પડઘાઓને

[ચાર પ્યાલા આપી જાય]

જહાંગીર : પારસ જાણુ તો પાડયા છે કાંઇ આ!
પ્રેકુ-લેવી કાળી કીકીઓ સરિખડા

(વીણુતાને હાથ લગાવે છે)

નૂરજહાન : હાથે કાળા થશે,
ને જીભે કાળી થશે
જહાંગીર : વૈષ્ણવોના રસગીત ગાય છે ને
કે રૂપાળા રાધિકાજીને અડકીને

કાળા કૃષ્ણજી યે ગોરા થતા.
ત્હમને અડકયે પાછા ગોરા થશું,
મ્હારાં રસરાધિકાજી !

(બધું વીણવા જાય છે : ખાનઝાદી મેહરુન્નિસા બેગમ આડી અન્તરાયે આવીને ઉભે છે.)

મેહરુન્નિસા : બાદશાહ સલામત ક્ષમા કરશે ?
એમાં ભૂલ થાય છે.

જહાંગીર : ભૂલ? બેગમ સાહેબા ! ભૂલ !—શાની ?

મેહરુન્નિસા : ગુજરાત નથી. ગુજરાતની તસ્વીર છે આ :
મ્હારા મુસવ્વરોએ માંડેલી.
પાદશાહને પડછાયે પડછાયે આ તો
વસન્ત ને વર્ષા વિલસે છે પાનખરમાં.
સાત રાત્રિઓનો આ સૌન્દર્યસમારંભ.
કાગળ મીણ ને રંગોનાં માડેલાં છે
આ ફળ ને ફૂલ, પલ્લવ ને પંખી.
ઓલિયાને એ છે મ્હારી ઝિયાફત
બાદશાહને તનદુરસ્તી બક્ષ્યાના.

જહાંગીર : (આશ્ચર્યચકિત થઈને)
આ પંખીઓ ટહુકે છે ને ?

મેહરુન્નિસા : ખોટાને સાચું ઠગવવા
કાંઇક તો પંખી ઉડાડવાં પડે ને ?

જહાંગીર : છાયાચિત્ર આવું છે મનોહારી,
તો કેવુંક હશે, બેગમ સાહેબા !
ગુર્જરી કુંજોનું સૌન્દર્યદર્શન ?

નૂરજહાન : ને એ વસન્તકુંજોમાં રમતી-ભ્રમતી
ગુજરાતની રસભરી રમણીમણિઓ ?

જહાંગીર : ગુજરાતની કુંજો જાણે ફૂલમ્હોરના બગીચા.
બેગમ સાહબા ! હયે આ મણિમાળ.
રત્નમાળાનાં રત્નો સમી ઝળકે છે
ગુજરાતની ગુણગૌરવી રમણીઓ.
આશાપલ્લીની જાગીર ઉપર
સહી કરી પાડવજો, બાદશાહબેગમ !

બેગુન્નિસા : સન્મુખ સોહાય છે સોહામણી
એથી યે અધિકી છે ગુર્જરી કુંજો.
રજા છે ? ગાય ગુજરાતનુ ગીત
ગુજરાતની રૂપગૌરવી બાલિકા ?

નૂરજહાન : શહેનશાહી વિનતિ છે
ગુજરાતના ગીતને ગાજે.

(ફુવારા ફરતા ઘનામટપોમા વેરાઈ સહુ આરામનાહે ઢળે છે. ખાનઝાદીની તેડી ગુર્જર કન્યકા કુંજકુંજમાંથી આવે છે, ને પડતી જલધારાઓની વચ્ચે કલ્લોલતી ગુજરાતની કુંજોની ગઝલ ગાય છે.)

કન્યકા : અજબ દુનિયાની વાડીમા
અજબ આ ગુર્જરી કુંજો.

સિંહો જ્યાં ઘૃઘવે વનમા,
ફૂકારે હાથીડા વનમા
જલધિ દે થાળ મોતનના:
અજબ આ ગુર્જરી કુંજો.

સજન સાગર વહા ખેડે,
સ્હેડે શિશુ લાકડી ઘોડે;
રમણી ગરબે રમે કોડેઃ
    અજબ આ ગુર્જરી કુંજે.

કન્હૈયો આવી જ્યહાં વસિયો,
ઝૂઝ્યો વણશસ્ત્ર રણરસિયો;
ગીતા ઉદ્બોધીને હસિયો;
    અજબ આ ગુર્જરી કુંજે !

અજબ દુનિયાની વાડીમાં
    અજબ આ ગુર્જરી કુંજે !

પ્રવેશ બીજો

બાદશાહી કુટુંબમેળો

(ઉજ્જયિનીના સરોવરની જલલહરીઓ કિલ્લાના કોટનાં ચરણ પખાળે છે. તીરે બીજા ન્હાનકડા નગર જેવી બાદશાહી છાવણી પડેલી છે. શહેનશાહી જરિયાનના તંબૂમાં આજ પૌત્રનો જન્મોત્સવ છે : શાહજાદાના જન્મોત્સવ કાજે બાદશાહી કુટુમ્બનો આજ કુટુમ્બમેળો છે. સરોવરની ફરતી પાળે પાળે ને પગથિયે પગથિયે દીપમાળા ઝગઝગે છે.

સરોવરતીરની એક દેવડીની અગાસીમાં દીવાને ખાસની મજલિસ ભરાએલી છે.)

એક ઉમરાવ : શાહઝાદાના જન્મોત્સવે તો આજ
રાત્રીનો દિવસ કીધો છે.

બીજો ઉમરાવ : જ્યહાં જ્યહાં બાદશાહ સલામતનાં પગલાં
ત્ય્હાં ત્ય્હાં અન્ધકારનાં યે અજવાળાં.

ત્રીજો ઉમરાવ : આસ્માનના ઘુમ્મટની રોશની ઉતારી
સરોવરની પાળે પાળે માંડી છે.
બડભાગી જહાંગીરશાહ ને અર્જુમન્દબાનુ :
શાહજહાનને ઓરડે ત્રીજા શાહઝાદા.

શાયર શાદ : બાદશાહી જયઘોષણાથી ગગન ફાટ્યું,
ને તારલિયાનાં ઝૂમખે ઝૂમખાં
જલપગથારે ખરી પડ્યાં પાણીમાં.

(જલ ઉપરથી શાહી હોડલી સરોવરતીરે આવે છે બાદશાહબાનૂ નૂરજહાન ને બાદશાહ જહાંગીર કિનારે ઉતરે છે.)

જહાંગીર : સ્હવારે અર્ધો કોસ પાયે ચાલી
જગરૂપનાં યે દર્શન કીધાં યોગગુફામાં.
એણે ઉભાં તિલક ભૂંસાવ્યાં.

નૂરજહાન : રસરસિયાં સદા આ ઝયારતે જશે
બાઝ બહાદુર ને રૂપમતીની.
રૂડ્યું આપણું ઉજ્જયિનીમાં આવવું.

એક ઉમરાવ : કવિ કાલિદાસની આ રસનગરી.
જગરસિયાં શકુન્તલા ને દુષ્યન્ત મહારાજના
અજરામર રસજન્મ અંહી થયા હતા.
એમના અર્વાચીન અવતાર
જહાંગીરશાહ ને નૂરજહાન બેગમ.

નૂરજહાન : (જતાં જતાં)
પાડવું છું પાદશાહના પૌત્રને :
ચન્દનવૃક્ષે પ્રફુલ્લેલા એ નવફૂલડાને.

(બાદશાહબેગમ નઝદીકના કિનખાબમંડપમાં સંચરે છે; જહાંગીરશાહ અગાસીએ સિધાવે છે.)

જહાંગીર : (અગાસીમાં ઉમરાવોની કુરનિસો ઝીલતાં ઝીલતાં)
આસ્માન મુખ નિરખી રહ્યું છે
સરોવરના અરીસામાં.

. શાદ : જગત જેમ નિજ સૌભાગ્ય નિરખે છે
બાદશાહના વદનદર્પણે.

(સરોવરપાળે હાથીઓનુ લગર આવે છે, બાદશાહને સલામી ભરી ઉભે છે જવાહીરના થાળ લેઈ આગળ પાચ દાસીઓ, પાછળ દાસી તેડેલા બાળ શાહજાદો, ને ત્હેની પાછળ શાહજહાન પધારે છે)

શાહજહાન : (બાદશાહ સમીપે સીજ્દે પડીને)
પર્વતની શિખરમાળ સમોવડ
પચ્ચાસ ગજપતિનુ આ લગર,
ને રત્નભર્યા આ થાળ
અબ્બાજાનને ચરણે ઠ
એટલા જ શાહબેગમના
ચરણારવિન્દમા ધરીને આવ્યો છુ

શાયર શાદ : બાળ શાહજાદાનુ નામ પાડો,
રત્નો ઓવારી ઉછાળો આલમમા

જહાંગીર : લાવો, લાવો , નિરખીને આખ ઠારૂ
મ્હારા અગના અવયવને,
• ઇસ્લામના આત્માની કણીને
મુગલતખ્તનો શણગાર બનશે
એનુ નામ ઔરગઝેબ

(રત્નોની મુઠીઓ ભરી ઉમરાવામા ઉછાળે છે, ઉમરાવા તે ઝીલે છે)

શાહનજૂમી ! નજૂમ શુ ભાખે છે ?

નજૂમી : તારલિયા ગ્રહગતી જોસે બોલે છે
દોહદમા જન્મ છે શાહઝાદાનો
સિતારો આમ નમશે જના
તો બે હદને સાધશે અમૃતદોર

સિતારો એમ નમશે સહેજ
તો છુટી પાડશે બન્ને'ય હદને.
મુગલ બાદશાહાવલિમાં
એમના જેટલી આયુષ્યઘડીઓ કોઇની નથી.
મહા સમર્થ છે,
જગતની બહુ ઉથલપાથલો જોશે.
દીને ઇસ્લામનો જગમશહુર સ્થંભ થશે.
મહાપુરુષો એનો દરબાર સોહવશે.
ગેબના અક્ષરો સાચ્ચું ઉચ્ચારે છે :
જગત થરથરશે આ બાદશાહજાદાથી.

જહાંગીર : એને જાગીર આપું છું એના જન્મસ્થાનમાં :
સહીન્દરીનાં કોતરોને તીર મહાવનમાં.
હાથીઓમાં ખેલશે,
તે હાથી શો નીવડશે

(બાળ શાહજાદાને મસ્તકે હસ્તસ્થલિ મૂકીને)

ઝીન્દગીનો આંબો મ્હોરજો ત્હારો !

(હમતા હસતા)

હાથી શાં ગંડસ્થળ મારી
બાદશાહત ઉથલાવતો મા.
આયુષ્યગંગા સહીને યે ઓળંગજે.
હાની મોતીદામ બાંધું છું મસ્તકે.

(શિરપેચની મોતીદામ લઈ શાહજાદાને મસ્તકે ધરાવે છે.)

શાયર શાદ : ભાગ્યદેશે કેવું શોભે છે લોલક!
નસીબનો જાણે સિતારો ઉગ્યો

(બાદશાહી ડંકો વાગે છે. દિશાઓ બોલે છે કે સુલ્તાન પરવીઝ આવે છે.)

જહાંગીર : સહેજ મોડો પડ્યો, પરવીઝ!
ઉમરાવમંડળ સિધાવ્યાં સત્કારાર્થે સ્હામે

(સુલતાન પરવીઝના સત્કારાર્થે ઉમરાવમંડળ સિધાવે છે. રત્નોથી ન્હાયેલો, શાર્દૂળગતિએ મલપતો, યૌવનભર્યો, હાથીબચ્ચા શો શાહજાદો સુલ્તાન પરવીઝ પધારે છે. ઉમરાવમંડળની કુરનસો કુરનસથી નવાજે છે. બાળ શાહજાદા ઔરંગઝેબને તેડીને વળતું દાસીમંડળ સ્હામે મળે છે. શાહજાદાને ચુંબનથી સત્કારી પંપાળી આશિષ આપી અગાસીમંડપને પગથિયે ચ્હડે છે. સત્કારાર્થે જહાંગીરશાહ અગાસીની પાળે પધારે છે. ગળે રૂમાલ બાંધી છેલ્લે પગથિયે સીજદો ભરી બાદશાહની પાયપલ્લવને પકડી બન્ને ચરણોને ચૂમે છે.)

જહાંગીર : કુશળ તો છે ને? મ્હારા અંગ!

(સુલ્તાન પરવીઝ અનુત્તર રહે છે)

ત્હારો સીજદો પૂરો થયો. હવે ઉઠ.

(શાહજાદો પાયપલ્લવ છાંડતો નથી. બાદશાહી ચરણકમલને ચૂમ્યા કરે છે.)

શાહજાદા! નૂરે ચશ્મ! ઉઠ ને માગ
માગીશ તે બાદશાહ આપશે

પરવીઝ : (ઘૂંટણિયે પડ્યો પડ્યો ઉંચે નિહાળીને)
આપો, આલમના પાદશાહ! આપો,
મ્હારા ભાઈને હું માગું છું

નથી ત્રીસ હજારી જોઇતી મ્હારે,
નથી જોઇતી હિસારની જાગીર.
માનવી માત્ર ભૂલને પાત્ર છે.
સારી જહાનને નવાજો છો :
શાહના શાહઝાદાને બાદશાહ નકારશે ?
શહેનશાહના લોહીનું લોહી,
અસ્તિનાં અસ્તિ, માંસનું માંસ,
પન્દરપન્દર વર્ષોથી છે બન્દિખાને.
નથી ગમતું—નથી ગમતું હવે
અમે આનન્દિયે—જીવન માણિયે એ.
પાંચ પાંડવોનો અમારો ધર્મરાજ
બન્દીખાને છે : બન્દ છોડો, અબ્બાજાન !
મ્હારો તો ભાઇ : આપનો તો પુત્ર.
જગતમાં વરસે છે શાહના રહમના વરસાદ.
કુલમંડપેથી જ એ અળગા રહેશે ?
શાહઝાદા ખુશરૂશાહના બન્દ છોડો.
આપો—આપો, ઓ આલમના બાદશાહ !
હું માગું છું મ્હારા ભાઇને.

(ધૂંટણિયે પડ્યો પડ્યો, હાથ જોડી, શાહઝાદો બાદશાહને પ્રાર્થી રહે છે.)

જહાંગીર : (જતાં સ્મરણો ખડા થતા સહેજ કોર મુદ્રાથી)
બંડખોર ફરીથી બંડ નહીં કરે
એનો બાંહ્યધરી કોણ ?

પરવીઝ : બાંહ્યધરી ? આલમના બાદશાહ !
બાપ ને બેટા વચ્ચેની બાંહ્યધરી
એક ખુદા તાઅલા ને બીજી અમ્માજાન.
એક વિરાજે છે આસ્માનને સિંહાસને,
બીજી વિરાજે છે એનાં ચરણોમાં.
મ્હારા બાદશાહી પિતા પાસે
હું બાંહ્યધરી છું મ્હારા ભાઈની.

જહાંગીર : (ભર્યાભર્યા હેલતા ઉજ્જયિનીના સરોવર ઉપર, ફરતી દીપમાલા ઉપર, ને ત્હેમની પાછળ ગેબમાં એક દૃષ્ટિપાત નાંખીને)

મ્હારા ઝમાનામાં અબ્બાજાનનો
હું યે બંડખોર હતો·
શાહબાપૂએ મ્હને ક્ષમા બક્ષી'તી.
મ્હારા જન્મોત્સવને દિન શાહબાપૂએ
કેટકેટલા બન્દીવાનના બન્દ તોડ્યા'તા :
મ્હારા પૌત્રના જન્મોત્સવની તિથિએ
હું મ્હારા પુત્રના બન્દ છોડું છું.
ખુશરૂશાહના હજાર ગુનાહો માફ છે.
સહુ અમીરમંડલિ ઇસ્તિકબાલે જાવ
પન્થભૂલ્યા એ પાદશાહજાદાની.

(શાહજહાન સિવાય સહુ દરબારમંડળ ખુશરૂશાહના સત્કારાર્થે જાય છે.)

ખુર્રમ ! મંગાવ શીરાઝી શરબત,
જૂનામાં જૂનો, શાહી અંગુરનો,

ને નીલમની મંગાવ ચાર પ્યાલીઓ.

(શાહજહાન ફિનખાબતબમા જાય છે. વણુહોળી દહાડી ઉગેલા, કરમાયેલી કમળપાંખડી શા વદનના સુલ્તાન ખુશરૂશાહને લેઇને ઉમરાવમંડળી થોડીક વારે આવે છે. બે દાસીઓ આગળ સોનૈયા-રૂપૈયાના ન્યોછાવર ઉછાળે છે. પન્દર વર્ષે પાદશાહની ને ખુશરૂશાહની દૃષ્ટે દૃષ્ટ મળે છે એટલે જહાંગીરશાહ ખડા થઈ જાય છે: ખુશરૂશાહ બાદશાહને દંડવત કરવા માંડે છે.)

જહાંગીર : જૂદાઈના દરવાઝા ઉઘડ્યા આજ.
ખુશરૂશાહ ! આવને ભેટ મ્હને.

(ત્રીજે દંડવતે ખુશરૂશાહ અટકીક ઘડી ભૂમિશય્યાએ પડ્યા રહે છે.)

જહાંગીર : (બન્ને હાથ પસારીને)
પન્દર વર્ષથી દીધો'તો આંખડીથી આંખવટો.
હું યે શાહબાપૂનો પાટવી હતો.
આવ, મ્હારા પહેલ્લા ફૂલ !
તખ્ત ત્હારૂં છે ને સંભાળ.

(દંડવતમાંથી ખુશરૂશાહ ઉઠતા નથી. સરોવર-અગાસીનાં પગથિયા ઉતરી બાદશાહ સ્વયં ખુશરૂશાહને ઉઠાડે છે, ભેટે છે, બાંધમાં બાંધ પરોવીને અગાસીએ લઇ જઇ સગાથે ગાદીતકિયે બેસાડે છે.)

ઉંચું જો, બાબા !
આસ્માન ઉચ્ચારે છે ત્હારો છૂટકારો.

ખુશરૂશાહ : શાં શુભ કીધાં છે કે ઉંચું જોઉં ?
જહાંગીર : અશુભ છાંડ્યાં એટલે શુભ આદર્યાં.

(શીરાઝી શરબત ને ચાર રતનપ્યાલા અજાની વચ્ચે મૂકાય છે)

ચાર દિશાના ચાર સ્થંભ સમા છો.
બેસો, સંપો, ને ચાખો
બિરાદરીનો આ શરાબ.

(સુલ્તાન ખૂશરૂશાહ, સુલ્તાન મીરઝા પરવીઝ, સુલ્તાન શાહજહાન, સુલ્તાન શાહરિયાર : ભાઈઓની એ ચોરસ બાદશાહી અગાસી વચ્ચે વિરાજે રતનપ્યાલા ભરે છે.)

પરવીઝ : ભાઈઓ જ નથી હોતા ભાઈબિન્ધ.
બાદશાહી ભાઈઓની ભાઈબિન્ધીનો
આજે છે ઉત્સવ.

(ચારે શાહજાદાઓ એકાબીજાની પ્યાલીઓમાંથી પીએ છે, પરસ્પરને આલિંગે છે, ચુમ્બન કરે છે. ચારે ય ઉઠી જહાંગીરશાહને ચરણે શિર કારે છે.)

જહાંગીર : ખુશરૂશાહને વીશહઝારી બક્ષું છું ;
નિશાનડંકો પાછા નવાજું છું.
દિવાને ખાસ બરખાસ્ત છે.

(બાદશાહને કુરનસ કરી કરી સહુ સિધાવે છે. બાદશાહ જરિયાન તબૂએ પધારે છે. સરોવરતીરની ડોલતી જલલહરીઓ નિહાળતો ખૂશરૂશાહ એકલો રહે છે.

જરિયાન તબૂએથી બાદશાહબેગમ અગાસીમાં આવે છે.)

નૂરજહાન : (ખૂશરૂશાહના ઓવારણાં લેઈને)
જીવનનાં વર્ષોનું પખવાડિયું વીતી ગયું.
દાનેશમન્દ છો, દૂરઅન્દેશ છો.

અર્જમન્દ બાનૂ મ્હારી ભત્રીજી છે,
પણ લાડિલી છે મ્હારા અંગનું અંગ.—

ખુશરૂશાહ: (નૂરજહાનના વણઉચ્ચાર્યા ભાવ રહમજી લઈને)
મજનૂંને એક જ હતી લયલા :
જહાંગીરશાહને એક જ છે નૂરજહાન :
ખૂશરૂને દેહ એક છે,
ખૂશરૂને પત્ની એક છે.
એક પતિને એક જ હોય પત્ની,
એક પત્નીને એક જ હોય પતિ.

(ખુશરૂશાહ અનાસીના પગથિયાં ઉતરે છે.)

નૂરજહાન : (જતાંજતાંની પાછળ ભમ્મર મ્હલાવીને)
ખમ્મા, સહસ્રવાર ખમ્મા
મુગલાઈના એકપત્નીવ્રતના સ્થંભને.
એક ચન્દનવૃક્ષે તો
સારો બાગ મઘમઘે

(આડો અન્તરાય આવેલી નદી સમી ઉભરાતી, ચન્દ્રધાર સમી ભમર વાળેલી, અજવાળેલા અન્ધકારગા આખડીઓ પંપાળતી, ગેબને યે વીંધી પાછળ પ્રશ્નો પૂછતી શી બાદશાહબેગમ ઉજ્જયિનીના સરોવરતીરે મધ્યગતને આરે ઉભી છે)

પ્રવેશ ત્રીજો

જમનાજીનો અવધૂત

(મથુરાજી સમીપ જમનાજીની ઉંચી ભેખડમાં અંતરને સુખદ્વારે ગુફા છે. ઉપર વનવેલીઓ ને ફરતી ઝાડી ઝુકેલી છે મૃગચર્મ ઓઢેલા સેંકડો સન્યાસીઓ ને વ્યાઘ્રચર્મ ઓઢેલા ફકીરો ગુફાદ્વારે બેઠેલા છે ભજનની ધૂન જામી છે, ને ગેબમાં નીરખી રહેલા, પ્રકૃતિના પડદા વીંધી પાર ગયેલા કોઈ એ ધૂનમાં લીન ડોલે, જપે, ગુણે છે.)

મંડળી : આવજો, આવજો જમનાઘાટ, ત્હાં મળશું.
આવજો–આવજો, ગાયો લાવજો, ત્હાં ચરાવજો,
આવજો જમનાઘાટ ત્હાં મળશું. ધ્રુવ

એક મીટ બીડું ત્હાં તો બીજી મીટ ઉઘડે
આવાંની જોઉં છું જલતીર વાટ,
જમનાઘાટ, ત્હાં મળશું

આંસુડાં ન નીતરે, ન ઘેન મ્હારા ઉતરે;
નિગમે ન આંખના ઉચાટ,
જમનાઘાટ, ત્હાં મળશું.

પધારો, પધારો, એક તરસ દરસની
પ્રાણ કેરા માંડી મ્હેલ્યા પાટ,
જમનાઘાટ, ત્હાં મળશું

દૂધડલાં ન્હોશું,: પીશું ને પાશું
મહુડી ભરી લઈશું જગને માર,
જમનાઘાટ, ત્હાં મળશું.

ઘેરી ઘેરી મોરલીમાં સાગરના શબ્દ વાજે
લખજો અલલેખ મ્હારે સવાર,
જમનાઘાટ, ત્હાં મળશું.

આવજો-આવજો જમનાઘાટ, ત્હાં મળશું.
આવજો-આવજો, હૈયાં લાવજો, ત્હાં ચગવજો,
આવજો જમનાઘાટ, ત્હાં મળશું.

બોલ હો શ્રી હરિના સન્તોનું.

(એમ પોકારતા ગુફામાથી અવધૂત આવે છે. જટાના ગુચ્છાને છેડે રૂદ્રાક્ષ પરોવેલી છે, કાન ચીરી રૂદ્રાક્ષકુંડળ પ્હેર્યાં છે, લાંબી દાઢી ને લીલું પવિત્રુ, ઉપર સિંહચર્મનો ઓટો, એક હાથમાં રૂપાની હાથલાળી વાળની ચમ્મર ને બીજા હાથનાં સોનમઢ્યુ ચોપડુ રાખી, ફકીર, સન્યાસી, ભક્તના એવા સમિશ્રણુ શા અવધૂતની સહુ ચરણરજ લે છે

ગુફાના એક ગોખમા અવધૂત જઈને બિરાજે છે, ધ્યાનમુદ્રા ધરીને પોતે પોતામા ડૂબી જાય છે)

મંડળી : જય જમનાજીના અવધૂતનો.

એક ભક્ત : (આગ્રા ભણી આવીને)
અવધૂતના ઓ સૈનિકો !
બાદશાહ પધારે છે સંન્યાસનાં દર્શને

(જમનાજીને આરેથી સહપરિવાર બાદશાહ જહાંગીર પધારે છે રાજ પરિજનને ગુફા બહાર રોકી મોન્જરીઓ ઉતારી અદબથી પાયે બાદશાહ ગુફામા જાય છે)

જહાંગીર : જમનાજીના અવધૂતની આ ગુફાને ?

એક ભક્ત : (વાઘ નમો નિરંજન, ફક્કડ નમો નિરંજન)
પેલા ગોખમાં વિરાજે યોગમને
જલશુદ્રના એ જોગન્દર

(મોજદો કરી, કરસપુટ જોડી બાદશાહ પૂટલિયે પડે છે)

જહાંગીર . જહાંગીરની વન્દના છે સ્વીકારશો ?

(અવધૂત અનુત્તર રહે છે)

ખુદાના ઓલિયા, સંસારના સંન્યાસીઓની
ચરણરજ છે શાહાનશાહોને શિરે
આશીર્વાદ આપો, ઓ અવધૂત !
કોને સેવો છો ? કોને ભજો છો ?
પેખો છો તે પઢાવો.
દેખો છો તે દર્શન કરાવો

અવધૂત . (જાણે ગુરુ બોનતી હોય એવે ધેરે નાદે)
પ્રકૃતિની લીલામાં વિહરતા.
તુજ પમા ડોઠ શાહોને જે નિભાવે છે,
એને ભજુ છુ, ઓ દેહલીના બાદશાહ !

જહાંગીર : ઇશ્વરી ઠહાપણનો, અવધૂત !
એક બોલ તો સભળાવો
સન્યાસ નહિ જાગે ને નહબોધે, |
તો સંસાર ચોર નિદ્રામાં નીદરશે.

અવધૂત પૃથ્વીના પાદશાહ ! માબાપ ત્યહારે
ફકીરોને, સન્યાસીઓને સન્માનજે સદા
ખુદા તાઅલાએ તને સોપેલા

સંસારીઓની સેવા કરજે.
બાદશાહ એટલે બાદશાહતનો બન્દો.
બાદશાહોની એમાં છે પરમ બાદશાહી

જહાંગીર : હજી એક–બે ઘૂંટ એ અમૃતના.—

અવધૂત : આયુષ્યના ભારથી નમેલાને
હસતો મા, શાહાનશાહ !
ત્હારૂં યે આયુષ્ય તો લંબાશે
દિલદાઝયાંના હોલવાયેલા ભડકા
પાછા ભભૂકાવતો મા
વાયુમાં વાનો મા વાવતા
દષ્ટિ દાબી પગલાં માંડજે.
જેબનો પન્થ ગહન ને ગભીર છે
જે જે નાથુતાને પન્થે છે
તે શ્રી હરિને પન્થે છે.
જય જમનાજીની જલગુફાઓનો !

એક ભક્તઃ અજવાળાં આથમ્યાં પ્રભુને સંભારો
અન્ધારા ઉતરે છે ખુદાને સ્મરો
નિમાઝ પઢો, સાચ મન્યા માડો

(સોળ શિખાળો દીવડો પ્રગટાવે છે અવધૂત ઉભો રહીને આરતી ઉતારે છે જન્મમરણ ભજન ગાય છે)

મંડળી જય ! જમનાજીની જીવનગણી
જય ! ભક્તજનોની ભવભગણી
સંસાર સમ્બલની ઉપધગિણી
સહુ સન્તજનોની જગતગણી
જય ! જમનાજીની જીવનરણી

અવધૂત : અજવાળાં કરે એ સૂર્ય !
ઓ અનાહત નાદના બજવૈયા !
ઓ અધ્ધર તખતના શાહાનશાહ !
ઓ શૂન્ય શિખરના પરમ અવધૂત !
વરસાવ ત્હારી નજરના કિરણો
આ ત્હારા અવનીપડયા અર્જમન્દો ઉપર

(ગુરુ ઘુમ્મટમા ઉંચાઇ અન્તરિક્ષ છે ત્હેમા થઇ આસમાનમાથી સોના પતરીઓની ફરફર અવધૂતમાથે વરસે છે રૂપાથાળમા ભક્તજનો એ પતરીઓ સામરી લે છે)

મંડળી જય ! જમનાજીના અવધૂતનો

(ગેબના દર્શનમા અવધૂત તલ્લીન છે ચમત્કારથી આશ્ચર્યચકિત બાદશાહ પાયે લાગી ઉઠે છે, આશ્રય હજુએ રજા લેવી ભૂલી જાય છે)

જહાંગીર સોનાપતરીઓનો વરસાદ !
ખુદાઈ નયણાના જાણે કિરણો વરસ્યા
અદ્દભુત જમનાજીના ઓ અવધૂત ! અદ્દભુત
(ગરૂને મુખદ્વારે સામરી આવે છે ખમાયીને ઉભે છે)
ભૂલ્યો હું મ્હારો ધર્મ
અવધૂતને અર્ઘ્ય ધરવાનો
પચ્ચાસ હજારના પાંચ ગામ—

(ગુફાદ્વારેથી ગુફાભીતર ભણી બાદશાહ પાછા વળે છે રૂપાથાળમા સોનપતરીઓ ભક્તમંડળે વહેંચતો પટશિષ્ય સ્હામો મળે છે)

પટશિષ્ય આપ્યાં ને સ્વીકાર્યાં, જહાંપનાહ !

અન્તરૂપ્રેરણા પારખી અવધૂતજીએ.
ગામની ઉપાધિ યોગીઓને શી?
આ દેવપતરીઓ પાઠવી છે
બાદશાહી ખજાનામાં છાંટવાને:
અખેપાત્ર શા ભંડાર ભર્યા રહેશે.

(જહાંગીરશાહને વદનમંડળે ચકિતતાની જ્યોત, કમળપત્રે રમતા સૂર્યકિરણ શી, ચમકી ઉઠે છે: ક્ષણેક થંભી વિચારે છે. સીજદો કરી, કર જોડી, દિલ્હીનો બાદશાહ સન્યસ્તને પ્રાર્થે છે.)

જહાંગીર : બાદશાહને ને બાદશાહતને
એ પ્રેરણા પાજો, જે તારણ બને.
ઓ જમનાજીના અવધૂત!
હિન્દુમુસલમીન–સહુને ઉધ્ધારજો.
અદ્‌ભુત છે ત્હમારૂં અન્તર્યામીત્વ.

[બાદશાહ જમનાઘાટે પધારે છે કેસરતિલક કપાળે, તુલસીમાળાના શણગાર ધારેલા, કાળની કિરણાવલિ શી શ્વેત કેશાવલિ ફરકાવતા, ગોકુળમાના ગોપકુલવાસી ગોકુલેશજી મહારાજ સન્મુખ મળે છે.)

જહાંગીર : પધારો, ગોકુળના ચન્દ્ર!
દર્શન દઇ સંભાળ લીધી બાદશાહની.

શ્રી ગોકુલેશજી: બાદશાહ સંભાળ લે છે બાદશાહતની.
ઝમાનો ઝિન્દાહનો છે:
ઉંઘતાનો અન્ધકાર છે.

(ગોકુલેશજી બાદશાહને ચરણામૃત ને તુલસી આપે છે. કંઠી નિલક ને માળા ધરે છે સ્વીકારીને)

જહાંગીર : વર્ષે વર્ષે દર્શન દ્યો છો.
આષાઢીલા મેઘ જેવા–
આ વર્ષે તો અવધી કીધી.
કોણ હતા એ જમનાજીના અવધૂત ?
શ્રી ગોકુલેશજી: એક ને અદ્વિતીય છે જમનાજીનો અવધૂત.
બાદશાહનાં બડભાગ ઉઘડયાં:
ગોલોકપતિએ દર્શન દીધાં આજ.
ક્યહાં છે ગુફા કે ગુફાવાસીઓ ?
આ તો છે જમનાજીનો અક્રૂરઘાટ.
કૃષ્ણચન્દ્ર લીલા કરી ગયા.
શાહનશાહ ! પ્રત્યક્ષ છે પારખાં.
ઝાંખી થઇ શાહોના શાહને.
ગોકુળમાં ઉત્સવ આદરીશું દર્શનયોગનો
જહાંગીર : ઠાકોરજીને તુલસીપાનમાં પીરસો છો ને ?
ઠાકોરજી ભંડાર ભરે છે ત્હમારા.
તુલસીનું પાન આપ્યું બાદશાહને:
માગો દેહલીશ્વરના ભંડાર
શ્રી ગોકુલેશજી: અમારે ફકીરોને ફકીરીની વાંછના.
અમારાં તુલસીનાં વન,
અમારાં તુલસીનાં દળ,
અમારી તુલસીની માલા,
અમારી તુલસીની કંઠી,
અમારાં ઈન્દ્રધ્વજ શા ઉર્ધ્વતિલક:
એ અમારો આયુષ્યધન.

બાદશાહ અમને એ પાછાં આપે સૌ.

જહાંગીર : ગુણનિધિ ગોકુલેશજી!

બાદશાહને આશીર્વાદ દ્યો,

બાદશાહત બડભાગી થાય.

સહુસહુના ધર્મ પાળજો.

ધર્મનિષેધનાં ફરમાન સહુ રદ હો!

ગાયે ગાયોના એ તો અધરાઃ

સંન્યાસી ને વૈષ્ણવના.

તિલક તો છે ભાગ્યના શણગાર.

તિલક કરજો, ચોટી બાંધજો,

હરિવરની માળા ફેરવજો.

અમારી તસ્બીહ, એવી ત્હમારી માળાઃ

એ તો ખુદાના છે જાપ.

ત્હમારૂં ગોકુલ ત્હમને મુબારક હો !

શ્રી ગોકુલેશજી: કલ્યાણ થાવ ત્હારૂં ને ત્હારી પ્રજાનું.

(બાદશાહ માથે ચરણામૃતનું પ્રોક્ષણ કરે છે. નમન નમી બાદશાહ તે સ્વીકારે છે ને ભૂમિઆસને બેસી પરસ્પરને વન્દના વન્દી સન્તજન ને શહેનશાહ અપૂરઘાટેથી નિજ-નિજને માર્ગે સંચરે છે.)

પ્રવેશ ચોથો

કમળોની કુંજમાં

(દિલ સરોવરનાં કમળપાયર્યાં જલ ધીમાં ધીમાં ઉછળે છે; એ જલલહરીઓને હિન્ડોલે પ્રફુલ્લેલાં કમળો હીંચકા ખાય છે. ગિરિમાળની ઝાલર જેવી ડોલતી વનરાજી સરોવરફરતી જલતીર ઉપર ઝુલતી ઢળેલી છે. હરિપર્વતના કન્દરોના ફકીર બાદશાહ દિલ સરોવરને કાંઠે કમલ-આસને ધ્યાનસ્થ વિરાજેલા છે.)

આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.

(આઘેથી-કમલકુંજોના જલપગથારેથી ' ભૂલી પડી ' નું ગીત આવે છે, ફકીર બાદશાહને જગાડે છે.)

ભૂલી પડી, રે હું ભૂલી પડી,
આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.

ફકીર બાદશાહ: કોક ભૂલું પડ્યું છે
દિલ સરોવરની ભૂલભૂલામણીઓમાં.
પડશો જહાં ટાળી જાળમાં ઢળ્યો શું ?
સંભારજાળીઓ શી ગતીઓ ખડી:
આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી.
ઉડતો પરાગ જગ ભરતો મનોહર:
નજરે ન ઝાંખી લ્હોય એની ગુલછડી:
આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી

ફકીર બાદશાહ: કૈલાસની કિન્નરી કો ગાજી !
હિમાલયને હિમશિખરેથી જાણે
મધુરા ઝંઝાનિલ ઉતર્યા.
જીવનનો ધમધમતો એ ધોધ.
જીભ નથી ઉચ્ચરતી,
જીવન ઉચ્ચરે છે એનાં.
ગહનતાનો એ ગેબી બોલ,
આત્માની એ અનામી નમાઝ.
અદ્દશ્યના અનાહત નાદ હૈયે અથડાયા,
દિશાઓ પાછળના વાયુ વાયા,
ને દિલનાં પાણી હિલોળે ચ્હડયાં.

(દિલસરોવરની કમલવેલીઓમાંથી રેશમકિનખાબની ઝુંડોવાળી ખિરતી ધીમે-અતિ ધીમે ભગ્ય ભાવે સરતી આવે છે, જલમાં ય લી જાય છે. વિધવિધનાં કમળોના હોડીમાં દગવા દળેલા છે. મહીં દેવાંગના શી દીપતી સરોવરની સુન્દરી મકુટેલા એક કમળની પાખડીઓ પીખતી પીખતી ને મંહી કઇક નોંધતી હોય છે.)

સરોવરસુન્દરી: પાંખડીઓ પીંખીને જોઉ છું મંહી,
નથી પેખાતું મંહી છપાયું છે તે.
સૌન્દર્ય શું વાંચિયું જ હશે ?
વ્રજમહારાણી રાધિકાજીને યે
ન હતા કો રાજયુવરાજ.
જહાંગીર-નૂરજહાનનો પ્રેમયોગ
જગતને નહિ ધરાવે કો અમરફળ ?
દિલ સરોવરની લહરીઓ ઉછળે છે,

ધીરી, ઉંડી ને ઘેરગમ્ભીર
ઉછળી આવ્યો મ્હારો યે એમ પ્રોત્સાહન
કાલના કમલવનમાં જઈ આથમે છે
જલલહરીઓની આ પરંપરા
જીવનદિવસોની જાણે આથમતી ઉર્મિઓ
નૂરજહાનના સૌન્દર્યને શાહઝાદો નથી.
જહાંગીર—નૂરજહાનનો શાહઝાદો
દેહલીઆગ્રાને તખ્તે શાહાનશાહ થાય
તો ભારતવર્ષની બાદશાહતમાં
આ આ સ્વપ્નાં ન ઉગાડે?
હિન્દુઓ ભગતને ભૂલે,
ઇરાનીઓ હારા વિશ્વવૈભવીને વિસારે
સૌન્દર્યની વેલી વણસ્પર્શી જ કરમાય?
ધન-ધાન્ય-ફળ-ફૂલડે મ્હેલી ઉભરાય છે
પણ સાગરના વિસ્તરતા વેરાન
તો જાણે જલના રણપગથાર
બ્રહ્માંડ ધરીને પડયો છે
ગગનનો નીલામ્બર મહાસાગર
આકાશપુષ્પ શોધી—શોધીને
સમારીઓ મશ્કરી કરે છે આત્માનની
સાગર વાઝિયો છે, આભ વાઝિયું છે
મ્હને યે લોક ભાખે છે
સૌન્દર્યની વાઝણી વેલ
—આથમતી મ્હાજની પેઠે

મ્હારો ભૂતકાળ આથમી ગયો.
ભવિષ્યની વનઘટાઓમાં મ્હારે
આંખડલીની પાંખો પરોવવાની નથી.
ઝીન્દગીનું ભાવિ એટલે મ્હારે અન્ધારિયું:
સૂરજ આથમે ત્હારથી જ કાળી રાત.
સાચો મ્હારે તો એકલો એક વર્તમાન.
પૂર્ણ ચન્દ્ર ચમકે એટલી જ પૂર્ણિમા.
સૌન્દર્યને સાચો એ આજનો મહિમા.

(પાંખ ફફડાવતો એક ચકોરરાજ ઉડતો આવે છે.]

આવા આવે છે ધસમસતે પગલે
મ્હારા આયુષ્યના બાદશાહ:
મ્હારા સ્નેહવનના સિંહ.
જહાંગીર ! પ્રેમીઓના ઓ પાદશાહ !
ઝીન્દગીની ઝંખનાઓ ખંખેરીને,
આયુષ્યની આરઝૂઓ ઉતારીને,
અનન્ય ને એકાન્તિક ભક્ત સરિખડી
નૂરજહાન ત્હારે કાજે એક જીવશે.

(જમનાધારની મન્દમન્દ ગતિથી બાદશાહબેગમ શાહી હોડીને તરાવતી કમળવનોમાં વિચરે છે. મણિધરસુન્દરીના ગીતપરિમલ અન્તરિક્ષમાં ઉડી રહ્યા છે.)

ઉપર આભ, ને નીચે નીર પાથર્યાં.
માગ સુનકારને ગોપે આંખડી
આ કમળોની કુંજમાં હું ભૂલી પડી

શોધુ છુ આત્માની આરઝૂ અનન્તમા,
આયુષ્ય આપુ, આપો એહ જો ઘડી·
આ કમળોની કુંજમાં ઽ ભૂલી પડી.

(કિશ્તિમાથી કિનારે ઉતરીને કમળોનો ગૂથેલો મુગટ ને પુષ્પમાળ સરોવરસુન્દરી સાઈ બાદશાહના ચરણોમા ધરે છે કમલ સન્મુખ કમળ સોહાય છે અનિમિષ નયને ફકીર બાદશાહ સરોવરસુન્દરીને નિરખી રહે છે.)

સરોવરસુન્દરી : નમસ્કાર હો ! નમસ્કાર હો !
કલન્દરોના બાદશાહને નમસ્કાર હો ।
દિલ સરોવરના જોગન્દરને નમસ્કાર હો !
(ધ્યાનસ્થ મૂર્તિ શા ફકીર બાદશાહ મૌન હોય છે)
વન્દન છે, આગાગ વન્દન,
જ્યોતિઓના ઓ માનવજ્યોતિ ! વન્દન
પ્રકૃતિકુમારીની ત્હમને પ્રાણવન્દના.

ફકીર બાદશાહ' (નિરખીને નયણે ઘૂંટ પીતા સ્વગત)
સૌન્દર્ય નથી, સૌન્દર્યની છાયા છે
સૌન્દર્ય તો સ્વર્ગમા સચર્યું
(કમળપાખડી શા પોપચા ધીમેરાથી ઢાળીને)
કમળકુન્જમાં ચન્દ્રકિરણ ભૂલુ પડે
એવી ભૂલી પડી છો તુ
જગતસૌન્દર્યની ઓ પ્રતિમા !
કાશ્મીરમાં કેમ પધારવું થયું ?

સરોવરસુન્દરી . આત્માના ઓ અમીરઝાદા !
સૌન્દર્યની શોધમા.

ફકીર બાદશાહ. અર્શમો ન્હોતો ત્હારા મ્હેલમાં ?

'તું યે કસ્તૂરીમૃગ જેવી ભૂલકણી છેઃ
, હૈયે છે તે જગતે શોધ છ.

સરોવરસુન્દરી : હૈયાનો અરીસો નથી જડયો હજી
કે દાખવે આત્માની આત્મજ્યોત.
આત્માનો આનન્દપંખાળો પતંગ
પ્રેમના આસ્માનમાં ઉડાવવાને આવી છું.

ફકીર બાદશાહ: કમલકુંજની ઓ રસદેવિ !
દિલ સરોવરની ઓ સુન્દરી !
જાણો છો પ્રેમ શી ચીઝ છે ?

સરોવરસુન્દરી : હા, શાહાનશાહોના શાહાનશાહ ! હા.
પ્રેમ એ ચીઝ છે કે જે
આપની આંખડલીમાં ભભૂકે છે.

ફકીર બાદશાહ: રસિકડી ! રસિકતા શું છે ?

સરોવરસુન્દરી : આપના સુતેજસ્વી અંગોઅંગમાંથી
જેના ફૂવારા ફૂટે છે તે.

ફકીર બાદશાહ: સુન્દરી ! સૌન્દર્ય શેને સ્હમજો છો ?

સરોવરસુન્દરી : આપને લલાટે વિરાજે છે ત્હેને.

ફકીર બાદશાહ: પ્રમદા ! તું યે પડછાયો છેઃ
એ એક જ જાણતી ' પ્રેમ એટલે શું ? '

(ફૂલનોનો મુગટ પહેરી વાંસળી વગાડે છે.)

સરોવર સુન્દરી: એ કોણ હતી ? સાંઇબાદશાહ ?

ફકીર બાદશાહ: ત્હારી કીકીમાં સન્તાડી છે તેઃ
ત્હારા દિલચમનમાં મ્હોરાડી છે તે;

તહારી કવિતામાં ઝુલાવે છે તે.
ગેબના પડદા પાછળ તે સરી ગઈ.
તું ઓળખ છ એને–કંઈક.
પ્રેમી જ પ્રેમીને પારખે.
(ઘડીક વાસળી વગાડે છે. પછી)
એક હતો બાદશાહ.

સરોવરસુન્દરી : હં: આપે વાર્તા માંડી.

ફકીર બાદશાહ : નથી માંડી, લે, દેવિ !

સરોવરસુન્દરી : પાય લાગું, પાલવ પાથરૂં :
માફ કરો, ફકીરબાદશાહ !
શ્રવણ સાંભળવા તલપે છે.

ફકીરબાદશાહ : વાર્તા નથી માંડી, વિચાર માડયા છે.
તખ્તે સુલેમાન છે હિન્દુઓના શંકરાચાર્ય.
સુલેમાન ને શંકરાચાર્ય એક જ–કે નહિ ?

સરોવરસુન્દરી : અક્લમન્દની આંખડીએ તો એક જ.

ફકીરબાદશાહ: તું યે અક્લમન્દ દીસે છ, બાનૂ !
દુનિયાની ઇતિહાસવેલડીએ
શતાવધિ બાદશાહોનાં પુષ્પો ખીલ્યાં:
રાતદ્દા મોગરો એક જ હતો.
સહસ્રપાંખડી કમળ એક જ પ્રફુલ્લ્યું.
અલ્લાહ ને પ્રભુ એને એક હતા:
અલેફ ને ઓંકાર તે એક માનતો.
ભાષાના ભેદ ભેદીને પાર
માનવીના મનોભાવ તે નિરખતો.

વિશ્વની પારના તે વાંચતો
વિશ્વકર્મના કલ્યાણક કાનૂનો.
એક ને અદ્વિતીય, રત્નોનો રત્નરાજ,
હીરાઓમાંનો એ કોહેનૂર,
શાહાનશાહ જલાલુદ્દીન અકબર.
હિન્દુ ને મુસલમીન
અલ્લાહની બે આંખો છે,
એમ એક જ એ જોતો ને કહેતો.
આબ કહ્યે પાણી મીઠું લાગે,
ને જલ કહ્યે પાણી ખારૂં લાગશે ?
હરિપર્વતને શિખરે અમે બેસતા:
શાહોનો શાહ ને ફકીરબાદશાહ.
અલ્લાહો અકબર ને હરહર મહાદેવનો
અર્થ એક જ છે એમ
મૌલવી ને શાસ્ત્રીજીએ સ્હમજાવ્યું ત્ય્હારે
આંખોમાંથી ચોધાર આંસુધારાઓ પડી.
સૌન્દર્યસાગરના અનેક આરા, સુન્દરી !
પણ પાણી તો એક જ.
એણે મ્હને સ્હમજાવ્યું–પ્રેમ એટલે શું ?
સંસારસાગરની મીઠી વીરડી:
રાજવીકુલના ચક્રચૂડામણિએ,
શાહ જલાલુદ્દીન અકબરે,
જગત્‌રાજનીતિના અજોડ પયગમ્બરે.

સરોવરસુન્દરી : તો કહેશો, એ કલન્દરશાહ !

પ્રેમ એટલે શું ?

ફકીરબાદશાહ . દિલ મગેલનાં પાણી.

સરોવરસુન્દરી . જાવ, જાવ મ્હોટી માટી છે
ફકીરોના ફકીરબાદશાહે તો.

ફકીરબાદશાહ : અખંડ ને એકરંગી એ જલ
વેગ, ઊંડા, ગહનતાના રંગના
રસિકે ! પાણીનો રંગ કીયો ?

સરોવરસુન્દરી પાણીનો રંગ ? પાણીનો ! પાણીનો તો—

(વિચારમાં નિમગ્ન થાય છે)

ફકીરબાદશાહ દિલનો રંગ તે પાણીનો રંગ
એક અનન્ત અખંડ એ રંગ
અજરામર ને સચરાચર
એ જ સૌન્દર્યનો સનાતન રંગ

(કમલપુષ્પોની માલા ધારણ કરે છે, વાંસળી વગાડે છે, ને વાંસળી વગાડતા પદ્માસને નાચે છે)

સૃજનનો એ જ સનાતન રંગ

અજબ આ વિશ્વલીલાના ગહન રંગો સનાતન
સરોરંગપાલ્યો જગ એ અંગ રંગો સનાતન
અજબ આ વિશ્વલીલાના વિ
ભુખ્યાધરવન્તી ધરતીના, તૃપાકારન્ત વનના,
જગતન્યાણના અદ્ભુત સકલ રંગો સનાતન
અજબ આ વિશ્વલીલાના વિ
વડા વાતાવરણના કાળના શશિસૂર્ય રંગ

કશ્મીરીના જહાંગિરીના વિરહ રંગો સનાતન
અરસ આ વિશ્વલીલાના રિ
ત્યાગના બંદગીના દુઃખસુખના સાધુતાના
કવિતાના ફકીરાના પરમ રંગો સનાતન
અજબ આ વિશ્વલીલાના વિ

ગહામાગર શ ભરિયુ આભ એ રંગો સનાતન
પ્રીતમના ને પ્રિયાના પ્રેમના રંગો સનાતન
સુભગના મન્તના માન્યના રંગો સનાતન

સૃજનના, મન્તના, સૌન્દર્યના
મોના છે સનાતન રંગ

[કમળોનો મુગટ ને માળા પહેરીને દિલ સરોવરના કાંઠે કાંઠે વન કુંજોમાં ને ફૂલડામાં ફકીરબાદશાહ સનાતન રંગનું ગીત ગાતા ઘૂમે છે વચ્ચે વચ્ચે વાંસળી વગાડે છે ને નાચે છે

સરોવરસુન્દરી પાછળ પાછળ સૌન્દર્ય નજરે નિહાળી રહે છે]

ફકીરબાદશાહ એક વેળા, ઓ સુન્દરી !
કાશ્મીરની સારી કુંજ સરોવર હતી
દિલમાનું સૌન્દર્ય અંગોમા વહે
ને અન્તરિક્ષમાં આડુ-આડુ ઉડી જાય
એમ પછી જળ ઓસર્યાં
ને ન્હાનકડાં સરોવર રહ્યાં
દિલ, વૂલર ને માનસબલ,
ગગાબલ, અછબલ ને કૌન્સાનાગ
કાશ્મીર સરોવરની લોમ છે
ઉંડા અનન્ત જલભર્યાં વાદળરંગી

ત્હારે દેહે છે આંખડીઓનાં સરોવર:
એવી છે કાશ્મીરની સરોવર આંખડીઓ.
મંહી દેવભાવ ભર્યા છે,
તીરે દેવ ઉતરે છે જલ પીવા.
પી, તું પે પી એ દેવોનાં અમૃત.

[દિલ સરોવરનાં જલ લે, પોતાને ને સરોવરસુન્દરીને આ પહેરી અભિષેક કરે છે. બાદશાહ બંસીનાદ કરે છે, ને સરોવરની પાળે પાળે, રમતીરે પ્રેમકમળ શો, પધારે છે પ્રાણવિનિમય થયેલા શી સરોવરસુન્દરી દર્શનમુગ્ધ જડવત્ ઊભે છે.]

ફકીરબાદશાહ : દીવો દીવાને પ્રગટાવે એમ
સરોવરસુન્દરીએ જગાડયાં આજ
સંસારના સન્તાયેલા સ્મરણો.
પાછી ઉગી મ્હારી પૂર્ણિમા
એ એક જાણતી, એ એક જ,
કે પ્રેમ એટલે શું ?
સરોવરસુન્દરી તો પડછાયો છે
પ્રેમનો, સૌન્દર્યનો, રસિકતાનો ·
સાચ્ચો-સાચ્ચો, પણ પડછાયો
એના લોચનમાં પ્રેમછાયડી છે .
એના બોલડામાં પ્રેમપરિમલ છે ,
એના અંગઅંગમાં પ્રેમપ્રકાશ છે
એને યે પ્રેમે જ ઘડેલી છે
કુદરતના એ સનાતન વારસ !
ત્હારો પ્રેમ ને ત્હારાં પ્રેમી

પ્રારબ્ધનાં પાંદડાંની પાછળ છે.

(હિંદ સરોવર બોલતું હોય એમ સરોવરસુન્દરી ઓલિનની ગાતા માટે છે.)

મ્હારે જાવું પેલે પાર
હરે માઝીડા ! હોડી હંકાર
મ્હારે જાવું પેલે પાર

(વાંસળી વગાડતા ફકીરબાદશાહ, મેઘખંડ શા ડોલન્તા, ફૂલોના લતામણ્ડપોમાં અદૃશ્ય થાય છે. એમની પાછળની નિર્જનતા બે પરિમલોથી મઘમઘી રહે છે.)

સરોવરસુન્દરી: જમણે હરિ મથુરા નગરી,
ડાબે ગોકુળ ગામ
આ આરે મ્હારી દેહ ઉભી છે
ત્હાં છે આતમગામ
મ્હારે જાવું પેલે પાર

આભનો સાગર જગજગ ભરિયો,
માંહી સૂરજ ને સોમ,
આ આરે છે ધરતીની ભેખડ,
ત્હાં છે ચેતનભોમ
મ્હારે જાવું પેલે પાર

(બાદશાહી કિશ્તીમાંથી જહાંગીર આવે છે)

પરિમલોની એ પગલી !
સ્વર્ગચારિણી શો ભાગ્યસંયોગ !—

(સરોવરસુન્દરી સચેત થાય છે.)

સરોવરસુન્દરીઃ ફકીરબાદશાહે પ્રેમઘેલા જ છે સ્તો.
શું સંસારી, કે શું સંન્યાસીઃ
સારૂં જગત પ્રેમહિન્ડોલે ઝૂલે છે.

(જલતીરે જાય છે. એક કમળ તોડી પાંખો નાંખે છે. કમળપાંદડી શા પાય જલમાં ધોઇ, ગરૂડ ઉપર લક્ષ્મીજી વિરાજે એમ, આસ્માનની પેલી પારના વિચારો વિચારતી સરોવરસુન્દરી કિસ્તીમાં વિરાજે છે. દિવ્ય સરોવરનાં કમળોની ભુલભુલામણીના જલમાર્ગોમાં કિશ્તી સંચરે છે.

જતી ફૂલછાબની પાછળ પાછળ સુગન્ધલહરીઓ રમે એમ જગત્‌સૌન્દર્યના સારવતી જતી કિશ્તી પાછળ પાછળ ગીતલહરીઓ ઉછળી રહે છે.)

દલકી હેલે આયુષ્ય ઉછળે,
જગના વાય સમીર;
આ આરે મ્હારી આશાની કુંજો,
ત્ય્હાં છે પ્રેમમન્દિરઃ
મ્હારે જાવું પેલે પાર.

હવે માછીડા ! હોડી હંકાર, મ્હારે જાવું પેલે પાર.

પ્રવેશ પાંચમો

ભયંકર મન્દવાડ ને ડગમગતી નૌકા

(રાજમહેલમાના ખાસ ગાહના સુવર્ણકુમ્ભ ામાની દીપમાળ ઠોલવી નાખેલી છે, ને મૃત્યુના પડછાયા જેવુ અન્ધારુ અઘોર ઢોળાયેલુ છે અઘોરીઓ જેવા ગ્લાન ઉજાગરાનુ ામણના ભણકારા સરિખુ તોરણ ઝાઝુ ટેય છે બાદશાહ જહાંગીરને વારેઘડીએ દમની ખાંસી ચ્હડે છે, આવરે આવરે ઉઠતી થાય છે મધરાત ગ ાયમી જઃ છે

મેઘમાથી વીજળી ઝબકે એમ અન્ધકારમાથી રાત્રીના આછા પોશાકમા નૂરજહાન પધારે છે)

નૂરજહાન : અફસના બૂઝાયેલા દીવડા પેઠમ
પડી છે આ માનવીની દીવીઓ
ઝુમ્મરો યે ઠારી નાખેલા છેઃ
જોજો કોઈ પતંગમો પેપે નહિ
શાયદા ! ઝગમગ દીપમાળા પાડી
શાહહકીમને તેડવા તો મોકલ્યા છે ને ?

શાયદા : જી હાંઃ આ શાહના ટેહ
શાહહકીમ રૂહઅલ્લાહને

(સોનારૂપાની અનેકશિખ દીવીઓમા દાસીઓ દીપમાળ પ્રગટાવે છે શરાબના નિશામા નિમગ્ન પોતી બાદશાહી મહેલ દર્શન દે છે)

નૂરજહાન : (જહાંગીર કને જઇ આત્માની ઝાળનો નિશ્વાસ નાંખીને)
આ દશા જગતના બાદશાહની ?

(નીચે બેસી મ્હોં લૂવે છે, લીંબુનું પાણી પાય છે, ચોકખામાં સૂવાડે છે, માથે ગુલાબજળ સીંચે છે—માતૃકૃત્ય કરે છે. અન્ય નિરાબાઝોને નિરખીને)

ઓ ભૂલકણાઓ ! કાં ભોળવો છો
મ્હારા ભોળા બાદશાહને ?
એને ઉંધાડ્યે ત્હમારાં ભાગ્ય ઉંઘશે.

(નીતરતા ડ્હાપણ સમી શ્વેત ન્હાડીવન્તા તસ્બીહ ફેરવતા ફેરવતા ઊંડી ને ઝીણી નજરાળા શાહહકીમ રૂહઅલ્લાહ પધારે છે.)

તસ્દી દીધી છે, શાહહકીમજી !
એ નો એ જ આવ્યો છે
મુગલાઈનો સનાતન સન્દવાડ.
દમ પણ ચ્હડ્યો છે ;
ઉલટી પણ છે સંગાથે.
હકીમ રુકનાએ ને રાજા શાલીવાહને
હાથ ધોઇ નાંખ્યા બાદશાહી હુકમાનીના.

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : હૈયું પત્થરનું હોય તો
ઉલટી અવળી નથી દમરોગીને :
શ્વાસોચ્છ્વાસનો માર્ગ ન રૂંધાય તો.
શુકરગુઝારી કરો, બાદશાહબેગમ !
રાજમહેલમાંથી પોણી શરાબી
ઠાલવી આપે ઢોળી દીધી :

એકવીસથી પાંચ પ્યાલે ઉતાર્યા શાહને.
રાજમહેલમાંથી ઢોળાઇ ગયો,
ખાસો-આમમાં એ રેલાયો શરાબ.
શયદા ! લે આ ગોળીઓ :
નિશાનીંદરતાઓને એક-એક આપ,
ને ઉતાર એ ઝેરનાં સ્વપ્નાં.
શહેનશાહને દમ ને ઉલટી છે :
શાહને આ પડીકી પાવ, શાહબાન્ !
હમણાં-હમણાં નીશાઉતારના હકીમો
ગામણા થયા છે દેહલીમાં.

(રતનપ્યાલામા પડીકી ઘોળીને ગાહબાનૂ સ્વહસ્તે બાદશાહને પાય છે. થોડીક વારે જહાંગીરશાહની ઉલટી વિરામે છે. એક પછી એક એમ અન્તરાયે અન્તરાયે નિરાંઆંતોની આંખો ઉઘડે છે; ઓસરી ગયેલી અક્કલની વેગ પાછી આવે છે; પોશાક ઠીકઠાક કરે છે; ગન્દવાડ ધૂવે છે, ઠકવાના હોશ આવ્યે ઉઠી, શરમિન્દગીગા-ઝૂકલાં ઝાડ જેવાં-ગિર ઝૂકાવી, આપે જઈ ઉભે છે.)

નૂરજહાન : શાહહકીમ ! અફીણ કેવું ?

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : કેફ માત્ર બૂરો છે:
અક્કલના દીવા હોલવે,
માનવીનું માનવીપણું હરી લે,
મનુષ્યનો હેવાન સરજે.
પણ દારૂ મારે, અફીણ જીવાડે.
બાદશાહની લાંબી બીમારી છે
તેથી ઘેન હજી નથી ઉતર્યું.

શરાબની બેફામીમાં બેહોશ છે.
નૂરજહાન : આ વેળાનો બાદશાહી મન્દવાડ
લાંબો ને ભયંકર છે.
ને એ મન્દવાડના સમાચારથી
સારી સલ્તનત ડોલી ઉઠી છે:
અસ્થિર સાગરમાં જહાજ ડોલે એમ.
હકીમ રૂહઅલ્લાહ : દરિયાવમાં યે ઋતુઓ હોય છે ને
તોફાનના પવનોની ?
નૂરજહાન : મુગલ સલ્તનતના મહાસાગરમાં યે
તોફાનની ઋતુ બેઠી છે.
માતા અસ્મત બાનૂ બેહસ્તનશીન થઈ;
અચ્યાઝ બાપૂને યે બોલાવી લીધા—
હકીમ રૂહઅલ્લાહ : ને દેહ્લીને આંબે મ્હોરેલી
દાનેશમન્દી ઉતારી સાથે હરી ગયા.
નિમકહલાલી ને દૂરઅન્દેશીની,
સુજનતા ને સંસ્કારિતાની ગોયા મૂર્તિ હતા.
બેહસ્તમાં યે કલ્યાણ હજો!
સુખી કર્યાં, તેમ સુખી થજો!
નૂરજહાન : સાત રૂપાનો રોઝો ચણાવીશું.—
હકીમ રૂહઅલ્લાહ : આથમી નથી ગયા હજી, શાહબાનૂ !
જગતના સોનારૂપાના મોહ.
તોડશે, ફોડશે, લૂંટી જશે કો
પવિત્ર ધામની યે એ રૂપાપાટો.
નૂરજહાન : ત્હારે આરસમાં ફૂલવેલી માંડિયે તો ?

પત્થરહૈયે કુદરત સ્થાપીશું
વઝીર ખાન આઝમ હજી નવા છે —

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : વડવાઇમાંથી વડલો ફાલે છે ને ?

નૂરજહાન : દરમિયાન, ઓ સુલેમાનના અવતાર !
જહાંગીરશાહનો રક્ષણહાર કોણ ?
ઝમાનાના લુકમાનને
નબ્ઝ પઢાવવા નહિ પટે
સમાચાર આવ્યા છે દૂર-દૂરના
દુર્ભાગ્યમરત્યા શાહજાદા ખુશરૂશાહ
બુરહાનપુરના બન્દીખાનામા ગુજર્યા
શાહજાદા શાહજહાનની નિગેહબાનીમા હતા.
હદ લીધી'તી, ન્હોતા જતા શાહજહાન
દક્ષિણદેશ જાવા ખુશરૂશાહના વિના
બાદશાહી બહાદુરોએ કિશ્તવાર જીત્યુ ,
પણ પિસ્તાલીસ દિનના ઘેરા પછી
ઇરાનીઓએ કન્દહાર લીધુ છે
કાબુલના વાઘોએ બળવો કીધો છે
શાહજહાનને શાહી ફરમાન ભેજ્યુ
કન્દહાર પાછુ સર કરવાને
શાહજહાન શાહજાદા નથી જતા ત્યા
એમના આતશી દિલચમનમા
આશંકાએ એવા પાડ્યા છે કે
બાદશાહના ભયંકર મન્દવાડપ્રસંગે

ડાહ્યાને દેશવટે કહાડે છે.
સુલતાન પરવીઝ ઉડતા આવ્યા,
જાણે મુગટ પ્હેરૂં, સિંહાસન શોભાવું.
બાદશાહ છે બીમારીની રાજશય્યામાં.
શાહહકીમ! સહુ દુર્ભાગ્ય વાંચે છે
બાદશાહનું ને બાદશાહખાનૂનું :
આપ તો સૌભાગ્ય ઉચ્ચારશો ને?
આસ્માનની સાક્ષીએ બાધા લઉં છું :
આરોગ્ય ઓઢી ઉઠશે બાદશાહ ત્ય્હારે
સારી સલ્તનતના ફકીરોને જમાડીશ.

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : બીમારી તો ભારે છે
બાદશાહની ને બાદશાહતની:
છતાં, શાહબાનૂ! ઇનશાહ અલ્લાહ,
આપનાં સૌભાગ્ય જ ઉઘડશે.

(બાદશાહી નિશાબાજીના હિન્દુ મુસલમીન ખ્રીસ્તી ગોલિયા ઉભા છે ત્હેમની સમીપે શાહબાનૂ સંચરે છે)

નૂરજહાન : ત્હમે દોસ્તો છો કે દુશ્મનો
બાદશાહના ને બાદશાહતના?
(સહુ અનુત્તર ઉભે છે.)
અયિ બિરાદરાને ઇસ્લામ!
દીને મોહમ્મદીના અનુયાયી છો ને?
ઇસ્લામમાં શરાબ મના વાર છે?
હઝરત પયગમ્બર સાહિબે
શો ઉચ્ચાર્યો છે ખુદાઈ પયગામ?

કુરાને શરીફના શા છે ઇશ્વરી બોલ?
અય સનાતન ભારતના રાજપુત્રો !
વેદધર્મના ત્હમે ધર્મસ્થંભ છો.
આ તો યજ્ઞ માંડ્યો હશે
હોશિયારી ને અક્કલની બરબાદીનો.
ને બ્રહ્મદર્શનને કાજે
બ્રહ્મવલ્લી પીધી હશેઃ નહીં?–
પ્રસ્વામી યુગના આ બ્રાહ્મણોએ ?
વેદમાં સુરા પીવાની છે, કે સોમ ?
સમજી લ્યો, ઓ શાણાઓ !
સોમ તે સુરા નથી.
સુરા અસુરો પીતા,
સોમવલ્લી બ્રાહ્મણો ઉજવતા.
અય ઇંગ્લિશખાન કપ્તાનજી હોકિન્સ !
શીરાઝી શરાબ દીઠી જ ન્હોતી કદી ?
આરમીનિયન્ શું મયબાઝી
કાંઈ ઓછી-અધૂરી પડી ?
કે પીઓ તે પ્યાલા બક્ષીસ મળે છે
એટલે રતનપ્યાલાઓમાં મનડાં મોહ્યાં ?
ઓ ખાન ! અમીરો ! ઉમરાવો ! રાજવીઓ !
સલ્તનતના સહુ સ્થંભો છો.
નિશાબાઝીથી ડોલો છો નાગફણા સમાઃ
ઝેરનીતરતા ને ઘેનઝૂકન્તા.
મદડોલન્તા માતંગ ઉપર ડોઈ

અંબાડી માંડશો ત્હમારી ?
બાદશાહતના ત્હમે માતંગ છોઃ
બાદશાહતની અંબાડી ત્હમારે શિરે છે.
લાયક રહેજો બાદશાહતના હોદ્દા ઝીલવાને.
અસુર છો ? કે દેવ છો ? કે માનવી ?
શરાબ પીશો ? અમૃત પીશો ? કે શરબત ?

(કુરનસ કરીને શરાબમહેલી શરમાતી શરમાતી વિદાય લે છે. પ્હેલું જહાંગીરશાહને કાંઇક કળ વળે છે.)

જહાંગીર : (શાહહકીમને પેખીને)
અઝ મરે બાલીને મન
બરખીઝ, અય નાદાન તબીબ !
દર્દમન્દે ઇશ્કરા
દારૂ બ જુઝ દીદાર નીસ્ત.

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : પૃથ્વીપરનો ચન્દ્રમા સન્મુખ છે :
ઝબખાયો છે મન્દવાડના ગ્રહણથી.

જહાંગીર : ચન્દ્ર ! ત્હારી ચન્દ્રીને શું કહું ?
આત્મબહલાવન્ત એ રાતી નથી.

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : ગુલગુલે ગુલઝાર પીને ખીલતી
સુન્દરીની સુરખિ શું રાતી નથી ?

(શાહબેગમને મુખડે લજ્જાની ગુલપાખડીઓ ઉઘડે છે. જહાંગીરશાહ શાહબેગમ ભણી જૂવે છેઃ બેઠા થાય છે.)

જહાંગીર : નૂર ! ત્હને ચિન્તા થતી હતી ?

નૂરજહાન : મ્હારૂં જીવન ઉડી જતું હોય
ત્ય્હારે યે ન થાય ચિન્તા ?
બાદશાહતનું સૌભાગ્ય આથમવા બેસે—

હકીમ રૂહઅલ્લાહ } સલ્તનતના સૌભાગ્યના સૂર્યની
સન્ધ્યા નથી પડી—હજી નહિ પડે.
બાદશાહબેગમ ! શોચશો મા.

જહાંગીર : (દમ ઘૂંટતો ઘૂંટતો)
નાહક ચિન્તાની હું યે ના કહું છું.
પોપટડીની પાંખ ફડફડે
એવી ફડફડે છે એની હૈયાપાંખ.

નૂરજહાન : મહાસાગરમાં તોફાન ફૂંકે,
મહામોજ ઉછળતા આવે,
જહાજ ડગમગ ડોલી રહે :
ત્ય્હારે ય ન થાય ચિન્તા ?
પણ હવે ના નહિ કહું, મ્હારા બાદશાહ !
ને નહિ ખોલું નસીહતનાં દફતર.
સ્વહસ્તે પાઇશ શરાબની પ્યાલી.

જહાંગીર : ના–ના, નહિ, ઓ સૌન્દર્યની દેવિ !
ત્હારે હાથે તો અમૃત શોભે,
શરાબ ન શોભે, શાહબાનૂ !

નૂરજહાન મ્હારો જહાંગીર પીવા માગે
તે સહુ શોભે મ્હારે હાથ.
શરાબ તો શાહને રામરંગી છે ને ?
હવેથી નૂરજહાન પાશે જહાંગીરને શરાબ

જહાંગીર : તો સોગન્દ છે બન્ને નયનોના,
સોગન્દ છે શાહી સલ્તનતના,
સોગન્દ છે કુરાને શરીફના
કે હવેથી હું યે પીશ
બાદશાહખાનૂ પાશે એટલા જ પ્યાલા.
હરામ છે સાકીના હાથનો શરાબ.
સૌન્દર્યનાં દેવી પાશે
તે શરાબે સુન્દરતા બનશે.
શાહબાપૂના ઓગણત્રીસમા શાહી વર્ષમાં
પ્હેલ્લો પ્યાલો નોકરે પાયો હતો
શિકારગાહનો થાક ઉતારવાને.
આજે ઉતારૂં છું ઝીન્દગીનાં જીવન.

નૂરજહાન: નૂરે ચશ્મ ! ઓ પ્રેમના પ્રભુજી મ્હારા !—

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : ડહાપણનાં ન્હોતાં માન્યાં,
પણ પ્રેમનાં વચન પરમાણ્યાં પાદશાહે.
ઓ પ્રેમ ! કેટકેટલાં કરાવે છે તું પુણ્ય,
ને કેટકેટલાં કરાવે છે તુ પાપ ?

(એક સાદણીસરદાર આવે છે. ઝમીનબોસી કરીને સન્દેશનો કાગળ ચરણે ધરે છે)

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : ઝરૂરી છે ? સરદાર નાહિબ !

સરદાર : ધોળપુરમાં ધિંગાણું થયું છે,
ને ઉઘડી છે બળવાની સમશેર.
શાહઝાદા શાહજહાન કન્દહાર : સિધાવ્યા ;

સોનગંગાને તીરે છાવણી માંડી છે;
ને ખેડ્યો છે બાદશાહી ઝુંડો.
જોધાણુનાથ ગજસિંહ હાથી શા ઘૂમ્યા.
બંગાળ ઉપર ઉતર્યાં બળવાનાં પૂર;
ગૌડબંગાળ ઉગાર્યાં શાહબાનૂના બિરાદરે.
શાહઝાદા પોતાને બાદશાહ કહાવે છે.

જહાંગીર : તખ્તને માન્યું'તું ગુલાબની પથારી :
મંહીથી વાગે છે કાંટાઓના ડંખ.
—શાહજહાને બળવો કીધો ત્ય્હારે ?

(સાંઢણીસરદાર શિર ઝુકાવી અનુત્તર રહે છે.)

(દમની ખાંસીથી ખોખરાતાં ખોખરાતાં)

મહાબતને મોકલો શાહજહાનની સ્હામે.
શહરિયારને મોકલો કાબુલકન્દહાર
રૂસ્તમખાન રતનરોળની સંગાથે.
શાહજહાનની ઉત્તર હિન્દમાંની જાગીરો
જપ્ત કરો, શાહઝાદા શહરિયારને આપો:
હિસારની યુવરાજપદની જાગીર સુદ્ધાં.
બાદશાહબેગમનાં સહીસિક્કાનાં
પાઠવજો બાદશાહી ફરમાન.

નૂરજહાન : ને લાડિલો—શહરિયારનો લગ્નોત્સવે
કન્દહારથી પાછા વળ્યે રાખીશું.

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : જહાંપનાહે આરોગ્યતખ્તે વિરાજશે ત્ય્હાં.
ને નૌશા યે જગસોહન્ના મલપશે

ચન્દનીચોકની સુન્દરીઓનાં નયનોમાં.
શાહખાનૂ ! ત્હારી શાદબખ્તી છે.

જહાંગીર. બેહસ્તના યે દરવાજા હજી દૂર છે.
શાહહકીમ ! આ વિરાજે, અંહી,
મ્હારૂં દુનિયા ઉપરનું બેહસ્ત.
જગત્‌શાણાઓ ભાખી ગયા છે કે
બાદશાહોના દુશ્મનનાં દળ
ત્હેમના વાળનાં વનમાંથી સાંપડશે.

હકીમ રૂહઅલ્લાહ : કલ્યાણ કરે છે, ત્હેનું કલ્યાણ થશે સદા.

(કુરનસ કરી શાહહકીમ ને સાંઢણીસરદાર જાય છે.)

જહાંગીર : નૂર ! ઇદના ચાંદને કેટલા રોઝ છે ?

નૂરજહાન : આપનાં ને મ્હારાં નયનો જેટલા.
જૂવો, જૂવો : આ પેખાય,
આભને આરે, પ્રભુની અંગુલિ શો

હિલાલે ઈદ બર અવજે
ફલક હુવેયદા શુદ

જહાંગીર : (મસ્તીના તેજથી આંખડી નચાવીને)
કિલીદે મયકદા
ગુમગશ્તે બુદ, પયદા શુદ.

નૂરજહાન : (જહાંગીરશાહના મસ્તકમુકુટને હૈયાને સિંહાસને લઈને
ઘેલાં શાં કહાડે છે ? મ્હારા બાદશાહ !

પ્રવેશ છઠ્ઠો

બાદશાહી ઝરૂખે

(બાદશાહી ઝરૂખે આજે બાદશાહબેગમ દર્શન દેવાના છે તેથી એ ઝરૂખા નીચે શાહબાનૂના દર્શનને કાજે ખાસોઆમની હજારોની મેદિની જામી છે – જાણે દેહ્લીનગરી ખાલી થઇ ગઈ હોયને ! ભયંકર મન્દવાડ પછી બાદશાહના પણ પ્રથમ દર્શન છે આજ. રૂપાના કઠેરાવાળા આરસચોતરે ઉમરાવો ઉભા છે. બાદશાહી ઝરૂખા નીચે બન્ને બાજૂએ સોનારૂપાની સાંકળે સિંહ ને સિંહણ બાંધેલા છે)

પહેલો ઉમરાવ : મધ્યાહ્ન તપે છે અત્ય્હારે
સુન્દરીઓના સૂર્યનો

બીજો ઉમરાવ: ખામોશ, બિરાદર ! હોઠે ન ઉચ્ચારશો
વાયુ વાત લઇ જશે,
ને જલ્લાદ જીભ લઇ જશે,

ત્રીજો ઉમરાવ: શાહબેગમ સિંહાસને પધાર્યાં
ત્ય્હારથી એ દિવસો આથમ્યા
શહેનશાહની સિતમગુઝારીના
પણ ઇસ્લામનો પડદો યે તજશે ?
આજથી તો દર્શન દેશે ઝરૂખે

પહેલો ઉમરાવ : નાહક વધારે છે વિરોધીઓને

બીજો ઉમરાવ : સાહિબકિરાન અમીર તૈમૂરજંગના ઝમાનામાં
મુગલાઈની મજલિસોને સુન્દરીઓ મોહવતી.

ત્રીજો ઉમરાવ: એક શાહઝાદા શાહજહાનને
શાહુબાન્ જીતતાં નથી.
બીજો ઉમરાવ: શાહજહાંને બળવાથી ક્યહાં પરવારે છે ?
ત્રીજો ઉમરાવ: શાહજહાંને હવે થાક્યા છે.
બંગાળની જળઝાડીઓ છોડી;
સરદાર મલીક અંબરે ન સંઘર્યા;
તૈલંગમાં ભમી-ભમીને
પૂર્વસાગરને કિનારે રહડ્યા,
રામસેતુમાં ન્હાઇ-ન્હાઇને
પ્રકાશ પ્રગટ્યો ભાસે છે ડહાપણનો.
પહેલો ઉમરાવ: એનો રૂઆબ જ ઓર છે,
હાર્યા-હારેલા શાહઝાદા શાહજહાનનો.

(લોકમેદિનીમાં એક ગંધેસ્વારની સ્વારી પધારે છે. પાછળ બાલસ્થ કાંકરા ઉછાળતો આવે છે.)

લોકસંઘ : સરહિન્દનો સૂબો ! શરમ ! શરમ !
લોકનાં લોહી પીવાના એ હરખાસ્તુ !
ત્હેને શરમ હો !
પહેલો ઉમરાવ: બાદશાહ ફરમાવતા'તા શૂળી :
શાહુબાનૂએ ફરમાવી ગંધેસ્વારી.
ત્રીજો ઉમરાવ: વાંચીને એનો ભાગ્યલેખ.
આબરૂ મૂઈ, ને જીવ ઉગર્યો.
બીજો ઉમરાવ: સરહિન્દ તેહસિલનો એ તેહસિલદાર.
ઉપરાઉપરી બાદશાહને કહેતો,

વારે-તહેવારે પરવાનગી માગતો
કે હિન્દુના કર ખમણા ઉઘરાવુ,
મહેસૂલ ચોગણું આણી આપું
જાણે લોક તે ઝાડ છે,
ને ફળે-ફૂલે છે છ યે ઋતુઓમાં

ત્રીજો ઉમરાવ: પણ દયા ડાકણને નહિ ખાય ?
અસ્તનતના વજણન્દોને
દયા ઢીલા નહિ પાડે ?

પહેલો ઉમરાવ શાહબાનૂના ન્યારા છે મનોરથો.
બાદશાહબેગમ તો ઉચ્ચારે છે કે
જહાંગીરશાહ જહાનના ન્યાયમૂર્તિ છે,
નૂરજહાન જહાનની કરુણાપ્રતિમા છે
શાહોના શાહ અકબરશાહની પેઠે,
શહેનશાહબાનૂ યે મ્હગ્નજે છે કે
સાચ્ચી ઉદારતા શહેનશાહનનું મગફૂન છે

ત્રીજો ઉમરાવ સળક્યા હો સોનારૂપાના પડદા
લટકતી મણિમાળામાંથી,
જૂવો, મણિમૂર્તિઓ પધારે

બીજો ઉમરાવ આસ્માનની અટારીએ જાણે
બે સૂરજ ઉગ્યા આજ,
એવા શોભે છે બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ
બાદશાહી ઝરૂખાની કાંગરીકોરે

(બાદશાહી હાથી । બાજે છે રત્નપરોવી સોનારૂપાની ઝાલી-
ઓના, ઝરૂખાના અન્તર્દ્વારના પડદા સરેલાઈ મહીંથી રત્નમૂર્તિઓ સમા
`

બાદશાહ જહાંગીર ને બાદશાહબેગમ નૂરજહાન, જાણે પરીદેશનાં રાજરાણી અન્તરિક્ષેથી ઉતરતાં હોય એવાં, બાદશાહી ઝરૂખામાં પધારે છે. ચન્દ્રમાંથી ચન્દ્રબિન્દુ નીઝરે એવાં અતિ ઝીણાં મોતી ને મણિઓના અછાબાનો ચન્દનીગૂંથ્યો બૂરખો નૂરજહાનના ચન્દ્રવદને આચ્છાદાયેલો છે.

ઉમરાવો કુરનસ કરે છે; લોકસાગરમાં ભરતી ડોલે છે; લોકસંઘમાંથી કેટલાક ઘૂંટણિયે પડી દર્શનવન્દના કરે છે.

શાહનૌબત વગાડતો હાથીનો નિશાનડંકો આવે છે.)

નૂરજહાન : આલમના બાદશાહને નમન નમે છે
જગતના હાથીઓ :
નરલોકના ને પશુલોકના.
આરોગ્યને સિંહાસને પધાર્યે
શાહબખ્તી ઈચ્છે છે બાદશાહની.

(આગલ્યા પગ ગોઠણિયે ટાળી સૂંઢદંડ આભે ઉછાળી શાહદંપતીને સલામી ભરી મેઘમાળા સરિખડો પાચસો હાથીઓનો સંઘ સિધાવે છે.)

લોકસંઘ : જય સૂર્યનો ને ચન્દ્રનો.

(લોકગર્જનાથી ગગન ગાજે છે, દૂરદૂરની જમનાની કુંજોમાં નીંદરતા પંખી જાગે છે.)

નૂરજહાન : સલ્તનતનો લોકસંઘે સ્હમજ્યું છે.
સ્હમજે છે કે બાદશાહ સૂર્ય છે,
બાદશાહબેગમ ચન્દ્ર છે :
સૂર્યપ્રભાથી ચન્દ્ર પ્રકાશે છે.

જહાંગીર : જગત્સ્વામી જહાંગીરશાહનાં યશોગાન
જગતકવિતામાં તો ગવાશે
નૂરજહાનના સ્વામી તરીકે.
નૂરજહાનના સૌન્દર્યનૂરથી
જહાંગીરશાહ ઝળકે છે આજ
ને ઝળહળશે ઇતિહાસમાં યે.
તું મ્હારી અમૃતકટોરી :
ઝમાનાને ય અમર કરે છે.

નૂરજહાન : એ અજબ જાદૂ કરનારો છે
જહાંગીરનો જાદૂગારો રાજદંડ.
રણવગડે રઝળતું મૂકાયેલું રત્ન
ઓળખ્યું, પારખ્યું, જડ્યું બાદશાહે,
સ્થાપ્યું બાદશાહી ઝરૂખાને તખ્તે,
ને કરાવ્યાં લોકસંઘને એ રાજદર્શન.
શા શા કાંટા જહાંગીરને નથી વાગ્યા
નૂરજહાનની નૂરપુષ્પો વીણતાં વીણતાં ?

જહાંગીર : ચન્દ્રકિરણોથી વીંધાવું હોય
તો આવજે, ઓ મુસાફર! ચન્દનીમાં.
સો-સો કાંટાઓ વાગવાના ને ખમવાના
એક ગુલે ગુલશનના ચૂંટનારને.
જો, નૂર! જો : જો પ્હેલું, પાછળ;
લહરીએ લહરાતો જમનાનો જળપટ.
ઇતિહાસના મહાસાગરમાં
ત્હારું નામ લેઇને સંચરે છે :

સ્થાપશે તુજને, ઓ સૌન્દર્યમૂર્તિ !
આ યુગની સુન્દરીઓને સિંહાસને.
ત્રિકાળમાં જમનાજલ ઉચ્ચારશે કે
જમનાતીરે જીવી ગયાં
સારસડાં સરિખડાં બે રસજોડલાં :
પ્રાચીનમાં રાધિકાજી ને શ્રી કૃષ્ણ,
અર્વાચીનમાં નૂરજહાન ને જહાંગીર.

નૂરજહાન. એક હોડલામાં બે બેસી
જઈશું આપણે કાલના સાગરમાં :
સંગાથે સંગાથે, તરતાં કે ડૂબતાં.
પ્રેમપંખીની આપણે તો બે પાંખો.

(ડહાપણને ને જ્ઞાનને ગંભીર પગલે ખાન આઝમ આવે છે, કુરનસ બજાવી ઉભે છે.)

શા સન્દેશ છે ? ખાન આઝમ !

જહાંગીર : એમના તો શુભના જ હોય સન્દેશ.

ખાન આઝમ : જગત સૂર્યતેજથી તેજવન્તું છે,
સલ્તનત બાદશાહના તેજથી તેજસ્વિની છે.
નદીઓનાં નીર પર્વતરાજમાંથી છે :
મ્હારામાંનું શુભ બાદશાહદીધું છે.
જેધાણનાથ સવાઇ રાજા દેવ થયા.
નર્મદાતીરે મન્ત્રસ્થંભ માંડ્યો,
ને નવકોટીનો તનુજ નર્મદા ઓળંગે તો
કપરા શાપ ભણ્યા.

શાહજહાનનો સન્દેશ છે, જહાંપનાહ!
અબ્બાજાનને ચરણવન્દના કહાવી છે.
દક્ષિણની ડુંગરમાળમાંથી તેલંગ,
પશ્ચિમઘાટને સાગરકાંઠે ભમતાં ભમતાં
બંગાળનાં નદ ને સરોવરઘટાઓમાં:
લગામતોડ્યા વછેરા સમોવડા
શાહજાદા શાહજહાન હવે
થાક્યા છે, નમ્યા છે.

જહાંગીર: મુગલાઈનો વેલો જ છે એવો.
ચગતાઈ વંશના શાહજાદાઓને
લગામનાં બન્ધન ન હોય.
અય અલ્લના ઉગતા છોડ!
ઘોડાને લગામ સ્હેલી જાણી છે
કે સ્હેજે મુગલાઈના શાહજાદાને?

નૂરજહાન: બહુ ચરણવન્દનાઓ આવી ગઈ.
નમવાની નિશાની કાંઈ? ખાન આઝમ!

ખાન આઝમ: હા, બાદશાહબેગમ! નિશાની ભેટ છે:
ચારે શાહજાદાઓનાં પાઠવ્યાં છે બાન
બાદશાહી રજા છે? રજૂ કરૂં?

જહાંગીર: લાવો–લાવો મ્હારી આંખોનાં કિરણોને,
મ્હારા સિંહાસનના બાલ સિંહોને.

(કુરનસ કરી ખાન આઝમ બહાર જાય છે; પ્રફુલ્લેલા સ્ફટિક સરિખડા ચારે શાહજાદાઓને તેડી લાવી પેશ કરે છે. બાદશાહની ને

બાદશાહબાનૂની શાહજાદાઓ ચરણવન્દના લે છે, આદર પામે ગોદમાં ભરાય છે.)

નૂરજહાન : શાહજાદાઓ તો જાણે રૂપરૂપના મણિ!
સન્ધ્યાની શાહી તરુણીહના
જાણે હીરા ને માણેક, શની ને પોખરાજ!
જહાંગીર : ડહાપણના દરિયાવ ખાન આઝમ !
હમે મળવા સરજ્યા નથી હવે,
બાદશાહ ને શાહજાદા શાહજહાન.
ખાન આઝમ : એટલું ઓછું ન આણો જહાંપનાહ.
કિસ્મતની કમાન કાલે વળે કદમબોસીમાં.
નૂરજહાન : શાહજહાનને કહાવજો, ખાન આઝમ!
બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ
ચરણવન્દના સ્વીકારે છે, આશિષ કહાવે છે.

(ચારે ય શાહજાદાઓને પંપાળવાં પંપાળતાં)

દાદાજાનની સંગાથે, શાહજાદાઓ !
પધારશોને કાશ્મીરની કુંજોમાં ?
ત્હમારા જેવજેવડી ત્ય્હાં
કમળપૂતળીઓ રચાવીને પરણાવીશું.
ઓરંગઝેબ : હું આવીશ, અમ્મીજાન !
ને પરણીશ કમળપૂતળીને.
પણ ઇસ્લામમાં પૂતળીને પરણાય ?
જહાંગીર : ખાન આઝમ ! કાશ્મીરની તૈયારી રાખજો.

લોહરગઢના ખ્વાબગાહ મહેલમાં
બે રાત્રિ સ્વપ્નાં લોગવી વિચરશું
પછી પૃથ્વી ઉપરની સ્વર્ગકુંજોમાં.

ખાન આઝમ : ગુરુ અર્જુન સાહેબને
લાવ્યા છે લાહોરથી.

જહાંગીર : એમનો યે આજે ઈનસાફ ?—

ખાન આઝમ : ધર્મગુરુ છે, શિષ્યોના શિરછત્ર છે ;
ન્યાયધ્વજી બાદશાહ ન્યાયાસને વિરાજે
તો ન્યાયતુલા સમતોલ રહે
દંડના તનખા ભરવાની ના પાડે છે.

(તેજ જેવાં શ્વેત વસ્ત્રો ધારણ કરેલા કેવળ ગુરુ શીખગુરુ અર્જુન સાહેબ આંખડીમાં ગગનમંડળ માપતા આવે છે.)

જહાંગીર : નમસ્કાર, ગુરુ સાહેબ !

ગુરુ અર્જુન : સત્ શ્રી અકલ, શહેનશાહ !

જહાંગીર : દંડ ભરવાની ના પાડો છો ? ગુરુ સાહેબ !

ગુરુ અર્જુન : બાદશાહોના ખઝાના ભરવાને
અમ ગરીબો કને તનખા ક્યહાંથી ?

જહાંગીર : ગુરુ છો, સન્ત છો, ધર્માચાર્ય છો :
બાદશાહના દુશ્મનને દેવા તનખા છે,
બાદશાહને દેવા તનખા નથી : એ શું ?

ગુરુ અર્જુન : દુશ્મન કે મિત્ર, રંક કે રાય,
હિન્દુ કે મુસલમીન :
સહુ સરખા છે સત શ્રી અકલને.

વર્ણ ને જાત તો વસ્ત્રો છે ઓઢેલા ,
મ્હોટેરો તો છે માનવી મહીંનો
એક છે, અવિનાશી છે
સહુનો યે આતમરામ
શાહજાદાને નહિ, શાહના દુશ્મનને નહિ,
રંકને સહાયતા કીધી તી
પાંખતૂટ્યા પંખેરુને ચણ નાખી તી
અકબરશાહના કીધા અહેશાન વાળવા
અમે છીએ રાગદ્વેષથી પર
જગતગુરુ નાનકશાહના વંશજનો
ધર્મ જ છે રંકને રોટી દેવાનો

ખાન આઝમ તારણતરણનું તીર્થધામ સ્થાપ્યું,
હરમન્દિર માંડ્યું, અમૃતસરોવર બંધાવ્યું :
ગ્રન્થ સાહેબ ગૂંથી [illegible]ને સમર્પ્યો
વડીલ બન્ધુ પૃથ્વીચન્દ્રને ટાળી
ગાદી પામ્યા છો ગુરુદેવની
ગુરુજીએ ખુદ સદ્બોધ શો લીધો ?

જહાંગીર : બાદશાહના બંડખોરને ટીકો કરવાનો !
ગુરુજી ! બે લાખ રૂપામ્હોરનો દંડ
બંડખોરને ટીકો કીધાની એ કીમત

ગુરુ અર્જુન : ટીકો કીધો'તો અકબરશાહના યુવરાજને
સન્યાસીઓને શું કામ છે દોલતનું ?
શાહને જોઈએ તે શાહનું છે
પોતે લે , બાદશાહના હાથ લાંબા છે

ગુનોહ કીધો નથી કે દંડ ભરૂં.
ગુરુદેવનો સકલ ભંડાર છે
રંકને, નિરાધારને, એકપંખાળાને કાજ.
શીખોના શાહને દંડનાર શાહ કોણ ?
અમારો બાદશાહ એક છે :
સત્ નામ સાહેબનું.
અમે એના સત્પન્થના સત્નામીઓ.
સત્ શ્રી અકલ !

(સત્ શ્રી અકલનો બ્રહ્મનાદ પોકારે છે, નૌબતોનો ઘાટ ગાજે છે.)

ખાન આઝમ : ગુરુજી ! ગુણગરવા છો, ભૂલો છો :
શિષ્યો ઉઘરાવશે દંડનો ફાળો.—

ગુરુ અર્જુન : શપથ છે ગ્રન્થ સાહેબના,
શપથ છે ગુરુદેવ નાનકશાહના,
બાદશાહને દંડ ભરે કો ગુરુ કાજે તો.
સાહેબની મરજી કિસ્મતને ઘડે છે.
કુરબાનીમાં આનન્દ છે સન્તોને.

જહાંગીર : ખાન આઝમ ! એ જ કિલ્લો,
લાહોરનો લોહગઢ દ્યો ગુરુજીને.
ખૂશરૂના સાબેલાને ત્‍્હાં શૂળી દીધી'તી.
ઉપર વજ્રની ભોગળ ભીડજો.

ગુરુ અર્જુન : સત્ નામ સાહેબનું:
જગત તો છે આ આળપંપાળ.

(ગુરુ અર્જુનશાહને લેઇને બે ઉમરાવો જાય છે. એક ધનુષ્ય ઉપાડી બે સેનાનીઓ ને એક અમીર આવે છે.)

અમીર : બુલન્દબખ્તી હો બાદશાહ સલામતની.
ગુજરાતે ઘડેલું છે આ મહાધનુષ્ય.
શાહબાપુના દૂધભાઈ મીરઝા કોકાના કુંવરે,
મીરઝા શમ્સીએ પાઠવ્યું છે.

જહાંગીર : કમાન છે જાણે વજ્રદંડ.
એ ચાપનો ચઢાવણહારો કોણ ?

અમીર : શહેનશાહી દરબાર વીરનો સાગર છે.
હરેક જંગબહાદુર સ્હડાવશે એ ચાપ.

(કાબૂલીસ્તાનના સંગશરીરી એક ખાન આવે છે, ચાપ સ્હડાવવા મથે છે, શરમિન્દા પડે છે. મીરઝા મહમ્મદ અખાડામાં આવે છે.)

મીરઝા મહમ્મદ: કાબૂલીસ્તાનમાં બન્દૂક પેડી, તીર છૂટ્યાં.
પત્થર ફોડો, પણ પોલાદ ન વીંધાય
તમ પર્વતવાસીના પર્વતઘાવથી.
લાવો એ લોહકમાન.

(મહાધનુષ્યની શીંગણી એક ધરતીમાં રોપી બીજીને વાળી એટલી સમીપે આણે છે કે જાણે ચાપસંગ થશે. ટંકાર કરી બાણ મારે છે, છોડે છે, લોકમેદિની ને જમનાજલ ઓળંગી રહામી પારનાં ઝાડીઝુંડમાં બાણ સમાઈ જાય છે.)

જહાંગીર : એક હઝારી છે, મીરઝા !

દોઢહજારીનો કમરબંધ બાંધજો.

આસફખાન: બાદશાહ સલામતની ખુશમિઝાજી છે ?
ચતુરે કીધું આપનું ચઢાવણ.
શાહ નિરખે સમશેરના ઝટકાનું જોર.

નૂરજહાન : બાદશાહ દેશે બાદશાહી બક્ષીસ
સમશેરિયાને સમશેરબાઝીનું.

આસફખાન: લાવો એ ગોળીમૂવા શેર.

(ચારપાઈ ઉપર ચાર સેનાનીઓ ગોળીવિંધાયેલો સિંહ લાવી અખાડા વચ્ચે મૂકે છે.)

આસફખાન: વડલે વડવાઇઓ લટકે એમ
શેરને લટકે છે ગાઢ કેશાવલિ.
એ કેશાવલિની આરપાર
એક ઝટકે કાપશે કોઈ
સિંહનો ગરદનસ્થંભ ?

મીરઝા મહમ્મદ : અખંડવજ્રની સમશેર આપો તો.
આંબાનાં થડ વધેર્યાં છે :
એમ વધેરૂં શેરનું દેહથડ.

(રાજસભા કુતૂહલની આંખે નિહાળી રહે છે. બાદશાહ જહાંગીર પોતાની સમશેર ખોલી ધરે છે)

જહાંગીર : લીજિયે, સરદાર સાહેબ !

નૂરજહાન : ખુમારામાં ઘડી, બરફમાં પાણી પાઈ :

કાબુલિસ્તાનમાં મૂઠ ન્હડાવી છે.
હ્યો, મીરઝા ! આ બાદશાહી સમશેર :
હીરે જડેલી, ને હીરા શી અખંડવજ્રની.

(ઘૂંટણિયે પડી મીરઝા મહમ્મદ બાદશાહી તેગ લે છે. નમી, કુરનસ કરી, ઉઠીને ચીંછને પગલે અખાડાના ચોકમાં ઘૂમે છે, સમશેરના પટા ખેલે છે, બાહુ છુટ્ટા કરે છે. બાજઠ ઉપર શેરને ધડ શો ઉભો રાખે છે. મીરઝા વળી ઘૂમણે ચ્હડે છે. ઘૂમતાં ઘૂમતાં અવળા હાથનો એક ઝટકો શેરની ગરદનકોઠી ઉપર મારે છે, જાણે વીજનો ઝબકારો વછૂટયો. કપાયેલી વડવાઈ જેવી અરધી યાળ કપાઈ પડે છે, શેરનું ધડ ઉભું રહે છે, તડબૂચા શું શિર રગડતું રગડતુ બાદશાહના ચરણો નીચે જઇ પડે છે.)

જહાંગીર : શાહબાશ, મીરઝા મહમ્મદ શેરઅફગનીમ !
એ સમશેર રાખો શાહના દુશ્મનને કાજ.

નૂરજહાન : પાના ઉપર આપશે સોનામહોરો.
સલ્તનતનું શૂરાતન ન્હડતે પૂર છે.

આસફખાનઃ (અન્દર જઈ પાછા આવીને)
કાબુલથી પરન્દા કાસદ આવ્યો છે,
બંડનો દાવાનળ સળગ્યો છે ત્ય્હાં.

(ઉમરાવો આઘાપાછા થાય છે. રાજમન્ત્રણાના મન્ત્રીઓ બે ડગલાં સમીપે સંચરે છે.)

જહાંગીર : કાબુલના ડુંગર વારંવાર સળગે છે:
એ ઘાસને સામટું સળગાવોને.

નૂરજહાન : સિપેહસાલાર મહોબતખાનજીને પાઠવો,

બાદશાહી જયધ્વજ રોપી આવે
કાબૂલને રાજદુર્ગે.

જહાંગીર : હા; બહાદૂર છે, દૂરઅન્દેશ છે
એ રાજપૂત સિપેહસાલાર.

ખાન આઝમ : જહાંપનાહ !—

જહાંગીર : પંખીપાંખે ઉડતી સાંઢણીએ, ખાન આઝમ !
શાહબાનૂનું ફરમાન લેજો.

ખાન આઝમ : (જતાં જતાં સ્વગત)
બીજો આ મંડાણો જંગ
મંજાબના પંચેન્દ્રિય શા પાંચે આરે.
મહાબત અવળો ઉતરશે.

જહાંગીર : નૂર ! નિરખીને નવી સોનામહોર ?
વાંચ મુદ્રાલેખ, ને ઉછાળ
ખાસોઆમને ઝીલવાને કાજ.
સુવર્ણે સુન્દર થયું ત્હારા નામાક્ષરોથી.

નૂરજહાન : તું નહિ કરે એટલું ઓછું :
જહાંગીરને જગત શોભાવવું છે ને ?

(નવીન સોનામહોર લઈ ચુમન કરે છે ; મુદ્રાલેખ વાંચે છે)

બ હુકમે શાહ જહાંગીર યાફ્ત સદ ઝેવર,
બ નામે નૂરજહાન બાદશાહબેગમ ઝર.

(ભાગ્યદેવી ચન્દ્રકસ્થાને સુવર્ણમુદ્રા ચાપે છે.)

કંઈ કંઈ સ્વપ્નાં સરજે છે
જહાંગીર ! તું ય તે.

જહાંગીર : નૂરે જહાન છે મ્હારા આત્માનું નૂર.
રૂપામ્હોરે ખુદાને સંભાર્યા,
સોનામ્હોરે સૌન્દર્યને સંભાર્યું મ્હેં.
શાહેનશાહની શાદબખ્તીની આ વરધે
સમર્પું છું ઐતમાદ-ઉદ્-દૌલાની જાગીરો,
ને ત્રીશ હજારીનો નિશાનડંકો.
ભોગવજે બાદશાહી જાહોજલાલીથી.
આજે ત્હેં ય જમાડયા સલ્તનતના ફકીરોને.
સુન્દરીઓના ઓ આફ્તાબ !
કેટકેટલી તું સરજે છે
નૂરની વાડીઓ મ્હારે માટે ?
ત્હારાં સૌન્દર્યની સરજેલી
કુંજનિકુંજો ગણી જોજે, નૂર !
કેટકેટલાં છે એ આનન્દનાં ઉપવન ?
મ્હને નથી આવડતું, નૂર !
ત્હારા જેટજેટલું સૌન્દર્યસૃજન.
અનોખી સૃષ્ટિની તું છો વસનારી-
સુન્દરતા યે સુન્દર થશે તુજ નામાક્ષરે.
વરસાવ સોનારૂપાનો વરસાદ.

(નૂરજહાનના નામાક્ષરોથી અંકિત સોનામ્હોરો, સોનારૂપાની બદમો સાથે, બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ બાદશાહી ઝરૂખેથી મનુષ્યમેદનીમાં ઉછાળે છે; નીચે ખાસોઆમ એ ઝીલે છે; સૌભાગ્યલક્ષ્મી ગણી કોઈ કોઈ તો માદળિયામાં મૂકે છે)

લોકમેદિની : જય બાદશાહની બુલન્દ બખ્તીનો !
જય બાદશાહબેગમની બેહસ્તીનો !

પ્રવેશ પહેલો

ઝેલમને કિનારે કેદમાં

(ઝેલમની ભમ્મરકાળી ભેખડ ઉપર રાજનગરી જેવી બાદશાહી છાવણી વિસ્તરીને પડી છે, મધ્યે રાજમહેલ સમોવડો કિનખાબનો રાતો બાદશાહી તંબૂ ખડો છે પાંચ રાજપૂત સમરોરિયા સિપહ્દારો પહેરો ભરે છે ભીતરના ભાગમાં વાઘ જેવો જગબહાદુર મહાબતખાન આવે છે, ને પોકારે છે)

મહાબત ' બાદશાહબેગમ ! પધારશો ?

(અર્ધું જલડૂબ્યું–અર્ધું જલતરતું પોયણું જલતરંગે ડગમગતું હોય એવી મદડોલન્ત ગતિથી વિચારડૂબી બાદશાહબેગમ નૂરજહાન, અંગુલીરેખા ઉપર મસ્તક ડોલાવતી, પીંજર પૂરાયેલી સિંહણને મરડે પધારે છે)

નૂરજહાન   રાજપુત્રોના સિપેહસાલાર
શું માગે છે આજ ?

મહાબત : માગવા નથી આવ્યો, આપવા આવ્યો છું.
લ્યો આ બાદશાહી ફરમાન

નૂરજહાન . શાનું ફરમાન ? જગબહાદુર !
જંગનું આહ્‌વાન આપવા કે ?

મહાબત : મૃત્યુનું

નૂરજહાન : હવે તો રાજપુત્ર સિપેહસાલાર જ લાવશે ને
સ્ત્રીઓનાં મૃત્યુનાં ફરમાન ?
કોના મૃત્યુનું ફરમાન ?
કેદી સ્ત્રીથી યે એટએટલું બ્હીઓ છો ?

મહાબત : (સહેજ ચમકીને, પણ ટકતાથી)
બાદશાહબેગમના મૃત્યુનું
શહેનશાહી ફરમાનઃ
રાજદ્રોહના ગુનાહની સઝાનું.

નૂરજહાન : (છંછેડાયેલી સિંહણ સરિખડી)
'શું ? બાદશાહબેગમ રાજદ્રોહી ?
ને સાજનિયા સૌ રાજહિતૈષી રાજનિષ્ઠો ?
આંખડીને દેહદ્રોહી કહેજો ત્હારે.
બાદશાહબેગમના મૃત્યુનું નહિ,
બાદશાહબેગમના ખૂનનું ફરમાન.
જંગબહાદુરને ડરવું છે એ ખૂન,
ને પોકારવો છે એ ઇનસાફ.
આજના રાજપુત્રોના પૂર્વજો
સ્ત્રીહત્યા ન્હોતા કરતા મ્હારે.

(મકના હાથીના મસ્તકમાં બાણ વાગ્યાની પેઠે થતા મહાબતખાન મસ્તક પકડી પછાડે છે)

શાહાનશાહનું જમાનીખત હશે એ ?

મહાબત : નાઃ એમાં છે હાથીઓનો હિસાબ,
દક્ષિણના ખઝાનાઓની પેશનઝર,

જામાતૃને મારેલા કાંટાના ચાબૂકનો ઇનસાફ:
શાહજાદા પરવીઝનું હુકમપત્રક.

નૂરજહાનઃ લાવો, લાવો એ શાહી ફરમાન.
પ્રેમનાં હો કે મોતનાં હો,
બાદશાહનાં સહુ ફરમાન
બ સરોચશ્મ વન્દનીય છે મ્હારે.

(જંગબહાદુર બાદશાહી ફરમાન આપે છે. ફરમાનની ચશ્મબોસી કરી શાહબેગમ તે વાંચે છે, વિચારે છે. મહાબતખાન વિમાસણમાં પડે છે.)

મહાબત : હું રાજપુત્ર છું ? કે મુસલમીન ?
નથી એકકે ય ધર્મ પાળતો;
રાજપુત્રનો કે મુસલમીનનો.
ત્રિલોકયશસ્વી, ક્ષત્રિયત્વના અવતાર
મહારાણા પ્રતાપનો હું ભત્રિજો
સીહત્યાનાં કાવત્રાં રચું છું.
—પણ સૌન્દર્ય આવાં હોય ?
આ તે સુન્દરી કે નાગણી ?
સુન્દરતાની લહરીઓમાં અત્ય્હારે
શાં શાં નથી ઉછળતાં ઝેર ?
સૌન્દર્યનો દીવો, ઓ દુનિયા !
ત્હારામાંથી ગુલ થઇ જાવ.

(નૂરજહાન દ્દઢતાથી સ્હોટ સ્વીકારે છે, એ જોઇને)

પાંખો ભીડતી બાજપંખિણી શી

કેવો સંહારે છે પાલવ ?
જાણે સિંહણ સામને ઉતરી !
સોનાના મુગટ સરિખડા
કમલસંપુટ સમા મસ્તકમાં
શા શા તરંગો ઘોળાતા હશે ?

(ફૂલની ફળીઓ ઉઘડતી હોય એમ ધીરે ધીરે આંખડીઓ નૂરજહાન ઉંચી કરે છે, પરિમલસુમાં સ્મિત ને મીઠાશથી સિપેહસાલારને નહવરાવે છે.)

નૂરજહાન: જંગબહાદુર ! એક પ્રશ્ન પૂછું ?
મહાબત : છેલ્લી ઘડીએ સહુ સવાલ હક છે.
નૂરજહાન મ્હારો જહાંગીર છે ત્ય્હાં સુધી
મ્હારી છેલ્લી ઘડી હજી દૂર છે.
એક વાસ્કો તો પાછો વાળીશ
અજલના યે ફિરિશ્તાને.
જહાંગીરે બહુ પાયાં છે મ્હને અમૃત :
એકાદ વિષનો પ્યાલો લેજે,
મ્હારે મન તો એ અમૃતકટોરો છે.
જંગબહાદુર સિપેહસાલાર !
કેદી બાદશાહને કેદ-દેશમાંથી
ફરમાન પાડવવાના અધિકાર રાખ્યા છે ?
સિપેહસાલારની સેના તે સ્વીકારશે ?
મહાબત : (ઘડીક વિચારે છે, ઉત્તર જડતો નથી. આખરે)
વિચારવાનું વઝીરોને છે.
સિપાહીઓએ વિચારવાનું નથી,

ફરમાનના અમલ કરવાના છે.

નૂરજહાન : તો ખેંચો યુદ્ધયશસ્વી સમશેર

સારી સલ્તનતમાં જયડંકે નાચન્તી,

ને કાપો, મુગલાઈના ઓ સિપેહસાલાર!

નિઃશસ્ત્ર સ્ત્રીજાતિની ગરદનને.

ઇતિહાસ અમૃતાક્ષરે નોંધશે

મલપના રાજપુત્રના એ વિજયરંગ.

(દુશ્મનનાં બાણોથી અવિકમ્પિત જંગબહાદુર મહાબતખાન સુન્દરીનાં વચનબાણથી કંપે છે. મહાસંગ્રામના મોગલાઓમાં અપરાજિત મહાબત પરાજય પામે છે.)

મહાબત : બાદશાહ જાણે, શાહજાદી !

ને બાદશાહબેગમ જાણે

બાદશાહી ફરમાનની એ વાર્તા.

હું છૂટવા માગું છું એ કથનીઓમાંથી.

નૂરજહાન: તો રજા છે મ્હને

જહાંગીરશાહની પાયબોસીની ?

મ્હારૂં મોત પણ સુધરશે.

મહાબત : (વીજળી વાગી હોય એવો ચમકે છેઃ સ્વગત વિચારે છે.)

મોતનું નગારૂં વગાડું છું;

તે જગને સંકેલવાની ઘડીએ

સુન્દરીને ત્હેના સ્વામીદર્શનની

મ્હારે-ક્ષત્રિયપુત્રે શી રીતે ના પાડવી ?

(ટમટમતા, રોવતા, રુદન શા સ્વરથી વાસન)

કેદીને શું અર્ઝ કરવી છે ?

નૂરજહાન: મ્હને યે કેદ કીધી હશે ? નહી ?
ઝેલમના જંગમાં, જંગબહાદુર !
બાણોના વરસાદ વરસતા'તા ત્ય્હારે
કઇ ઝાખોલે સન્તાઇ બેઠા'તા વાઘ ?
દીઠી'તીને તેગની તે નાગણી ?
ને બાણનાં એ ઉડતાં સાપોલિયાં ?
બચી ગયા એમના ડંખ ચાખતાં :
એ સમશેરદર્શને શું ભૂલી ગયા ?
વરસાદ જેવી વરસતી એ બાણઝડીઓ ?
શું કરૂં ? બાલકને બાણ વાગ્યે
ઉમરાવોએ વારી,—બળજોરીથી વાળી :
નહિં તો ઓર ઉતરત ઝેલમનો જંગ.
અજીત શિશોદિયા ને ચક્તાવતોને
એક સુન્દરી ત્ય્હારે હરાવત.
શાહબાનુના ત્રણ-ત્રણ મહાવત હણાયા :
ચોથા મહાવતે હાથી રણમાંથી વાળ્યો,
ને વીંધાઇ પડ્યો તે મ્હારા જ બાણથી.
દેખા દીધી હોત ઝેલમના જંગમાં,
તો મહાવતને મૃત્યુ પાનારૂં વજ્રબાણ
બીજા કો બહાદુરની છાતીને શીરત.
બાદશાહબેગમને કેદી કીધી હશે
ત્હમારાં યુદ્ધપરાક્રમોથી ત્હમે ?—નહી ?
કે સ્વીકારી છે સ્વયં આ કેદ

મ્હારા જહાંગીરની દુઃખભાગિણી થવાને ?
જંગબહાદુર ! ચીકિદી સન્મુખ આજે
મૃત્યુનું ફરમાન લઈ ખડા છોઃ
ગઈ કાલના ઝેલમના પટમાં
સામનામાં સ્હામે કાં ન્હોતા પધાર્યા ?

મહાબત : જંગઘેલી જોગણીને માથે બેસાડી
મદઘેલો હાથી ઘૂમતો'તો ઝેલમમાં ત્યહારે.
યુદ્ધની દેવી ત્યહારે તો
મોતના રાસ રમતી'તી ત્યહાં.
નટરાજ નહિ, પાર્વતીજી તાંડવ ખેલતાં'તાં.

નૂરજહાન: ત્હમારા બાદશાહને યે કેદ કીધા
કપટથી ? કે શૂરાતનથી ?
પોતાના શહેનશાહને કેદ કરવા,
ક્યહારનો એ સિપેહસાલારનો ધર્મ ?
ઓ સમશેરધારી વીરવરાજ !
વીરત્વને લજાવે છે દગાબાઝી.
ક્ષત્રિયત્વને ને દગાબાઝીને તો પૂર્વે
પૂર્વ ને પશ્ચિમ જેટલાં છેટાં હતાં.

(બાવેશી સિહણ સમી સુન્દરીના પજાના તીક્ષ્ણ ઘાવ સિપેહસાલારથી નથી સહ્યા જતા કટાણીને, ઓગળી જઈને, દઢતાની સાંકળો તૂટી હોય તેમ)

મહાબત : ચાલો અજલના ફિરિસ્તાની પાસે.
[illegible]

(સ્વગત)

શયતાનને યે સબક પઢાવે
એવી છે આ જગતસુન્દરી.

નૂરજહાનઃ ભયંકર છો, પુરુષવ્યાઘ્ર! વીર પુરુષ ને.
સુન્દરી શૂરવીરથી નીડર છે સદા.

(બાદશાહી તંબુની સોનવેલમાંડી રેશમકનાત એક ઉપડે છે. પાંજરામાં પૂરેલા સિંહ સમા જહાંગીરશાહ વિચારગ્રસ્ત મહી ટહેલતા દર્શન દે છે. વારે વારે ગભીરતાથી એક ગ્રન્થમાં જૂવે છે, વાંચે છે, પાનાં ફેરવે છે.

નજીક જઇને, ધૂંટણિયે પડીને, કદમબોસી કરીને, કર આલીને નૂરજહાન જહાંગીરશાહને ઉભા રાખે છે.)

નૂરજહાનઃ જહાંગીર ! હું જાગું છું.
જહાંગીર : (વિચારતન્દ્રામાંથી જાગીને)
ક્યહાં ? નૂર ! ક્યહાં ?
નૂરજહાન : (ફરીથી નયન વડે કરચુમ્બન કરીને)
આ હાથે બાદશાહી ફરમાન આલેખી
મ્હને મોકલાવી છે ત્ય્હાં:
કિયામતને કાંઠડે,
દુનિયાને પેલે આરે.
જહાંગીરઃ કોણ ભાખે છે એવું ?
નૂરજહાનઃ જંગબહાદુર સિપેહસાલાર મહાબતખાનજી.
જઈને જન્નતને આરે ઉભીશ;
ને સ્વર્ગકાંઠે ઉભી ઉભી
વાટડી જોઇશ મ્હારા જહાંગીરની.

જહાંગીર વિનાનાં તો હવે
સ્વર્ગ મ્હને સૂનાં લાગશે.
ભાગ્યચક્ર શા ફરતા એ આસ્માન!
જે જે દાખવ્યાં ત્હેં તે દીઠાં:
સંયોગ દીઠો, વિયોગે દીઠો;
ને નિયોગની ઘડીની ઘંટા યે સાંભળી.

(ચરણચુમ્બન કરે છે. દામન ઝાલી નયનમોરી કરે છે. ભોંયપડેલી વેલીને ઉપાડ્યા પેઠમ બાદશાહબેગમને જહાંગીરશાહ ઉઠાડે છે.)

જહાંગીર : (મહાબતખાન ભણી ફરીને)
મહાબત ! તું બાદશાહ ? કે હું ?

મહાબત : જહાંપનાહ પાદશાહ.
મહાબત તો બન્દયે ખાક છે.

(બાદશાહની પદધૂલિ લઈને શિરે ચ્હડાવે છે.)

જહાંગીર : મહાબત ! ત્હારાં ફરમાન ? કે મ્હારાં ?
સલ્તનતનો મુગટ કોને માથે ?

મહાબત: જહાંપનાહનાં ફરમાન:
સલ્તનતનો મુગટ શાહાનશાહને માથે.

(પૃથ્વિયે પડી શહેનશાહની ચરણવન્દના કરે છે.)

જહાંગીર : તો ત્હેં લખાવેલું ને મ્હેં લખેલું,
લાવ, મ્હને પાછું આપ
બાદશાહી ફરમાન.

બાદશાહત નથી ઉથલાવી નાંખવી:
નૂરજહાનને જીવવા દે.

મહાબત : બ સરોચશ્મ, જહાંપનાહ !
શહેનશાહની આજ્ઞા, મ્હારો તે અમલ.

(શાહી ફરમાન બાદશાહને આપે છે.)

જહાંગીર: આ ફરમાન ફાડું છું ત્હારે !
મહાબત : જેવી બાદશાહી બુલન્દબખ્તી.
જહાંગીર : મોતના એ ફરમાનનું મોત થાવ.
શાહખાનૂની અલાબલા ઉતારી
દિશદિશમાં વેરૂં છું આ.

(ફરમાન ફાડી, શાહખાનૂને મુખડે ઓવારી, પતંગિયાં શા ચીરા હવામાં ઉડાડે છે.)

મહાબત : શહેનશાહી રૂખસદ છે મ્હને ?
નૂરજહાન: ઠીક માંડી છે, હો, જંગબહાદુર !
હિન્દુઓના મન્દિરની પેઠે.
દેવને ન્હવરાવે તેમ ન્હાય,
ને ખવરાવે તેમ ખાય,
ને પોઢાડે તેમ પોઢે:
ને પૂજારી દેવને નામે પૂજાય.
અયિ વીરશિરોમણિ સિપેહસાલાર !
ત્હમે હિન્દુ છો ? કે મુસલમીન ?

(સહુની ઝીન્દગીમાં એક અનુત્તર પ્રશ્ન હોય છે. ઝીન્દગીનો એવો અનુત્તર પ્રશ્ન પૂછાતાં શરવીરને અણછાજતી શરમિન્દગી સિપેહ-સાલાર દાખવે છે.)

મહાબત : શહેનશાહ ફરમાવે તે.
શાહબાપૂને તો એક જ હતા
હિન્દુ તેમ જ મુસલમીન.

જહાંગીર "હિન્દુ હમેશ હો, હો મુસલમાં કભી કભી:"
જંગબહાદુર એ ધર્મ પાળે છે.
રજા છે, મહાબતખાનજી !
રાઝીથી તો જાવ છો ને?

(ઝમીનબોસી કરી સિપેહસાલાર જવા વળે છે. જતા જતાને)

મહાબત ! ખુર્રમ કહાં છે?

મહાબત : સિન્ધના મહારણપગથારમાં.
ઈરાન જવા ઇરાદો સાંભળ્યો છે,
શાહદાદા હુમાયુનશાહને પગલે પગલે.

જહાંગીર : શાહઝાદાનો બળવો શમ્યો નહિ.

નૂરજહાન : મહાસેનાની વ્યૂહરચના કહાં છે?
કાબુલ પાઠવો છો તે મહાસૈન્ય
બાદશાહને તો બતાવશો ને?

મહાબત : હમણાં નથી, બાદશાહબેગમ !

જહાંગીર : ખાન આઝમ આસફખાનજીને કહેજો
શાહદરાનો મકબરો હજી અધૂરો છે.

મહાબત : ખાન આઝમ છે અટકના દુર્ગમાં,

સિન્ધુની સનાતન પાળને તીરે.
જહાંગીરશાહનાં જય ને જાહોજલાલી
ચારે દિશાઓને ઉચ્ચારતા
શાહદરાના ગગનચુંબી મિનારાઓના
ચાર–ચાર માળ મંડાયા છે :
છત્રીઓ જ અધૂરી છે, જહાંપનાહ !
જહાંગીર : ખ્વાબગાહમાં નીંદ ન આવી,
ને ઝેલમતીરે ડેરા માંડ્યા :
તો ત્હેં હરી લીધી બાદશાહી નીંદ.
શાહદરામાં તો સુખે નીંદરવા દેજે.

(સ્મિત ફરકાવતો સિપેહસાલાર આરાવલ્લીના દીપડાને પગલે સિધાવે છે.)

નૂરજહાન : શાહદરાના મકબરાની તો
નૂરજહાન થશે મુજાવરણ.
શું વાંચતા હતા બાદશાહ ?
કહાં ઉડના'તા સૂફીઓની પાંખે પાંખે ?
જહાંગીર : ફિલસુફીની નહિ, ઈશ્કની પાંખે ઉડતો'તો.
લિસાને ગેબ વાચનો હતો ;
શુકુન જોતો હતો દીવાને હાફીઝમાં,
પ્રેમની એ અખૂટ ભાગીરથીમાં.
પરીઓની પાંખના દર્શનની પેઠે
શુભના સુખાળવા સન્દેશ
આવે છે ને આગમે છે.

નૂરજહાન : જહાંગીરશાહનું શુભ જ છે સદા.
સલ્તનતના ઓ સોહાગમણિ !
ત્હારો સોહાગ અણુઆથમ્યો રહેશે
જહાનમાં ને જન્નતમાં ય તે.
ત્હારી જીત છે બન્ને જગતમાં.
મ્હારા આયુષ્યના આધાર !
ઝીન્દગીની જાહોજલાલી
જહાંગીરે નૂરજહાનને દાખવી:
મૃત્યુની સલ્તનતની શાહાનશાહી
નૂરજહાન દાખવશે જહાંગીરશાહને
દુનિયામાં ને સ્વર્ગનાં યે ઉપવનોમાં.
નિત્ય નિત્ય ફૂલડે પૂજીશ
એના ઉમ્બરા ને ટોડલા,
એનાં ભીતર ને બાહર,
દિલકુશાના દિલ વિશાળા ગુલઝારોમાં.
શહેનશાહણ જતન કરશે શહેનશાહનાં.
દુનિયાં ન દીઠું દેખશે કે
રંકને બાદશાહે બાદશાહણ બનાવી,
તો બાદશાહણને રંક થતાં આવડે છે.
નૂરજહાન પ્રેમની ભિખારણ થશે,
ને પાડશે જગતમાં પ્રેમનો બાંગ.
અમ ગરીબોની કબ્રને પત્થરે
નહીં હોય ફૂલ, કે નહીં હોય દીપ;
નહીં હોય પંખીની પાંખના ઓચ્છાયા

કે બુલબુલની બંસરી.

બર મઝારે મા ગરીબાં
 નેહ ચિરાગી, નેહ ગુલી;
નેહ પરે પરવાને યાબી,
 નેહ સિદાયે બુલબુલી.-

ઝીન્દગીનો સૂરજ આથમે
પછી અજવાળાં શાનાં હોય ?

જહાંગીર : મ્હારો તો સન્મુખે જ છે
ઝીન્દગીનો ચન્દ્ર.

(નૂરજહાનના નમાવેલા વદનચન્દ્રને હૈયામાં લે છે. ઝીન્દગીના મ્હોરેલા યાકને ઢળતે પગલે, હાથી ને હાથિણી સરિખડાં, બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ, ઉરના ને સલ્તનતના ભાર નીચે નમ્યું દબાતાંય પાતાં જેવાં, તખ્તના ભીતરમાં સિધાવે છે.)

પ્રવેશ બીજો

થરપારકરના મહારણમાં

(થરપારકરના મહારણમાં દૈવા શો એક ઝરો ને તીરે ઝુંડ છે એ ઝુંડમાં થોડાક તંબૂઓ નાખી શાહજાદા શાહજહાનની છાવણી પડેલી છે તંબૂઓને ખીલે ખીલે અરબી ઘોડા બાંધેલા છે વચ્ચે એક હાથી ને એક હાથિણી ઝૂમે છે

ઝરાના તીરની હરિયાળીમાં ઝુંડછાયામાં સારસની જોડલી સમોવડાં શાહજાદા શાહજહાન ને અર્જુમન્દ બાનુ બેઠેલાં છે શાહજહાન વિચાર મગ્ન છે અર્જુમન્દ બાનુ આશાનું ગીત ગાતાં ગાતાં શાહજાદાના વાળમાં અંગુલિરેખાઓ પરોવતાં પરોવતાં પંપાળે છે

અર્જુમન્દ બાનુ : આશા-આશા અમરગામિની૦ ધ્રુવ

વ્યોમ ધ્રુજે કે ઝડીઓ વરસે
વીજ ચમકે વનદવ દરસે
એક એ પાંખ પ્રસારે અન્તર્યામીની
આશા અમરગામિની
આશા-આશા અમરગામિની

ગાઢ અન્ધારાં, વિશ્વ ઉજિયારાં
ગગનગઢના ઝૂલામણાં આરા
અખંડ જ્યોતિ ત્હારાં રે વિશ્વસ્વામીની

આશા અમરનામિની.
આશા-આશા અમરનામિની.

શાહ ખુર્રમ! હતાશ શું થા છ ?

શાહજહાન: જોયાંને ફરતાં બળબળતાં રણ ?

અર્જમન્દ બાનૂ: આપણાં અત્‌હારનાં ભાગ્ય સમાં.

શાહજહાન : આ રણમાં વાતા મહાવાયુથી યે
હોલવાતો નથી ત્‍હારો આશાદીપ ?

અર્જમન્દ બાનૂ: ધરતી ધરી ઉપર ઘૂમે છે,
કાળચક્રે આસ્માન જેવું ફરે છેઃ
આજે અન્ધારૂં ને કાલે ઉજાસ.
શાહઝાદા !

શાહજહાન : શાહઝાદો મા કહે મ્હને.
ખંજર શો ખુંચે છે એ બોલ.
મેવાડ જીતી મુગટમાં માંડર્યું,
ને દક્ષિણ જીતી ચરણમાં ધર્યું,
માત્ર એ જયપ્રસંગો શિવાય
બાદશાહે લેખ્યો નથી મ્હને શાહઝાદો.

અર્જમન્દ બાનૂ : આજે ઉગવા ધરતી નથી,
રણતડકો નિવારવા છત્ર નથી;
છતાં, પ્રાણાધિક ખુર્રમ !
ત્‍હારી ભાગ્યરેખા ભાખે છે
તું શાહઝાદો છે, શાહજહાન છે.
બીજાઓ પત્થર જેવા હો યા નહિ,
ખુર્રમ મ્હારો દેવદટો છેઃ

શાહજહાન : હિન્દને હમણાં તો છેલ્લી સલામ.
આ થાકેલા આપણા ઘોડીલા,
ને એથી યે થાકેલા આપણા સરદારો,
અને હું યે થાક્યો છું બળવાઓથી.
એક નથી થાકી તું, અર્જમન્દ !
સ્ત્રીજાતિ એટલે અવિરામ મહાશક્તિ.
ઉગે કે આથમે, અજવાળામાં કે અન્ધારામાં,
ઝીન્દગીની પાનખરમાં ને વસન્તમાં,
અખંડ એક તું જાગ છ વણથાકી:
જાણે મ્હારા ભાગ્યની જાગતી જ્યોત.
સોગન્દ છે આસ્માનો ઝમીનના,
એવું કરીશ કે જગતે વાંચશે સદા
આપણા પ્રેમના અનસ્ત કીર્તિલેખ.
ત્હારી ને મ્હારી ચાર આંખો સરિખડા
ચાર કુમારોને દેહલી પાઠવ્યાઃ—

અર્જમન્દ બાનુ: શાહબેગમ સ્હમજે બાન આવ્યા;
આપણે સ્હમજ્યાં ભણશે ને ઉછરશે
નાનાજાનના દેહલીના દરબારમાં.

શાહજહાન : ત્સ્હારે યે ખાનઝાદી ન સંચરી મહિયરિયે.
રણઝાળોમાં ફૂલપાંખડી કરમાઇ જશે તો ?

અર્જમન્દ બાનુ: ફૂલ કોણ ? ને પાંખડી કોણ ? ખુર્રમ !
શાહઝાદો કે ખાનઝાદી ?
હા, હું ત્હારી પાંખડી તો ખરી.
ફૂલને નહિ શોપે રણની જે ઝાળ,

પાંખડીને તે શું કરમાવવાની હતી ?

શાહજહાન : સંગ્રામ મંહાય ત્હ્યારે
બન્દૂક ભરી આપ છ મ્હને.
ડાહ્યાઓની દીવાન બેને ત્હ્યાં
બોલ છ ડહાપણના ભંડાર ત્હારા,
ને બોલ છ મુજ હૈયાના બોલ.
મ્હારી મસલતોની મહારાણી !
સ્હાંજનો પડાવ પડયે, અન્નપૂર્ણા શી,
આપ છ સરદારોને ઝિયાફત.
રજની પડયે ઉતાર છ થાક બુરૂસનો
પ્રેમગીતના ત્હારા ગીતટહુકાથી.
ને પ્હરોડની શુક્ર તારિકા ઉગે
ત્હેની સંગાથે ઉગે છે
જીવનની તારિકા સરિખડી તું.
મ્હારાં સુખદુઃખોની ભાગિયણ:
મ્હારાં અમૂઝણો ને અભિલાષોની
પાંડામન જીવનસંગાથી:
બેગમ નહિ, શાહઝાદાની તું દોસ્ત છે.
સૂર્ય ઘૂમતાં થાકે
તો થાકે મ્હારાં અર્જમન્દ બાનૂ.
શિખરે શિખરે કુદતાં ન થાકયો,
પૂરવ્હેતી સરિતાઓ તરતાં ન થાકયો,
અપાર સાગરના જલકાંઠે ન થાકયો,
એ થાકયો હું આ રણકાંઠડલે.

અર્જમન્દ બાનૂ: ન થાકે, કદી યે ન થાકે:
મ્હારો ખુરૂરમ ઇતિહાસ વીસર્યો છે,
નહિ તો લગીરે ય ન થાકે
ઈતિહાસયશસ્વી આ રણચોકમાં.
શાહજહાન : એટલે ? બાનૂ !
અર્જમન્દ બાનૂ: આ મહારણમાં આવ્યા જવલ્લાઓ,
ને રણમાંથી સિધાવ્યા યે જવલ્લાઓ:
પણ આવીને સિધાવ્યા જે વિરલાઓ,
જઈને ત્હેમણે જીત્યાં છે જગતને.
એ જ ઉચ્ચારે છે શંખનાદે,
સાંભળ, આ સમીરણોનો ઘોર.
શાહજહાન : સંભળાતો યે નથી, સ્હમજાતો યે નથી.
અર્જમન્દ બાનૂ: દાદાજાનનો જન્મોત્સવ ઉજવાયો હતો
મહારણની આ રેતીમાં.
કસ્તૂરીના મૃગકોષ ફોડી ફોડી
હુમાયુનશાહે કીધું'તું અમીરોને લહાણું.
આજે આલમભરમાં મ્હેકી રહી છે
અકબરશાહના અમ્મર યશની કસ્તૂરી.
ને મેવાડનો મહારાણો પ્રતાપ !
ઉદયપુરના સરોવરતીર મ્હેલ્યા.
સિંહને સંઘરી ન શક્યો
કોમલમેરનો યે ગિરિદુર્ગ.
આરાવલ્લીની ઊંડેરી ગુફાઓ યે
એકાન્તની ન રહી: રણમાં આવ્યો,

ને રણસિંહાસનેથી પાછા પગ્ગર્યો
શિશોદિયાઓના મેવાડને સિંહાસને
નૌગણ્ણને માગનીને જૂનના
ચન્દ્રમૌલીનો ચન્દ્રમુગટ ઉતાર્યો,
મૂર્તિ ખડે મહામૂર્તિ ખડીને
મતિપ્ટ મસ્ત શરીર મોકલ્યો,
ગઝનવીની શહેનશાહી ભેટ તરીકે
રહે છે કે દેવ પછી ભૂત થયા,
ભમાવી ભમાવી ભૂલો પાડયો
વેણુની આ ભૂલભુલામણીઓમાં
ત્હો યે પન્થપન્થો ગઝનવીશ હ
ગઝનવી પ્હોંચ્યો જ્યહડે
એ આ ચન્પારકના મહારાજ
કોઈક જ આવશે અહીં,
કોઈક જ જશે અહિંયાથી
આવીને જશે તે જીતશે
શાહઝાદો શાહજહાન તો મ્હારો
સરજાયેલો છે જહાનનો શાહ થવાને

શાહજહાન: (તમશેર ઉપર હાથ મૂકીને)
મ્હારી મિહણ ! ત્હારો સિંહ ત્હારે
પગલાં પાછાં વાળે છે.
દેહલીઆમાં હમણાંકાં નથી દીઠા
રાજમહેલમાથી દેશવટે છે રાજકુમાર.
જાઉં છું દર્શન શહેનશાહનાં એ ગજનીર્થીનાં

ખેંચું છું સમરાંગણની સમશેર,
સ્હડાવું છું બ્રહ્માસ્ત્રનું મહાચાપ.
અપૂર બાણ આપ્યાં કરજે પ્રુરૂરમને.

(કો રાજપૂત દૂતને લેઇ એક સરદાર આવે છે.)

રાજપૂત દૂત : મહારાણાના ઝવાર છે શાહજાદાને.
શાહજહાન : સલામ, મ્હારી ચે સદ સલામ
આરાવલ્લીના એ સિંહરાજને.
મહારાણાજીના આરોગ્યરંગ—
રાજપૂત દૂત : મૃત્યુશય્યામાં છે મહારાણાજી;
એકલિંગીજીનાં તેડા આવ્યાં છે.
પણ મહારાણાને મૃત્યુ શાં ?
જતાં જતાં જોવા છે શાહજાદાને.
ન્હાવ્યું છે મેવાડનાં રિસામણાં મટાડો.
આરાવલ્લીનું શિખર, કોતર, કે સરોવર
શાહજાદા માગે તે ત્હેમનું:
ને માંડે ત્હેંહાં બાદશાહી પાટનગરી.
કુમાર કરણશાએ કહાવ્યું છે કે
દેહ્લીને સિંહાસને હારે બેઠા હતા;
તે શાહી રાજમહેલ બન્ધાવીશું,
ને સ્થાપીશું મંહી સિંહાસન:
ને સોહીશું સૂરજ ને ચન્દ્ર.
મેવાડમાં મસ્જીદ ન હોય:
મસ્જીદે જોઇશે તો માંડીશું.

સમશેરોની ઘટા ગૂંથાય,
ભાલાની વીજળીઓ ઝબૂકે,
આભલાં આભલાંથી અથડાય
ને કાટકા ગગનગુફામાં ગાજે:
ત્હો યે મેઘના મહિમા ને ગૌરવ એક.
ભાઇ કીધા તે સેળીડા ને ભાગિયાઃ
બાદશાહ ને મહારાણાજી એમ એક.
જીતાયેલા મેવાડનાં ઓછાં જાળવ્યાં છે ?
ચાલો મહારાણાની મહેમાની એ.

(શાહજહાન હિલ્લોળ્યો છે, અર્જુમન્દ બાનૂ ભણી નિહાળે છે.)

ને છેલ્લું વેણ મોકલ્યું છે મહારાણે:
' પાઘના અદલાબદલા કીધા,
ને બાન્ધવ થયા છો:
એ ભેલડીને વિસારશો ? '

શાહજહાન : ભૂલ્યો નથી, સલુંબરાજી !
મેવાડના મહારાણાને ને ત્હમને ભૂલાય ?
પટના વજ્ર શી ત્હમે સાંગ ફેંકી;
સમશેર મારી મ્હેં માર્ગે વાળ્યો ત્હેનો:
પણ જતાં જતાં મ્હારૂં ખડ્ગ ભાગીને ગઇ.
આપણે બન્ને ય નિ:શસ્ત્ર થયા.
પછી દીધી ઢાલની ગદાઓ,
ને ગદાયુદ્ધ ખેલ્યા આપણે.
ભૂલ્યાં કેમ ભૂલાય શૂરનાં એ સ્મરણાં ?

સલુંબરાજી : તો 'હા' ભણો ભલા થઈ.
'ના' લેવા નથી મોકલ્યા આટલે.
ને 'ના' હોયે નહિ
સંગ્રામ કે સુવાણનાં રાણાનાં ન્હોતરાંને.

શાહજહાન : ધરતી ઉપર દેવ હોય.
તો મેવાડના રાજપુત્રો છે.
કુંવર ભીમના શોણિતફૂવારાથી
કાલે છંટાયા છે અમ ખખતરિયા વાઘાં:
ને આજે ન્હોતરો છો મહેમાનીએ.

સલુંબરાજી : એ તો શૂરાની સદ્દગતે થઇ.
કુંવર ભીમનો પાળિયો
શાહઝાદાને હાથે મંડાવીશું.
ઉઠો, ભા ! ખોટીપો ખોટો છે.
રાણોજી વાટ જૂવે છે શાહઝાદાની.

શાહજહાન : આરાવલ્લીને શિખરેથી
બોલાવે છે શિશોદિયાના દેવો.
ઘોડે પાખર નાંખો, ખાનસાહેબ !
છાવણી સંકેલાવો, સલુંબરાજી !

(સલુમ્બરાજી ને સરદાર છાવણીમા સિધાવે છે.)

અર્જમન્દ ! નિહાળી રાજપુત્રોની ખાનદાની ?

અર્જમન્દ બાનૂ: દુશ્મને દાનેશમન્દા હજો સદા.

(ઘૂમરી ઘૂમતો ઘૂમતો રણવંટોળ આવે છેઃ શાહજાદાને ને ખાનઝાદીને ધરતીફલોથી વધાવી જગન્ઘૂમતો ઘૂમતો રણમા પરવરે છે.)

ખુર્‌રમ ! ભાગ્યચક્ર પલટાયું ત્હારૂં.

પ્રવેશ ત્રીજો

સિન્ધુપટમાં મહાસૈન્યની વ્યૂહરચના

(ભરતભૂમિની મંથાવટીની ડોક સરિખડો સિન્ધુનદનો પટ પથરાયેલો છે. કાઠાની કાળકારમી ભેખડ ઉપર બાદશાહી છાવણીના નગારશિ-યામણા ડેરાતંબૂ બંધાયેલા છે ; નદપટમાં અટકઓળંગતી મુગલાઈની મહાસેના સજ્જ થઈ ખડી છે. ઊંડાં ને ઘેરાં નદીનાં નીર આરે વહે છે; પાછળ સિંહગુફાઓ શાં વાઘાં મુખ ફાડી ઉભાં છે. નદ ઉપર અજગર સમો હોડીપૂલ સૂતે છે, ને ત્હેના સેનાનીઓની ઠઠ જામેલી છે.

ટોપકવચ ધારી વીરવેશે સિપેહસાલાર મહાબતખાન સરદારમંડળ વચ્ચે ખડો છે. ત્હેનો વીજયબાળો પોટો ઝાલી નજદીકમાં નોકર ઉભો છે.

સિન્ધુના હૃદયપટમાં બાદશાહી રણધ્વજ, ડંકો ને એકાકી, આભ માપતા જેવો, ફરફરતો હોય છે.)

મહાબત : સિન્ધુનદ હિન્દનો ઈશ્વરી કોટ છે.
ગુસ્સોહન્ત ઓ સરદારો !
મુગલાઈના એવા ત્હમે દુર્ગ છો.
સિન્ધુથી સાગર સૂધીની સહુ સરિતાઓમાં
જંગજીતી સમશેરો ત્હમે ધોઈ છે.
કાબૂલ ને કન્દહાર તો
કલન્દર બાબરશાહનાં છે સિંહાસનઃ
કલન્દરશાહનાં બાદશાહી સન્તાનોથી
પરહાથમાં એ કેમ સહેવાય ?

સિન્ધુની રેતી ને નીર ઉપરના
અલોપ અક્ષરો ઉકલે તો વાંચો;
જગત્જીતતી સિકન્દરશાહની સેનાના,
ઉત્સાહઉછળતા એશિયાનો વાઘ બાબરશાહના
મહીં જયમન્ત્રો માંડેલા છે. ...
મુગલ સલ્તનતનો પાયો કાબુલગાન્ધાર.
દીઠા છે કોઈએ કદી
પાયા વિનાના રાજમહેલ ?
જાવ, ને રોપો રણનો જયઝુંડો
કાબુલકન્દહારના રાજદુર્ગો ઉપર.

(કેટલાક સરદારો પોતપોતાની રજા માગી સિધાવે છે. જળપોટાં સરિખડાં ઉછળતાં હોડકાંઓમાં બેસી સિન્ધુને સામે પારથી વરૂ જેવા કેટલાક પર્વતવાસી સરદારો આવે છે. સિપેહસાલારને સલામ ભરી નજદીક ફરતા હમે છે.)

મહાબત : બાદશાહને ઇસ્તિકબાલ લેવા
આવ્યા હશો ? ગિરિવરના ગરૂડો !

મુખી સરદાર : બાદશાહને ઇસ્તિકબાલે, જંગબહાદુર !

મહાબત : સાવજો ! શી છે કથા ખૈબરઘાટની ?

એક સરદાર : સારી સલ્તનતના સિપેહસાલાર !
પૃથ્વી મંડાણી ત્હારે મંડાયાં હતાં
એવા જ ઉભા છે આજે ય તે
ખૈબરઘાટના પહાડો.
અમને ને વટેમાર્ગુને નિરખે છે
અવધૂત શા અવધૂતની આંખડીએ.
અમારા જ સરિખડા છે એ

અંજડ ને અણઘડ ને વિકરાળ.
મંહી છે વરૂઓના વાસ.
શિખરશિખરે બેઠેલા છે વાઘ
ગુફાઓ જેવાં ગામડાઓની બોડમાં.

મહાબત : જવલ્લા જ જીતી કાંખરને જીરવશે
પણ મુગલાઈ જવલ્લાઓની છે.
પર્વતોમાં શિકારને ઘેરો છો
એમ ઘેરજો અફઘાનના દુર્ગ.

મુખી સરદાર : એમ જ ઘેરીશું શિકારને.

મહાબત : (સમીપના રાજપૂત સરદારો ભણી વળીને)
રાજપુત્રો ! બ્રહ્માવર્તે કુરુક્ષેત્રમાં
કૌરવપાંડવનાં દળ ઘેરાણાં'તાં:
વીસર્યા તો નથી ને
એ વીરોનાં વીરત્વ ?
ગાન્ધારીના પિતાનો હતો ગાન્ધાર દેશ.
ચન્દ્રવંશીઓને તો છે ત્ય્હાં
મામાના મોસાળનો દાવો.
ને જ્ય્હાં જ્ય્હાં સૂરજ અજવાળે
ત્ય્હાં ત્ય્હાં હોય સૂરજવંશીની સમશેરછાંયડી
ક્ષત્રિયો ! ક્ષત્રિયવટ ત્ય્હાં ખેલજો.

(ઉડતા પંખી જેવો એક દૂત આવે છે, સિપેહસાલારના હસ્તમાં એક ચીઠ્ઠી આપે છે, ઉડતો અદ્રશ્ય થાય છે.)

(ચીઠ્ઠી વાંચીને સ્વગત).

એક જ અક્ષર: ' ચેતજો. '
કોના હશે એ હસ્તાક્ષર ?
ખાન આઝમ આસફખાન લખે છે
આવા મોતીના દાણા શા હરફો.
પરવીઝ મોતને ખોળે પોઢયો:
સુલતાન ખુર્રમ ! ત્હારા હાથ લાંબા
ને અણદીઠા ચાલે છે, હો !
હવે રહી શાહજહાન ને શહરિયારની
સિંહાસન કાજે વઢતી ચાર આંખો.
બાદશાહની બહુ તો જીવનઅવધી
હકીમજી માંડે છે છ માસની.
ખાન આઝમ સ્હમજે છે ફોગટ છે
આ સહાર ને બળવાના શ્રમ બધા.
દેહનું ચેતન છે પ્રાણ'
એમ શાહબાનૂનું ચૈતન્ય છે બાદશાહ.
પિતાના ડહાપણના વારસ
એ દૂરઅન્દેશનો સાચો યે હોય
પ્રારબ્ધના પડદા પાછળનો દૃષ્ટિપાત
—ને બાને હદ કરે છે હવે તો:
ક્ષત્રિયપુત્રને રણમાં ચેતવે છે !
મ્હારૂં રણશીંગડું આલબશે
તો ને ત્ય્હારે રાજપૂત હરોળો
સિન્ધુજલ ઓળગવાની છે ને ?
જાગ્રત રહો જગજ્યવન્તી મ્હારી ગ્રમશે.

(રાજપૂત વીરત્વની બેતમાથી ચાહી નીરીને કટકા વેણુનાં વેરે છે કેટલાક પર્વતવીરો સેનામાં જાય છે, મુખી સરદાર ને કેટલાક સિપેહસાલારની સંગાથે રહે છે.

ગંભીર શબ્દે ગાજતો બાદશાહી કુચકદમનો જયડંકો એરે ગડગડે છે. હાથી ઉપર ફરફરતો કાબૂલ સિધાવતો બાદશાહી ઝુંડો સિન્ધુનદની બેખડેથી પટમાં ઉતરે છે. રત્નજડી જરિયાનની ઝુલોમાં ઝુલન્તા સોનાઅબ્તરિયા બે ગજરાજો ઉપર બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ સિન્ધુનદના વેણુગાલીચા ઉપર ઉતરે છે)

મહાબત : તીરંદાજો ને તોપચીઓ
હોડીપૂલ ઉતરી સ્હામે તીરે સ્હડયા.
ગોલંદાજો હોડીઓ ઉપર ડોલે છે,
પોતાના શિરપેચની કલગીઓ સમોવડા.
બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ પણ
પધાર્યાં સનાતન સિન્ધુપટમાં.

(સિપેહસાલાર ખુદ રણશીંગડું વગાડે છે. આકાશફેડતો **स शब्द स्तुमुलोऽभवत्.** સિન્ધુનાં જલ ડોલાવન્તો, સિન્ધુના રાવનો, સિન્ધુનાં કોતરોમાં પડઘા પાડતો, રાજપુત્ર સિપેહસાલારના રણશીંગડાનો મહાશબ્દ અન્તરિક્ષમાં ગાજી ઉઠે છે. બન્ને તીરનુ મુગલાદિનું મહાદલ હલમલી રહે છે. રાજપૂત સેનાની પહેલી હરોળ હોડીપૂલ ઉપર પાય માંડે છે)

બખ્તરીયો ઘોડો લાવ.

(વજ્રસિંહાસન સરિખડો બખ્તરિયો ઘોડો લેઈને સિપાહી સન્મુખ આવે છે. ડાબે હાથે લગામ પકડી ડાબો પાય પેંગડામાં ધરતા સિપેહસાલાર ઉપાડે છે ત્હાં તો સહસા જમણી મેઘગર્જના સમોવડી બાદશાહી સલામના૧૧ ગંભીર શબ્દે ગાજે છે, ને સિંદના પ્રલમ્બિત

હુંકાર સરિખડું બાદશાહી રણશીંગડું ઘોરે છે. અણચિન્તવ્યા એ ભેરીનાદથી મહાબતખાન ચમકે છે. ગિરિસરદારો નજદીક આવે છે.)

મહાબત : શેનો એ શોર ? સરદારો !
—ને પેલો હોડીપૂલ ! સળગ્યો-ભાગ્યો:
પ્હેલો રાજપૂત સેનાની પાછળ.

(રાજપૂત સેનાએ વટાવેલો સિન્ધુનદ ઉપરનો હોડીપૂલ દીવાઈના રાંઢા શો સળગી ઉઠે છે, કાળના અજગરે ફેર મરડ્યા શો ભાગી પડે છે.)

છળ, કપટ, પ્રપંચ—

(બાદશાહી નગારાં ફરતી ગિરિસેનાનીઓની સેના ગઢ માંહી ઘેરી ઉભે છે. ને એ ભણીથી એક ઘોડેસ્વાર સિપેહસાલાર તરફ પંખીવેગે આવે છે.)

ઘોડેસ્વાર : નથી એ હિન્દુ, નથી મુસલમીન.
પકડો પાદશાહના એ દુશ્મનને,
મુસલમીન વેશધારી એ હિન્દુને.
એને હિન્દુ સલ્તનત સ્થાપવી છે.

મહાબત : (સ્વગત) ઉલટીસુલટી થઇ ગઇ રાજરમત.

(તત્ક્ષણ સમી સમશેરો ખેંચી ગિરિસરદારો સિપેહસાલારને ઘેરી વળે છે; વીજપખાળે ઘોડીએ મહાબતખાન સવાર થાય છે; સો-સો જંગ જીતેલી તેગ ખેંચી ચાર ગિરિસરદારોને કાપે છે; ને ઉડતા ગરુડરાજ શો ઉડી જાય છે. જતાં જતાં)

જીન્દગીની બાજી બદલાઇ ગઇ:
મામલો વિખેરાઇ ગયો.

આંધી ચડી'તી, આથમી ગઈ.
હા, હું જાઉં છું: ત્ય્હાં; મ્હારે વચન:
મેવાડના મહારાણાજીની મહેમાનીએ:
ભવિષ્યનો બાદશાહ ત્ય્હાં છે.
સુલતાન પરવીઝ પૃથ્વીપાટેથી પરવર્યા.
વૃદ્ધ રીંછ મલીક અંબર જતાં
દક્ષિણની ગુફાઓ યે સૂની પડી.
શહરિયારનું લીધું છે વારસાફરમાન,
પણ શાહબાનૂ ! ધૂમાડાનું ધમંડળ છે એ,
પાણીમાંના પરપોટા છે એ અભિલાષ
સલ્તનતના શાહાનશાહ જહાંગીરશાહમાં
અડધી હિન્દુ શહેનશાહત તો સ્થપાઈ.
બાદશાહબેગમ નૂરજહાન !
તું સુન્દરી નથી, સિંહણ છે,
તું દેવાંગના નથી, વાઘેશ્વરી છે

(આટલું કહેતા બીજા બે ગિરિસરદારોને એક જ આશામાં ખેંચતી
પરઠયા તીરની પેઠે પલકમા અલોપ થાય છે
બાદશાહી વાવટો ફરકાવતા રત્નજૂટો ઓઢેલા મહાર ડોલન્તા
ગજરાજ ઉપર બિરાજેલા જહાંગીરશાહ ને બાદશાહબેગમ નૂરજહાન
પધારે છે). . . .

નૂરજહાન - (સુવર્ણ સોહન્તા હાથીહોદામાં રત્નખચિત વજ્રદંડ
શી હસી ઉભી)
. સજ્જ બનો, સેનાનીઓ !
કૂચ કરો. જઈને જલતીરે ઉભો

, તોપચીઓ ! ચિનગારીઓ ચાંપો;
તિરંદાઝ ! તીરઝડીઓ વરસાવો :
ગોલંદાઝો ! ગોળીઓ છોડો સ્હામે કોઠે,''
કરાના તોફાન સમોવડી.
. પર્વતશિખરેથી બાઝ ઝડપે,
એમ ઝડપો સિપેહસાલારના સરદારોને.
હિન્દનો બાદશાહ નિરખે છે
આજે ત્હમારા વીરત્વની વાર્તા.

જહાંગીર : સ્હામસ્હામા વ ટોળ અથડાય '
એવું મચ્યું છે ન્હાનકડું આ ઘમસાણ.
હિંદનો બાદશાહ આજે છૂટ્યો,
સૌન્દર્યનાં દેવીના દિલપીંજરમાં
સદાનો બન્દી થઇ પૂરાવાને કાજ.
નૂર ! આ વેણુમાં સિકન્દરશાહ ઘૂમતો.
તું યે સુન્દરીઓમાં સિકન્દર છેઃ
સુન્દર છે ત્હેવી જ ગળબહાદૂર છે.

નૂરજહાન : જહાંગીર બાદશાહનુ વીરત્વ
મ્હેં યે પીધું છે ને ?
મ્હારી આતમવાડીના શાહાનશાહ !
હૈયામાં ઈરાનનુ અમીરી લોહી છે,
કાબૂલીસ્તાનના પર્વતરાજના સમીરણોએ
પગો નાંખ્યો હતો બાલાપણમાં.
. —જાવ, સરદારો ! જાવ, ,
રાજપૂત સેનાનો દુર્ગ ભેદો.

(પવનપંખાળા ગીધરાજ જેવા, પર્વતના પવનરાજ સરિખા ગિરિસરદારો દિશદિશમાં વેરાઈ જાય છે. સુભટોની એક રાજપુત ટુકડી હાથીઓનો કોટ કરીને ઉભી હતી તે ત્હાંજ કપાઈ ઢગલો થઇ પડે છે.)

જહાંગીર : શાહબાશ, નૂરે જહાન ! જંગના જ્વાલામુખી !
ભારતીય સામ્રાજ્યના મહાસૈન્યની
સામ્રાજ્ઞી છે આજ સેનાધિપતિણી.

(દુરસ્તઅન્દાજ નામની બન્દૂક બાદશાહબેગમ ફોડે છે, જંગ વિરામે છે; આ કાંઠાના સહુ સેનાનીઓની ભરતી બાદશાહી ગજરાજે ફરતી ઉછળતી આવે છે.)

પર્વતવાસી }
સુખી સરદાર } જય ઈસ્પહાનની ઉમરાવજાદીનો !
જય બાદશાહબેગમનો.

નૂરજહાન : (સર્વતેજમાં ઝળહળતી અંબાડીમાં સામ્રાજ્યધ્વજ શી ફરફરતી)

જય ભારતના ગુમાસ્નો !
શાહબાશ, મ્હારા શૂરવીરો !
ગિરિવાસીઓએ બાદશાહને આઝાદી બક્ષી.
સિન્ધુનાં જલપૂરના જેવી
ત્હમારી ભરતી ભરેલી આવી ;
શાહી દુશ્મનોને ભગાડ્યા,
બાદશાહી કિશ્તીને તારી લીધી.
શહેનશાહતના ઓ દરવાનો !
હિન્દના ગિરિબુરૂજાળા દરવાજા
સાચવો છો એમ સાચવજો સદા.
ટોક જ બેઠી ઉતરશે એ ગિરિઘાટોને

ઓ ગિરિજંગીર છે ગિરિવ્યાઘ્રોની,
ને यावत् चन्द्रदिवाकरौ ત્હમારી રહેશે.
બાદશાહી ફરમાન છે વંશપરંપરાનું :
કોઈ કાંઈ ખંડણી નહિ માગે.
આજે પડાવ અંહી જ હાળો,
સિન્ધુનાં સનાતન જલને ઘાટ.
ચાલો પછી, સંચરો કાબુલ ઉપર :
ખૈબરનો અઘોર વજ્રઘાટ ઓળંગી
પેલી પાર દ્રાક્ષના માંડવાઓમાં.

(વેરાતાં વાદળદળ સરિખડા સેનાનીઓ સિન્ધુપટમા વેરાવા માંડે છે; પડાવ નાંખવા માંડે છે.

બાદશાહ ને બાદશાહબેગમ ગજરાજો ઉપરથી ઉતરે છે.)

જહાંગીર : નૂરજહાન નામ આજ સાર્થક કીધું.

નૂર ! સરજનહારે ત્હને જ
શાહાનશાહ સરજી હોત તો ?
મ્હારી–પ્રફુલ્લેલી મુગલાઈની
નૂરજહાન ! આજે તું જ છે બાદશાહણ:
લે, પહેર આ શાહાનશાહી મુગટ.

(સકલ સૈન્યસમૂદાયની વચ્ચે ઢળકતી વેલી જેવી બાદશાહબેગમ બાદશાહની સમીપે ઘૂંટણિયે પડે છે; પોતાનો શહેનશાહી મુગટ ઉતારી શાહાનશાહ જહાંગીરશાહ શહેનશાહબાનૂને શિરે ધરાવે છે, ને સૌભાગ્યરંગને છત્રે ફેરફાવાપની સેંથીમા પ્રેમચુંબનના આશીર્વાદ આપે છે.)

તૂ મન શવી, મન તૂ શવમ્;

નૂરજહાન : દૂ મોજમ્ બ્મ્, યક્દિલ શવિમ.

જહાંગીર : ઇશ્વરના એ આશીર્વાદ હો
આનન્દનાં સહુ રસદંપતિઓને.

(પવનપંખાળા ગીધરાજ જેવા, પર્વતના પવનરાજ સરિખા ગિરિસરદારો દિશદિશમાં વેરાઈ જાય છે. સુભટોની એક રાજપુત ટુકડી ઢાલોનો માર કરીને ઉભી હતી તે ત્હાંજ કપાઈ ઢગલો થઈ પડે છે.)

જહાંગીર : શાહબાશ, નૂરે જહાન! જંગના જ્વાલામુખી!
ભારતીય સામ્રાજ્યના મહાસૈન્યની
સામ્રાજ્ઞી છે આજ સેનાધિપતિણી.

(દુશ્મનઅન્દાઝ નામની બન્દૂક બાદશાહબેગમ ફોડે છે, જંગ વિરામે છે; આ કાંઠાના સહુ સેનાનીઓની ભરતી બાદશાહી નજરાને ફરતી ઉછળતી આવે છે.)

પર્વતવાસી સુખી સરદાર : જય ઇસ્પહાનની ઉમરાવજાદીનો!
જય બાદશાહબેગમનો.

નૂરજહાન : (સર્વેતેજમાં ઝળહળતી અંબાડીમાં સામાન્યંપંથ ગી ફરફરતી)

જય ભારતના સુભાગ્યનો!
શાહબાશ, મ્હારા શૂરવીરો!
ગિરિવાઘોએ બાદશાહને આઝાદી બક્ષી.
સિન્ધુનાં જલપૂરના જેવી
લ્હમારી ભરતી ભરેલી આવી;
શાહી દુશ્મનોને ડગાડ્યા,
બાદશાહી કિશ્તીને તારી લીધી.
શહેનશાહનના ઓ દરવાનો!
હિન્દના ગિરિઝરૂખાળા દરવાઝા
સાચવો છો એમ સાચવજો સદા.
ટોક જ એટી ઉતરશે એ ગિરિઘાટોને.

ઓ અદ્‌ભુતસ્વરૂપી પ્રેમદેવ !
કે કોટીનયણી માનવજાત શોધે છે ત્‍હને
ત્‍હારે કોકને જ લાધ છ તું ?
હિમાદ્રિમાલાની કાંગરી–કાંગરીએ
કોરેલું છે એ અનામી નામ.
હરિપર્વતને હઇડે,
ગુલમર્ગ–ખિલનમર્ગના જટાકલાપમાં,
દિલ ગૂલર ને વૂલ્લરની
દેવખેલખેલન્તી સરોવરઉર્મિઓમાં
એ આલેખેલો છે જલમન્ત્રઃ
પ્રિયતમનું પરમ કલ્યાણક પ્રેમનામ.
અન્તર્ચક્ષુ ઉઘડયાં હશે
તો મીંચી આંખે યે વાંચશે એ.

(ફૂલપાંખડીઓમાં લખેલા દેવશબ્દો વળી વાંચે છે. પછી પાછા જલઝરણા ભણી વળીને)

ચશ્મે શાહી ! ત્‍હારી ધારાઓ ગણવા દે.
એ ધારાઓમાં અલેક છે;
એમાં છે મૂળાક્ષરો
મ્હારી, એની, ને જગતની જીવનકવિતાના.
ત્‍હારી યે પાંખ ભીડી દે;
ઉતર નીચે મ્હારા ખોળામાં;
આથમતી ચન્દ્રિકામાં ઝોલાં ખાતી
ઓ ચકોરી ! ત્‍હારી પાંખનાં પીંછાંમાં છે

પ્રવેશ ચોથો

ચશ્મે શાહી

(ચશ્મે શાહીનું ગિરિઝરણ ઉછળતું–પ્રગમતું–ખળખળતું વહે છે. ત્હેના તીર ઉપરના ફૂલઝાડને ફૂલડે ફૂલડે એ અનામી નામને શોધતા ફકીરબાદશાહ ભટકે છે. ફૂલવનને સરોવરછેડલેથી બાદશાહબેગમનો પરિમલ શીલમકુંજોમાંથી ડોકિયાં કરે છે. પર્વતશિખરે પૂર્વ દિશાને પારણિયે ઉષાની પહેલી કુંકુમપગલીની રેખાઓ રમતી હોય છે. શીતળતા ને શાન્તિના ગગનમંડલમાં ફકીરબાદશાહ ઉપર પ્રભાતના પ્રકૃતિહાસ્ય વરસી રહ્યાં છે.)

ફકીરબાદશાહ : ઢૂંઢું છું ફૂલડે ફૂલડે અનામી નામ ત્હારૂં.

(નયન સ્હામું ફૂલ ધરે છે, ફૂલની પાંખડીઓમાં લખેલી કવિતા વાંચી રહે છે.)

દિલની પાંખડીઓ ઉપર કોરેલું
ત્હારૂં એ અનામી નામ.
સૂર્યનાં કિરણો એ લખે છે,
ચન્દ્રની ચન્દ્રિકા એ ચીતરે છે હવામાં.
વિશ્વની કઇ ગુફામાં જઇને સન્તાયો છે,

ત્હારે ચરણે ઢળી–ઉછળતી જલલહરીઓની
રસકવિતાઓના ગેબી બોલ.

જગતની જાહ્નવીને નીર અનામી નામ ત્હારૂં;
શશીમુખડે, સૂરજાદ્દડે અનામી નામ ત્હારૂં;
એ અનામી નામ ત્હારૂં.
ઢૂંઢું છું ફૂલડે ફૂલડે અનામી નામ ત્હારૂં.

ચન્દનીમાં ન્હાતી ઓ ફૂલવેલી !
ત્હારા પલ્લવની ગાલપાંદડીએ
જલકણનાં મણિઓ સોહાય છે.
ઘડીકના છે એ સોહાગ.
ખરી પડશે, અલોપ થશે અનાધારમાં–ક્ય્હાંક.
મ્હારા યે જીવનની પાંખડીએ પાંખડીએ
ઉગ્યાં હતાં એવાં મણિઓ:
ઓસનાં ટીપાંની પેઠે એ ખરી પડયાં.

(આસના સાગરમાં ઊંડેરૂં નિરખીને)

ફૂલોનાં કોમળાં હૈયે અનામી નામ ત્હારૂં :
ગિરિની બજ્જાતીમાં અનામી નામ ત્હારૂં :
ગગનઘુમ્મટની કોરે એ અનામી નામ ત્હારૂં.

હા ! પ્રેમ એ શું છે ?–ને શું શું નથી ?
ચકોર શોધે છે એને અન્તરિક્ષમાં,
હું શોધું છું એને ધરતી ઉપર.
પ્રેમ પૃથ્વી ઉપર છે ? કે આસ્માનમાં ?

જગતની એ પવિત્રતાનું નામ.
કાશ્મીરની કુંજ-નિકુંજના પુષ્પેપલ્લવે
પ્રેમ ! ત્હારૂં જ નામ માંડેલું છે.
કહેશો કોઈ, કેસર એ શું છે ?
ફૂલનાં દિલ મંહીની જ્વાલાની રેખ.
નહી તો આભરંગી ફૂલપ્યાલાઓમાં
અગ્નિરંગી એ કિરણલેખાઓ ક્ય્હાંથી ?
શંકરાચાર્યે ગાયું ललाटे काश्मीरम्.
કાશ્મીર એટલે ફૂલડાંનાં દિલમાંની દાહ,
હૈયામાંના વહ્નીની વરાળ.

અનામી નામ ત્હારૂ, અનામી નામ ત્હારૂં:
લખ્યુ આકાશઅવનીમાં અનામી નામ ત્હારૂં.
હો ! અનામી નામ ત્હારૂં.
ફૂડે ફુ ફલડે ફૂલડે અનામી નામ ત્હારૂં.

ગિરિકન્દરનાં ઊંડાણો નીતરી નીતરીને
દિલ સરોવર ભરાય છે
ને લહરે છે જલલહરીએ.
એ જલતરંગે નાચન્તા ઓ શિકારાઓ !
પ્રેમપદારથ ભરી ભરીને
જગતબજારોમાં વેચવાને જાઓ છો ?
મેઘમાલાનાં તોરણ નીચે ઉભેલા
ઓ પૃથ્વીવૃદ્ધ કલન્દર હરિપર્વત !
સુણજે, સંભારજે, ને અશ્રુ સારજે—

નૂરજહાન : જગને આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય.
આયુષ્યભરમાં એક વાર તો રસના રાસ રમાયઃ
હો ! જીવન જીવનમાં ઢોળાય.
જગને આરે પ્રેમપંખીના વિ.

ફકીર બાદશાહ: એમ નહીં, ઓ છાયાસુન્દરી !
આવ; શીખવાં છે પ્રણયરહસ્ય ?
ત્‍હારે આમ ગા, ઓ પ્રેમહાથિણી !

રસના આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય;
આયુષ્યભરના આત્મઆત્મના રસના રાસ રચાયઃ
હો! આત્મન્ આત્મન્‌માં ઢોળાયઃ
રસને આરે પ્રેમપંખીના વિ.
ભલે નારી હો, ભૂલકણુ નર હો;
ચકવા—ચકવી વિરહી ભલે હો;
બે ય સુપર્ણો સયુજા સખાઓ એક ડાળ સોહાયઃ
હૃદયના અમર ઉત્સવો ગાયઃ
રસને આરે પ્રેમપંખીના વિ.

નૂરજહાન : એ તો ખરૂં, ફકીર બાદશાહ !
પણ—

ગંગોત્રીથી ગંગા પ્રગટી જલલહરે લહરાય;
જમનોત્રીથી જમના જન્મી કંઈ કંઇ વમળે વ્હાય;
પ્રયાગતીર્થે પુણ્યજલોનાં પૂરમાં પૂર પ્રોવાય;
પુણ્યોદકના જીવનસંગમે પૃથ્વી પાવન થાયઃ
જીવનનાં ગમુદન ગીત ગવાય;

બ્રહ્માંડભરમાં બ્રહ્મ વિરાજે છે:
કેટલાએ ઓળખ્યો? પારખ્યો?
કે વ્યાખ્યા કરી વર્ણવ્યો એ વાણીપરને?
વિશ્વકાંઠા ભરી એમ પ્રેમ ઉછળે છે:
કોણ ઓળખશે? પારખશે?
કે વ્યાખ્યા કથશે એ વ્યાખ્યાપરની?

(નિ:શ્વાસ નાંખી પૃથ્વી ઉપર નજર ઢાળે છે.)

મહાજલના મહોદધિ માંહિ ઉઠ્યો એક સૂનકાર:
ભર્યું બ્રહ્માંડ ભરચક, ત્હો ય ઉઠ્યો ત્હાં ય સૂનકાર.

સૂનકાર! સૂનકાર! સૂનકાર!
અનવધિ બ્રહ્માંડભરમાં સૂનકાર!
ચન્દ્રવિહોણી જેવી રજની,
પ્રેમ વિહોણું એવું જીવન.
પ્રભાત ઉગે છે, સન્ધ્યા આથમે છે:
આયુષ્યભર શોધી અને શોધીશ.
પૃથ્વી ઉપર ઉડી એ પ્રેમપંખિણી,
ને જઇને બેઠી નન્દનવનને ગોખ.
મ્હારૂં આયુષ્ય એની એક નિમાઝ છે,
મ્હારી કવિતા એની એક બાંગ છે,
વિશ્વની આ વિશાલ મસ્જિદમાં.

(દયાની મૂર્તિ જેવી, પ્રેમની પૂતળી સમી, ઉત્સવવસ્ત્રોમાં સજ્જ
શીઆમાની બાદશાહબેગમ નૂરજહાન જીવનસમર્પણ ગીત ગાતી ચરણે
ાહીનાં જગણુકલશાંમાં પધારે છે.)

આલમનું માનવી-માનવી પીએ છે
ઈશ્કની ઇન્સાનો એ દ્રાક્ષાસવ.
પગ્ગેલા કોઈ જ એ નથી પીધો.

ફકીર બાદશાહ : શહેનશાહણ શું શોધ છ તું
દીવાને હાફીઝમાં ? કે કાશ્મીરની કુંજોમાં ?

નૂરજહાન : જીવનના કોયડાનો ઉત્તર.
એક ને અદ્વિતીય એ,
કલન્દરી ને બાદશાહીથી પર,
જીવનમહેલની ખુદાઈ ચાવી,
પ્રેમ, સાંઈબાદશાહ! પ્રેમ.
મારી મુગલાઇની જાહોજલાલી સમર્પું.—

ફકીર બાદશાહ: પ્રેમ નહિ, વિલાસ શોધ છ, છાયાસુન્દરી !
પતંગ ને શમેઅ્ વાતો કરતાં'તાં ;
ગુલ ને બુલબુલે ગુફ્તગો માંડી'તી ;
સાંભળી છે એ ગેબની વાતો ?
શહેનશાહણ ! તું શોધ છ હજી,
પામી નથી એ.
અમૃતની તૃષા છે, પીધું નથી ,
આત્માની ભૂખ ભાગી નથી.
માણ્યે મોહ ઉતર્યા છે કોઇના ?
ભોગવ્યે તૃપ્તિ થઈ કોઈને ?
એ જાહોજલાલીને જલાવી દે,
એની ખાખ ઘોળીને પી જા.
પ્રેમ હતો બાબર બાદશાહને

ધરતીને ખોળે સ્વર્ગ રચાય;
જીવનનાં જયનાં ગીત રચાય.
આયુષ્યભરમાં એક વાર તો રસના રાસ રમાય:
જાગે ત્યારે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય.

(ફકીરબાદશાહ સમીપે સન્નારી વન્દન કરીને)

પરિમહેલે સૂના છે, સાંઇબાદશાહ!
ફકીર બાદશાહ : શહેનશાહ ને શહેનશાહબાનુ વિનાના
સૂના છે દેહલીઆગ્રાના રાજમહેલો ય તે.
પરીઓ નથી રહી પૃથ્વીપડમાં હવે.
બુલબુલો ઉડી ગયાં, પરન્દાં રહ્યાં.
કલન્દરો સફરે સિધાવ્યા–શોધમાં.
નૂરજહાન : રસમસ્તોના શાહ હાફીઝની પાછળ પાછળ.
ફકીર બાદશાહ : મા ઉચ્ચાર એ અદૃશ્યની જીભનું નામ.
ગેબના દરવાજા ખોલનારી એ સીતારી.
ગગનની ગઝલનાનો એ ફિરિસ્તો હતો.
નૂરજહાન : એ ગેબમાં નિરખી–નિરખીને
ઘેલા થયા લાગો છો.
કેટકેટલીક વાર ભણી ગયા એ દીવાન?
કહે છે કે એકસો ને એક વાર વાંચે
ત્હેને પ્રગટે રસમસ્તીનાં વાનાંઓ,
ને અક્કલનો ચિરાગ બૂઝાઇ જાય.
વર્ષે વર્ષે પારાયણ કરૂં છું હું
જગમસ્તાનોના એ પરમ રસશાસ્ત્રની

આલમનું માનવી–માનવી પીએ છે
દર્શનની કવિતાનો એ દ્રાક્ષાસવ.
પરણેલા કોઈક જ એ નથી પીધો.

ફકીર બાદશાહ: શહેનશાહણુ શું શોધ છ તું
દીવાને હાફીઝમાં ? કે કાશ્મીરની કુંજોમાં ?

નૂરજહાન : જીવનના કોયડાનો ઉત્તર.
એક ને અદ્વિતીય એ,
કલન્દરી ને બાદશાહીથી પર,
જીવનસહેલની ખૂદાઈ ચાવી,
પ્રેમ, સાંઈબાદશાહ ! પ્રેમ.
સારી મુગલાઈની જાહોજલાલી સમર્પું.—

ફકીર બાદશાહ: પ્રેમ નહિ, વિલાસ શોધ છ, છાયાસુન્દરી !
પતંગ ને શમેઅ્ વાતો કરતાં'તાં ;
ગુલ ને બુલબુલે ગુફ્તગો માંડી'તી ;
સાંભળી છે એ ગેબની વાતો ?
શહેનશાહણ ! તું શોધ છ હજી,
પામી નથી એ.
અમૃતની તૃષા છે, પીધું નથી ;
આત્માની ભૂખ ભાગી નથી.
માણ્યે મોહ ઉતર્યા છે કોઈના ?
ભોગવ્યે તૃપ્તિ થઈ કોઈને ?
એ જાહોજલાલીને જલાવી દે,
એની ખાખ ઘોળીને પી જા.
પ્રેમ હતો બાબર બાદશાહને

હુમાયુન શાહજાદાને કાજઃ
પ્રેમ હતો મનસૂરને ખુદા તાઆલાનોઃ
જીવન હોમ્યાં એમણે પ્રેમયજ્ઞમાં.
ત્હમારા તો વૈભવ છે—વિલાસ છે.
લક્ષ્મીઉછાળ વૈભવો સુખ હોત
તો ફકીરોનાં સુખને કોણ પારખત ?
બાદશાહી વિલાસો પ્રેમ હોત
તો ગરીબોના પ્રેમને કોણ પિછાનત ?

નૂરજહાન : વિલાસ એ પ્રેમ નથી શું ?

ફકીર બાદશાહ વસ્ત્રો ને અલંકારમાં
સુન્દરીની સુન્દરતા છે
એટલો વિલાસમાં છે પ્રેમ.

નૂરજહાન : વિલાસ એટલે પ્રેમની ભાષાઃ
આંખડીએ ને અંગઅંગોએ ઉચ્ચારેલાં
અબોલ ઉરનાં એ વાણીપર પ્રેમગીતો.

ફકીર બાદશાહ: કોઇ ગીતે ત્હારા ઉરભાવ ગાયા પૂરા ?
ગીત ગાય છે, પણ આછું–આછુંઃ
વાણી ઉચ્ચારે છે, પણ અધૂરૂં.
ભાષા બોલે છે ને સન્તાડે છેઃ
સુન્દરીના સાળુની પેઠમ.
ચન્દ્ર ઉપર વાદળાં લટકે છે;
ચન્દ્ર સોહાય, પણ ઢંકાય.
વિલાસ એટલે, શહેનશાહબાનુ !
ઢંકાયેલાં લજ્જાયેલાં, દેખાતાં–ન દેખાતાં

પાંદડીઓમાં ફૂલ ઝૂલે છે એવાં,
પ્રેમસુગન્ધનાં રસપલ્લવોઃ રસ નહિ.
નિહાળો દિલના પાણીપગથારે
પેલી સૌન્દર્યની કિશ્તીઃ
મંહી સુન્દરી છે, વીણા વગાડે છે.
સાંભળ્યા એ અર્ધસ્ફુટ શબ્દો ?
દિલની વીણા એવું અર્ધસ્ફુટ બોલે છે.
ત્હારે કાજે આવે છે એ કિશ્તી.
રેશમીસોનેરી એ ઝૂલો ને ઝાલરો
દેખાડે છે, કે સન્તાડે છે ?
આસ્માનની ઝાલરો યે એવી છેઃ
તખ્તે ઇલાહીએ વિરાજતા બ્રહ્માંડરાજવીને
સૂચવે છે, સન્તાડે છે, સોહાવે છે.
સુન્દરી ! પ્રેમ એટલે આત્માના પરિમલ.

નૂરજહાન : સાંઇબાદશાહ ! પ્રેમ એટલે જીવન.
સ્વપ્નાં યે નહિ, મૃગજળે નહિ.
સોળે કળાના ચન્દ્રની પેઠે
આ સોળસોળ વર્ષમાં તો,
સોળપાંખડી કમળ સરિખડી,
પ્રેમજીવનની સોળે મહાતિથિઓ
ખીલી—પ્રફુલ્લી રહી છે અમારે.
આજે છે એની પૂર્ણિમાના ઉત્સવ.
સાંઇજી ! શોધ એ પ્રેમ નથી,
મુમુક્ષુતા એ જ્ઞાન નથી.

પ્રેમ એટલે આશા નહિ,
પોકાર નહિ, જ્વાલામુખી નહિ:
વનવનને બાળતો દાવાનળ નહિ.
ઢુંઢવું એ પ્રાપ્તિ નથી કે તૃપ્તિ નથી.

ફકીર બાદશાહ : જડ્યું હોય તે દેખાડે,
દીઠું હોય તે દાખવે.
જીન્દગી એટલે ઢુંઢન.
સુન્દરી! પ્રેમ એટલે
બાંગ, આરઝૂ, અભિલાષ,
યુગયુગની ગાયત્રીમન્ત્રની પ્રાર્થના.

નૂરજહાન : સુન્દર, રસિકડું, કવિતાનિર્ઝરતું
પ્રેમ એટલે જીવન :
જહાંગીરશાહની જાહોજલાલી જેવું.
કવિતાની પાંખે ઉડતો નથી
એ પ્રેમ નથી ; પ્રેમાભાસ છે.
આપને મળજો આપની નૂરજહાન :
આયુષ્ય ઉજ્જ્વળ થજો, સાંઈબાદશાહ!
આશાના અન્તરિક્ષમાં ઉડવાં નથી :
અમારે રસરત્નલીલાઓ રમવી છે.

જગને આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય.

(જીવનસંગમનું ગીત ગાતી બાદશાહનું કુસુમદપોમાં સિનાવે છે.)

ફકીર બાદશાહ : રસને આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય :
બે ય સુવર્ણાં મયુરનાં ગખાઓ એક ડાળ મોહાય :

હૃદયના અમર ઉત્સવો માય:
રસને આરે પ્રેમપંખીના વિ૰

પાદશાહોના વિલાસ એટલે પ્રેમ ?
ક્ય્હારે ઓળખશે દેવપ્રકાશનાં પ્રેમવર્ચસ
વિલાસકુંજોનાં આ વનપંખેરૂઓ ?
—ગુલબદનનાં પ્રેમનામી છાયાપૂજારીઓ ?
ત્હો યે, રસજ્યોત ઓ શહેનશાહણ !
ત્હને ઝાંખી થઇ છે પ્રેમદેવની.
એટલું છે ત્હમારૂં અમરત્વ.
ચશ્મે શાહી ! તું જ બોલે છે
પ્રેમના તો સનાતન બોલ.
બોલ ને બોલજે સદા યે
એ અનામીનું નામ જગત્ભરમાં:
'પ્રેમ' 'પ્રેમ' 'પ્રેમ'નો પરમ ટહુકાર.
પ્રેમ–પ્રેમ એક જ છે
ત્હારા મ્હારા ને જગતના
જીવનની અખંડ જપમાળ.

(ફૂલપાંદડીઓમાંના દેવમન્ત્રો વળી ઉકલે છે. એક ભૂલું પડેલું ચકોર પુષ્પોમાં પોઢ્યું હતું ત્હેને ઢાલે છે, જગાડે છે, ને એ ચકોર સંગાથે વાતો માંડે છે.)

ચકોર ! તું અહિંયાં ક્ય્હાંથી ?
કેમ તજ્યા ત્હારા એ જિજ્ઞાસા ?
ફૂલડાંને ત્હેં ચન્દ્રકળીઓ જાણી ?

કે ચશ્મે શાહીની નિર્મળ સારણુને
સુધાકરની સુધાસેર પરમાણી ?
(ક્ષણેક વિમાસે છે.)
ચકોર ! ત્હારી આંખોમાં જોવા દે.
(ચાંદડી શુ પોપચુ ઉઘાડે છે.)
એક-એક કીકીમંડળમાં
કેટકેટલા ચન્દ્રલોક છે ?
ચન્દ્રદેવને એમ પૂરી રાખે
તો લોક ચન્દની ક્ય્હાંથી પામે ?
સૂરજને સંઘરવા સૌને કોડ છે,
સુરજને સન્તાડવા કોઈને હક નથી.
ચકોર ! જા ત્હારા ચન્દ્રલોકમાં.
ત્ય્હાં છે, ત્ય્હાં ક્ય્હાંક,
ચન્દ્રલોકના ચન્દનીમહેલમાં
તું ને હું ઢૂંઢિયે છીએ તે,
ત્હારાં ને મ્હારાં પ્રેમસિંહાસન.

(ચકોરને ગગનમંડળમાં ઉડાડી મૂકે છે.

આસ્માનમાં ઉષા ઉઘડે છે. નૂરજહાનના પ્રેમગીતનો ટહુકો, કુજ ભરી ગાજતા કો કોકિલબોલ રો, વાદળજળમા ને ઉષાનાં કુંકુમકિરણોમાં, જાણે રાત્રિના ઉડી જતા પાલવછેડલામાથી નીતરતો હોય એવો, તરતો તરતો આઘેથી આવે છે.)

હો ! જીવન જીવનમાં ઢોળાવ:
આયુષ્યભરમાં એક વાર તો રસના રાસ રચાય:
જગને આરે પ્રેમપંખીના જીવનસંગમ થાય.
જગને આરે—

પ્રવેશ પાંચમો

કાશ્મીરમાં જીવનમહોત્સવ

(શાલામારના બાદશાહી બાગમાં ગુલાબજલમ્હેકન્તા જલફૂવારા ઉડી રહ્યા છે. સ્ફટિકશિલાઓ ઉપર સોનેરી ગાલીચા ને પ્રકૃતિકુંજ શા ફૂલપાનના સિંહાસન, કેસરચન્દનના થાળ, રત્નજડિત ન્હાનકડા કટોરા ને વિશાળ સુરામદાન, વિધવિધના ફળ ફૂલ ને ફૂલપાંખડીઓ પડેલાં છે. ફરતી આરસશિલાઓ ઉપર સૌન્દર્યની દીવીઓ સમી રૂપવન્તી દાસીઓ ઉભેલી છે. પાછળ ગિરિઝરણના ધોધની ધારાઓ શિલાબન્ધ ઉપર થઈ ઉછળે છે, ને એ જલધોધની યે પછવાડે ડુંગરકમાનના ઢોળાણમાં કમલપુષ્પનો ગૂંથેલો હિન્ડોલો ડોલે છે.

વૈજયન્તી કમલમાલાઓ ને પ્રફુલ્લ કમલમુગટ ધારણ કરીને પુષ્પના ચરણા ચોળી ચોરસા ને કમ્મર બદન પહેરીને પરસ્પરને કર હિન્ડોલે ડોલન્તા નૂરજહાન ને જહાંગીર પધારે છે.

આથમતી સન્ધ્યાના સોનામોતીના રંગો આજ ઓર ખીલ્યા છે.)

દાસીઓ પરમ પ્રભા ઝીલનાર !
વિરલા છો પ્રેમી ઓ પ્યારા !
ઓ પ્યારા ! ઓ પ્યારા !
પ્રભા ઝીલનાર !

નૂરજહાન : પ્રાણેશ ! પધારો જગતની સૌંદર્યકુંજે.
ઝીન્દગીની જ્યોજહાલીમાં ઝૂલાવી મ્હને.
દુનિયા શું દાખવશે એથી અદ્‍ભુત ?
જહાંગીર : જહાંગીરની ઓ જગત્‌પ્રભા !
સુન્દરીઓના ઓ સૂર્ય !
કાશ્મીરની ગિરિકુંજોમાં મ્હને
સદા યે નવયૌવન જન્મે છે
પૃથ્વીમાંથી આ ફુંવારા ઉડે છે
એવી પ્રગટે છે ધારાઓ
મ્હારા સકલ અંગે અંગમાંથી.
નૂર ! ત્હને દીઠે ખુદા સાંભરે છે.
નૂરજહાન : ફુલફુવ્વારાં આપણા પરિધાન સમી
દિલની પાખડીઓ પ્રફુલ્લે છે.
જાને જીગર ! પ્રેમીઓના આ પ્રાણદેશે
પાણી પુષ્પો ને વનફલ
પ્રેમનાં જ પ્રગટે છે અહીં
અન્ત ઉડે છે આ સૌંદર્યદેશમાં
આત્માના અમ્મર ફુવારા
વાદળી જેવું વરસે છે મ્હારૂં યે અન્તર
ઝીણી ઝીણી સ્નેહધારાએ
મ્હારા અન્તરના આધાર ઉપર
અદ્‍ભુત છે, પ્રાણેશ્વર !
સૌંદર્યકુંજોની આ અખંડ વસન્ત
જહાંગીર : ને અદ્‍ભુત છે સૌન્દર્યનાં દેવી,

મ્હારાં બાદશાહબેગમ.
ખુદ ખુદાએ સરજી નથી
પૃથ્વીપાટે આ રસપ્રતિમાની જોડલી ?
કાશ્મીર છે અખંડ વસન્તનો ગુલઝાર :
બાદશાહતના રાજમહાલયનો રંગમંડપ :
પ્રારબ્ધીઓની અણકરમાતી પુષ્પશય્યા.
સૃજનપીંછીનાં કારમાં કિરણોથી
કિસ્મતે ચીતર્યું છે સૃષ્ટિનું આ પાનું.
આ સ્વર્ગખંડનાં સૌન્દર્યદર્શને
હૈયાની કળીઓ ઉઘડી ફૂલ થાય છે.
અયિ નૂરે દુનિયા ! ચિરાગે જહાન !
સૌન્દર્યના સૂર્ય !

અગર ફિરદોસ બર રૂએ ઝમીનસ્ત,
હમીનસ્તો હમીનસ્તો હમીનસ્ત.

દુનિયામાં બેહશ્ત હો તો કાશ્મીર છે :
દુનિયામાં રસદેવી હો તો નૂરજહાન છે.
બાદશાહબેગમ નૂરજહાન
એટલે બેહશ્તનું સૌન્દર્યપુષ્પ.

દિશન્ત્વે જીવનજ્યોતિ સખી તુ :

નૂરજહાન : ને એ દુનિયાનો રસફિરીશ્તો
મ્હારે તો મ્હારો જીવનાધાર જહાંગીર.

અમહિપો ત્વં આયતન અમી તં

(લતા જેવી જહાંગીરને ભુજબન્ધે ઢાળી રહે છે. એક દાસી રત્નકટોરા ને સાગરદાન લાવે છે.)

જહાંગીર : જીવનનો કટોરો ભરેલો હતો :
ઝીણાં છિદ્રમાંથી વહી તે જતો.

નૂરજહાં : નહીં ખૂટશે કાલ ખૂટ્યે ય તે,
જીવનનો કટોરો અખેપાત્ર છે.

જહાંગીર : અયિ મૂર્તિમન્ત જગતપ્રભા !
ત્હારાં સૌન્દર્યનો, ત્હારી દેહકવિતાનો,
ત્હારા પ્રેમાત્મનનો અમૃતકટોરો
બેશક અક્ષયપાત્ર જ છે.
આ જામને ચૂમવા કરતાં,
લાવ, ત્હારા ગુણના જામને
લાખનલાખ ચુમ્બન કરૂં.
દુનિયાનો એ દેવપ્યાલો છે.
આ રત્નકટોરામાં ઝેર છે,
એ વદનકટોરીમાં અમૃત છે :
મ્હને ને ત્હને અમ્મર કરશે.
જીવનજ્યોતની છેલ્લી આગ—

(ભુજપાશમાં લેઈ પ્રેમનમન કરતી નૂરજહાનનાં રત્નઅંબોડો ને ગીશકુલ ચુમ્બનઝડીઓથી વધાવે છે, પછી છોડીને)

વાદળમાં ચન્દ્ર છૂપાય તો
એ ધનભાગ્ય વાદળને ચે
લાખન વાર હસારાં ચુમ્બન છે.

નૂરજહાન : ગુલે ગુલ–ગુલનું અત્તર
ગુલની પાંખડીઓમાં રમે છે;
ચિરાયે ચન્દ્રનું અમૃત
ચન્દનીની હીરાજ્યોતમાં ઝળકે છે:
માનવીની ઝીન્દગીનું અત્તર
માનવીની જીવનપાંખડીઓમાં,
આદમઝાતની આત્મોર્મિઓમાં વિરાજે છે.

જહાંગીર : ઝીન્દગીની તિથિએ તિથિએ ખીલતી
ઓ મ્હારી સૌન્દર્યની ચન્દ્રકલા !
સોળ વર્ષની આપણી સોળે તિથિઓ
લગ્નોત્સવની પૂરી થઈ આજ:
જીવનનું પખવાડિયું પૂરૂં થયું
ને પ્રેમની પૂર્ણિમા ઉગી.
બહુ માણ્યાં, જગત બહુ જોયું:
એક માત્ર બાકી છે હવે
આરબ્ધની પાછળ જોવાનું.
પધારો, પીઓ અને પાવ
જીવનનો ભરેલો આપણો જામ.

(બાદશાહને ઘડીક દમની ઉધરસ ચ્હડે છે. નૂરજહાન જહાંગીરની રહોદમાં સચરે છે)

દાસીઓ : સૌન્દર્યની ચન્દ્રકલા મુગટમાં ધારી, લાલા !
ધર્યા શિરે ચન્દનીના ઝવારા,
ઝવારા, ઝવારા:
પ્રભા ઝીલનારાં !

(ચન્દનીના જ બન્યો હોય એવા જલફૂવારા ઉડી રહે છે. નૂરજહાન અને જહાંગીર પુષ્પસિંહાસને બેસી શીરાઝી દ્રાક્ષાસવનો એક રત્નકટોરો ભરી પરસ્પરને પાય છે.)

જહાંગીર : પાવ, બાદશાહબેગમ !
પાવ એ જીવનનો જામ
આબે હયાતથી છલાછલ ભરેલો.
મંદી ડૂબાવવો છે મ્હારે
આવતાં મોતનાં પગલાંનો આવાઝ.

દાસીઓ : વિરલાં છે પ્રેમી, ઓ પ્યારાં !
ઓ પ્યારાં ! ઓ પ્યારાં !
પ્રભા ઝીલનારાં !

(એક ફૂલપાત્રમાં દેવરંગી વનફૂલડાં ભરી શાયદા હસતી-દોડતી આવે છે.)

શાયદા : પચ્ચાસ, બાદશાહબેગમ ! પૂરા પચ્ચાસ.

જહાંગીર : ત્હારા મુખમાં મીઠપ, શાયદા !
એક વનક્યારેથી પચ્ચાસ ફૂલરંગો !
સુભાન અલ્લાહ ! કાશ્મીર પુષ્પભૂમિ છે.
જો આ શાલામારનો ફૂલફૂવારો !
આંખડી ઉડી નિરખે ત્યહાં ત્યહાં ઢળ્યાં છે
વનવ્હેતાં જલ ને જલછાંટી હરિયાળી:
હિમાલયને હૈયે ને અંગુલિઅંગુલિએ
જાણે લીલમની વીંટીઓ
ને લીલમના હાર પ્હેરાવ્યાં !

(જયધ્વજ ધારેલો વીરવેશે બાદશાહી દૂત આવે છે.)

દૂત : જય જહાંગીરશાહીનો !

નૂરજહાન : સામન્તવીર ! ઘોડીલાનાં પીંછ બબ્બરે છે,
વજાટોપની કલગી યે
ડોલે છે લહરીલહરીમાં.
શા માટે કરવી પડી હતી
પવન ને ઘોડીલાની એ શરત ?

દૂત : શાદબખ્તી બાદશાહબેગમની.
મુગલસેના જીતી કાંગરાનો કિલ્લો.

જહાંગીર : એક હઝારીની મનસબદારી,
ને એ ચાર બોલનાં ચાર ગામ.
ઈસ્લામના બાવન ઘેરા ફોગટ હતા :
એ મોજાંઓ અથડાઈને ફૂટી ગયાં,
એ સમશેરો ભાગી કિલ્લાને કાંગરે,
એ ભાલાઓએ ન વીંધ્યા ગિરિના ગઢ:
આજે ફરક્યો ત્ય્હાં જહાંગીરનો જયધ્વજ.
રૂપાચોરસે ત્ય્હાં મઢેલા છે
વજ્રેશ્વરી દેવીના મન્દિરપગથાર.
ત્ય્હાં તો છે જ્વાલામુખીની આગ,
ફરતા છે ભીષણમુખ ગિરિદુર્ગો,
ગરૂડના માળા સમા ગગનમાંથી લટકન્તા.
યક્ષના યજ્ઞમાં દુર્ગા ત્ય્હાં સતી થઇ.
હિમાલય રક્ષતો'તો એ હિમકુમારીને.
મુગલાઈ આજ હિમાલયને જીતી.

નૂરજહાન : કૈલાસને જીત્યો મ્હારો જહાંગીરશાહ.
ઉંચ્ચામાં ઉંચ્ચે ગિરિશિખરે છે
આજે બાદશાહીનો જયધ્વજ.
રાયદા! ઠાલવ ફૂલનું પાત્ર વધામણાંમાં.
સામન્તજી ! રાજતંબૂએ આવજો :
ફૂલડાં છે એટલાં મોતી આપીશ.

(પચ્ચાસ જાતનાં રાયદા વીર સામન્તને ફૂલ આપે છે. સરદાર કુરનસ કરી સિધાવે છે)

શયદા ! બોલાવ કાશ્મીરી કંચનીઓને.—

જહાંગીર : સાચ્ચે ! કાંચનમૂર્તિઓ જ છે
કાશ્મીરનાં રમણીરત્નો તો.

(સૂર્યતેજની જ ઘડેલી હોય એવી બે રૂપમૂર્તિઓ પધારે છે. સંગીતપરિવાર ફૂલછોડવામાં છુપાયો સાજ બજે છે.)

કંચનીઓ : હો ! રાજન ! ક્યહાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?

દિલને રમાડે, દૃષ્ટિ રીઝાવે,
આત્માને અમૃત પાય;
યુગયુગનાં આયુષ્ સરજે, ને
વિશ્વ સકલને વ્હાય.

રાજન ! ક્યહાં છે સૌન્દર્યના દેશ !
ક્યહાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?
રાજન ! ક્યહાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?

અંગ ત્રિભંગ, અનંગ સરિખડો,
ફૂલડાં શો વદનવિલાસ;

નયન હસે નેહનીતરતાં જ્યહાં,
હૈયાનાં હુલસે હાસઃ
સજની ! ત્ય્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ.
ત્ય્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ,
સજની ! ત્ય્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ.

ફૂલ ઉગ્યું એક દિલને સરોવર
ફોરતું અજબ પરાગ;
પર્વતશિખરે ઉડતો મધુપ એઃ
ક્ય્હાંથી જાગ્યા અનુરાગ ?

સાજન ! ક્ય્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?
ક્ય્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?
સાજન ! ક્ય્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ ?

વીજળી ઉરે, કાંઇ મેઘ ઝીલે, ને
ફફડાવે રસભીની પાંખ;
પ્રીતમપ્રિયનાં પ્રારબ્ધ ઘડે જ્યહાં
ચાંદામરજની સાખઃ

સજની ! ત્ય્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ.
ત્ય્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ,
સજની ! ત્ય્હાં છે સૌન્દર્યના દેશ.

જહાંગીર : નૂરજહાનનાં નયનોમાં છે સૌન્દર્યના દેશઃ
નૂરજહાનના નૂરપરાગમાં છે સૌન્દર્યના સ્વર્ગ.

નૂરજહાન જહાંગીરનાં ઉરગુલઝારમાં છે
મ્હારાં સૌન્દર્યના સૌભાગ્ય.

સ્વર્ગફૂલડે વધાવું છું મ્હારા જહાંગીરને.
હિમાલયને શિખરે રોપાયો બાદશાહી જયધ્વજ.
દેહ્લીનો દરવાજો લોહરગઢ,
ને સારા હિન્દના દરવાજાની
દેવડીઓ કાબુલ કન્દહાર ને ગઝનવી.
બાદશાહે સર કીધા વાઘના એ વાડા.
ત્ય્હાં વિજયધ્વજની પુનઃસ્થાપનાનો
આજનો આપણો વિજયોત્સવ—

જહાંગીર : એ તો છે જ, સૌન્દર્યપૂતળી !
અને એથી યે અધિકો છે
આજનો આપણો મહોત્સવ.
નૂરજહાન–જહાંગીરનો આજ
જીવનનો જીવનમહોત્સવ છે.
ભૂલી જા, અય નૂરે જહાન !
ભૂલી જા સંસારની ચિનગારીઓ અંહી.
મા લાવશો કાશ્મીરની રસકુંજોમાં
કોઈ એ દુન્યવી વાતો.
એવું જ માનવા દ્યો
રસોપાસકોને અંહી કે
હિમાલયનાં શિખરો સમાં આયુષ્યશિખરો યે
કાલસ્થિર ને ચિરંજીવી છે.
ઓ જગતવાસીઓ ! આ સૌન્દર્યકુંજમાં
જીવો, ને ઝીલો જગતની પરમ પ્રભા.

નૂરજહાન : બુલબુલ ઉડે છે બાગમાં, ઉડજો સદા;
તમ મંજુમંજુલ ગીત કંઇ વહજો સદા.

દુન્યવી શોક ને સન્તાપ,
જગતની હારજીતના વાયુ
મા આવશો કેસરનાં આ ઉદ્યાનોમાં,
મા અથડાવશો આ સ્વર્ગકુંજોને.

જહાંગીર : આકાશવિશાળ હિન્દુસ્થાનના
વૈભવસમૃદ્ધ કેટલાક પ્રાન્ત જીત્યો—
ખોયા, ખોયા, ને જીત્યો ;—
પણ એ નૂરે જહાન ! ત્હને જીત્યો
એ જ મ્હારી ઝીન્દગીનો દિગ્વિજય.
પૃથ્વીકુંજોમાં દેવાંગના સાંપડી મ્હને,
પછી શા હોય, હૂરઆદી !
સ્વર્ગના યે અભિલાષ મ્હારે ?

નૂરજહાન : આ દિલ સરોવરનાં જલમાં
બાદશાહી કિશ્તી તરે છે,
મ્હારાં દિલસરોવરનાં જલમાં એમ
બાદશાહની મૂર્તિ તરે છે.
જહાંગીરે સારી જહાનને જીતી,
તો જહાનનું સૂકકુંલુખ્ખું નૂરે
જહાંગીરનું જ હોય ને ?

(બાદશાહને દમ ચ્હડે છે.)

જહાંગીર : (દમ લેતાં લેતાં)

આયુષ્યને આરે ઉભાં ઉભાં
નૂરે જહાન! જુવાન થવાની
આપણે રમત નથી રમતાં આજ?

નૂરજહાન : ના, મુજ આયુષ્યઉદ્યાનતના શહેનશાહ!
જગતનાં પ્રેમીઓ સહુ
જોબનદેશનાં જ વાસી છે.
દુનિયાનાં સહુ જહાંગીર–નૂરજહાન
યૌવનવસન્તનાં જ ફૂલડાં છે.
યૌવનનાં અમૃત પીધાં આપણે.
આઘા છે હજી આયુષ્યના ઓવારા.
કાશ્મીરનાં સરોવરો સૂકાતાં નથી :
દિલનાં ઝીલણો ચે, દરિયાવ શાં.
અખંડ જલહિન્ડોલે ડોલે છે.

(રત્નકટોરી ભરે છે.)

જહાંગીર : એમ થાય છે, નૂર! કે
ત્હને સન્મુખ સ્થાપી ખુદાને પૂજું.

દાસીઓ : જહાનના નૂરને આ જહાંગીર! જીવીને, હા!
રોપ્યા જીન્દગીના રંગફુવારા,
ફુવારા, ફુવારા :
પ્રભા જીવનારાં!

(રંગબેરંગી જલફૂવારાઓની, નાનાવિધનાં ઈન્દ્રધનુષ્યો જેવી ધારાઓ ઊડી રહે છે; જલધારાએ ઉપર ફૂલગેંદો નાચે છે.)

પરમ પ્રભા ઝીલનારાં !
વિરલાં છે પ્રેમી, ઓ પ્યારાં !
ઓ પ્યારાં ! ઓ પ્યારાં !
પ્રભા ઝીલનારાં !

નૂરજહાન : જાવ, છોકરીઓ ! જાવ.
ઝમીન ઉપર અવનવાં ફૂલડાં ફૂલે છે,
આસ્માનમાં અજાયબ રંગો ઉડે છે.
હું મ્હારા જીગરની જીવનછાંયે છું,
ત્હમે ત્હમારા જીગરના જીવનૂઆરે જાવ.
અમે છીએ એવાં જગત શાદ થાવ.
જીવનભરના ઉત્સવ ઉજવો,
રસસૌન્દર્યની અમરવેલ વિશ્વે વિસ્તારો.
જહાંગીર ને નૂરજહાનની રસજ્યોત
પ્રગટાવો નરનારનાં ઉરઉરમાં.
અમારા જીગરમાં ઉડે છે,
સહુના જીવનમાં એવા ફૂવારા ઉડજો !
અખંડ તપો જગતનાં રસોપાસકોમાં
અમારા જીવનજ્યોત્સવની પૂર્ણિમાની
અમૃતમોંઘેરી આ માઝમ રાત.

દાસીઓ : ધન્ય શાહુમજનૂન જહાંગીરશાહને,
ધન્ય જગતરસિયેલુ નરજહાનને.

જહાંગીર : નરજહાને જહાંગીરને અમ્મર કીધો.

નૂરજહાન : પરસ્પર અધરામૃત પાઇને
પરસ્પરને ઇતિહાસમાં અમ્મર કીધાં
જહાંગીર-નૂરજહાને.

આથમ્યા-અણઆથમ્યા રહેશે સદા,
પ્રેમીઓના અમર છે પ્રીતવાયદા:
સૂર્યને ચન્દ્રીએ દીધા કોલ, તે
જો ! કરે છ અનન્તને આંગણ અદા.

(ગાતી ગાતી, ને ઓવારણાં લેતી, ને પુષ્પો છાંટતી દાસીઓ ફૂલછોડમાં વેરાતી જાય છે. બાદશાહ જહાંગીર ને બાદશાહબેગમ નૂરજહાન, અખંડ યૌવનની મૂર્તિઓ સરિખડાં, પરસ્પરને કરહિન્ડોળે હીંચકતાં હીંચકતા કુંજમાંના કમલહિન્ડોલા ભણી સંચરે છે.

ફૂલના છોડ પાછળથી જાણે ફૂલડાં જ ઉચ્ચરતા હોય એવો ધીમો ગીતધ્વનિ સ્ફુરે છે.)

વિરલાં છો પ્રેમી, ઓ પ્યારાં !
ઓ પ્યારાં ! ઓ પ્યારાં !
પ્રભા ઝીલનારાં !

પ્રવેશ છઠ્ઠો

પ્રેમદર્શન

(રાવીતીરે શાહદરાના મકબરામાં હીરામોતીની ઝૂલવતી જરિયાનની ચાદરઢાંકી જહાંગીર બાદશાહની કબ્ર છે. રત્નજડી સોનારૂપાની દીવીએ ફરતા રતનદીવડા કંઈક ભેખી પ્રકાશ ફેરી રહ્યા છે. શ્વેતવસ્ત્રધારિણી, પ્રેમની પૂજારણ, માણુ-ભમાધિની રાજહંસી સરિખડી, શહેનશાહબાનુ નૂરજહાન કરમાયેલી કમલપાંદડીઓ પડતીફપડતી હોય એવે પાયે પધારે છે.

મોરપીંછે શહેનશાહબાનુ પ્રેમસમાધિની રજોટી ઉડાડે છે; મહામૂલી જરિયાનની ચાદર ઉપર નિજ હાથી ફૂલચાદર બિછાવે છે; સોનારૂપાનાં ગંગાજમની ધૂપદાનિયામાં ધૂપ પ્રગટાવી કદમમાં ધરે છે.)

નૂરજહાન : મ્હારા દિલદિલાવર બાદશાહ !
ત્હારા ગુણરત્નો આલમને શણગારતા.
કલન્દરશાહ સાચ્ચા હતા.
આજે—અમારા બાદશાહી વિલાસ નથી મ્હારે,
ભાગ્યની શત્ય કલા આથમ્યા પછી,
પ્રેમની પરમ અવસ્થા હું માણું છું.

ત્ય્હાં–સ્વર્ગમાં ચે વ્હાલા! સ્વીકારજે
સ્નેહસોહાગણના આ જીવનસમર્પણ,
પ્રેમની પૂજારણની આ પ્રેમપૂજા.
અખંડ છાંટજે ત્ય્હાંથી .
ત્હારાં પ્રેમામૃત, મ્હારા પ્રાણેશ્વર!
ને લીલી રાખજે સદા આપણી ઉરકુંજો.

(કમને ફૂવડે અધાવે છે; ત્રણ વાર સીજદા જરે છે: દરેક સીજદે ત્રણ-ત્રણ વાર ખાકઝોસી કરે છે)

(રાખજે હરિ! સૌની દિલની દાદને:
(ખુશ રાખજે હરિ! સૌની આનમઆદને.

